

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

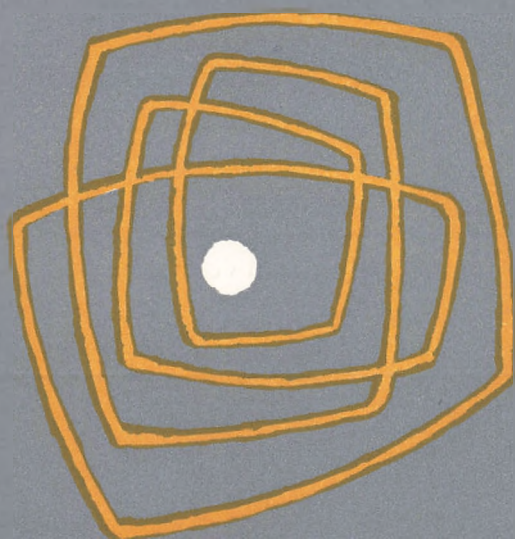
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1969

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
FEBRUAR 1970

Askov Højskoles sommermøde

20.—21. juni 1970

Elev- og efterårsmødet

2.—3.—4. oktober 1970

Alle tidligere elever af ældre og yngre årgange
indbydes til disse møder

ASKOV
LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1969

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
FEBRUAR 1970

Jøderne i Polen

I efteråret 1969 har dansk presse rummet mange reportager om polske jøder, som er kommet til Danmark i håbet om her at kunne opbygge en ny tilværelse. I artiklerne har man konsekvent brugt betegnelsen flygtninge. Nogle af de ankomne jøder — antallet i Danmark er ca. 1500 — vil akceptere denne betegnelse. Andre foretrækker at betegne sig med det mere neutrale begreb emigranter — ud fra den betragtning, at de er kommet hertil med normale transportmidler og efter at have gennemgået den for polske jøder officielle — og særdeles besværlige — byråkratiske procedure for at få bragt emigrationspapirerne i orden.

Når disse mennesker har valgt flygtningens eller emigrantens vanskelige lod, kan det naturligvis tages som et indicium på, at heller ikke alternativet — at blive hvor de var — har tegnet sig i de lyseste farver.

Jødeproblemet i Polen har sine ganske specielle forudsætninger, som skal belyses i det følgende.

Specielt siden lynkrigen i Mellemøsten i juni 1967 er der fra officiel polsk side blevet advaret mod begrebet zionisme, og mange polske kommunister af jødisk herkomst er blevet frataget deres politiske poster med den begrundelse, at de skulle nære zionistiske sympatier. Denne antizionistiske kampagne tiltrak påny verdens øjne mod de polske jøders forhold.

I den tid, Den polske Folkerepublik har eksisteret, har der ikke tidligere været tale om åbne konflikter mellem det jødiske mindretal og andre grupper i den polske befolkning. Blandt andet af den enkle årsag, at jøderne er så forsvindende få. Det lykkedes nazisterne at fysisk udslette ca. 3 millioner polske jøder.

Antallet af jøder i efterkrigens moderne Polen har man midt i 60'erne anslået til mindre end 30.000, d. v. s. mindre end én promille af befolkningen. Det må tilføjes, at disse tiloversblevne jøder så godt som alle er assimilerede. De fleste har med andre ord ingen tilknytning til den mosaiske religion, deres kendskab til hebræisk eller jiddisch er som regel lig nul eller ganske ringe. De stikker ikke af fra den øvrige befolkning ved besynderlig klædedragt eller uforståelige vaner.

Hvordan kan det gå til, at en så lille del af befolkningen kan give anledning til en så voldsom kampagne, som tilfældet har været? Er det blot en stor ståhej om ingenting, en storm i et glas vand? Er det den gamle forslidte sydebuk, der igen er blevet halet frem? Mange har karakteriseret kampagnen som en simpel bølge af antisemitisme. Sagen er imidlertid betydelig mere kompliceret end som så – og man har kun ringe mulighed for at forstå den uden at belyse den historisk.

Det er vigtigt at erindre sig jødernes rolle i polsk historie i almindelighed og i den polske kommunistiske bevægelses historie i særdeleshed. Det bør huskes, at når der fremkom et så stort jødisk element i befolkningen i det gamle Polen fra før delingerne i det 18. århundrede, så skyldes det, at jøderne helt fra middelalderen netop i Polen fandt et af deres få tålelige tilflugtssteder. Både i Vesteuropa og i Rusland var de forfulgte eller uønskede. I det fattige Polen var de tålte, omend ikke assimilerede. Dertil var deres særpræg for kraftigt.

De polske jøder var traditionelt for en meget stor dels vedkommende dyrkere af den gamle jødiske kultur, hvilket vil sige, at de adskilte sig betydeligt fra den øvrige del af befolkningen. De havde deres egne nedarvede sæder og skikke, de klædte sig anderledes, konservativt, de havde deres religiøse fester og traditioner. Det gammeldags jødisk-ortodokse familiesammenhold byggede på det autoritære patriarki. Fremfor alt var der ét, der bandt dem sammen: den gamle bibelske vision og profeti om, at diasporaen, udlændigheden, engang skulle afsluttes med en venden hjem

til Det hellige Land, hjem til det gamle Zion. Det var med baggrund i disse profetier, at Theodor Herzl i 1896 skrev sin bog om »Jødestaten« — grundbogen for den nyere tids zionisme.

Med en dominerende jødedom af den skildrede strenge karakter måtte jøderne komme til også at føle sig fremmede i Polen, og de blev betragtet som fremmede. Der bestod gennem århundreder en konstant og stærk antagonisme mellem jødedom og polskhed. At svigte det jødiske var at betragte som en slags forræderi. Gensidige fordomme mellem de to nationale elementer måtte nødvendigvis opstå. — I mere moderne og liberale jødiske miljøer som f. eks. i Tyskland kunne en Heine eller en Marx i væsentlig grad assimilere sig med den store befolkning. Det var politiske og ikke racemæssige årsager, som drev dem i emigration. I Polen var en assimilering vanskeligere.

Med denne baggrund for øje er det ikke svært at forstå, at der i befolkningen bestod en hel del faste forestillinger om, hvad en jøde var — forestillinger der bundede i den store forskelligartethed, men også forestillinger, der havde karakter af fordomme, og som kunne danne basis for, hvad vi nu betegner som antisemitisme.

I mellemkrigsårene tilsluttede en stor del af den jødiske befolkning sig til den kommunistiske bevægelse i Polen. Det drejede sig om folk, i væsentlig grad intellektuelle, som havde forladt religiøse og nationale tilhørsforhold i erkendelse af, at religion og nationalisme var årsager til uheldsvangre skel mellem mennesker og folk. I den internationale kommunistiske bevægelse fandt de disse moderne idealer forenet med den sociale revolutionære kamps idealer.

Således var i 1930'erne mellem 22 og 26 pct. af medlemmerne i det polske kommunistiske parti af jødisk oprindelse, altså en procentsats, der var betydeligt større end den jødiske andel i den samlede befolkning.

Det er naturligt, at særlig mange jødiske partimedlemmer efter den tyske okkupation i 1939 tog til Moskva for derfra at arbejde for nazismens nederlag. Folk af jødisk oprindelse og med jødisk klingende navne var naturligvis

i særlig grad truet af nazisterne. Der var således under krigen tale om en modstandsbevægelse, der havde sit centrum i Moskva, og om en modstandsbevægelse på hjemlig grund. Dermed var der skabt grundlag for brydninger og konflikter i efterkrigsårenes ny polske folkerepublik. Man har i mange år hørt tale om disse hovedgrupperinger, som vel at mærke aldrig har været officielle eller klart markerede, nemlig de såkaldte Moskva-folk (hvoriblandt altså mange af jødisk oprindelse) og de såkaldte »partisaner«, dem fra hjemmefronten.

Mens Moskva-folkene angiveligt skulle være internationalistiske, slår partisanerne på de nationale polske strenge. Det bør tilføjes, at dette modsætningsforhold er blevet forsigtigt indrømmet i det litterære månedsskrift »Miesiecznik literacki« for juni 1968.

Mens den Moskva-vendte gruppering i de første efterkrigsår tog orientering efter Stalin-tidens Sovjetunion, menes det, at de samme folk i årene efter Stalins død og afsløringerne på den 20. kongres i SUKP i stigende grad har ligget under for reformistisk og »revisionistisk« indflydelse.

Men spørgsmålet om det jødiske fik først en fremtrædende betydning efter krisen og krigen i Mellemøsten i juni 1967, hvor den polske regering og partiledelse helt solidariserede sig med den arabiske verdens synspunkter. — Polakker med sympati for Israel blev betragtet som zionister og dermed som polske.

I en tale den 19. juni 1967 fastslog førstesekretær Gomułka, at »enhver polsk borger kun kan have én hjemstavn, Den polske Folkerepublik«. En væsentlig del af talen var formet som en utvetydig henstilling til polakker af jødisk oprindelse. Begrebet femte kolonne blev nævnt i denne forbindelse.

Det er klart, at situationen på dette tidspunkt var ved at antage en ugunstig karakter for de polske jøder, idet mange af dem — uden selv at være zionister — dog ikke kunne undlade at nære en vis sympati med det land, hvor de havde nære eller fjerne slægtninge, og som man nu fra ledelsens side så kraftigt fordømte.

De voldsomste angreb på de angivelige zionister kom dog først efter de såkaldte martsbegivenheder i 1968.

Urolighederne og demonstrationerne i marts 1968 havde deres udspring i en stadig stigende utilfredshed med censurens magt og den manglende ytringsfrihed. Det vil næppe være forkert at sige, at denne utilfredshed ofte er kombineret med den moderate form for kommunisme, som af de herskende betegnes som »revisionisme« — et gammelt og velkendt skræmmebegreb, som gennem årene er blevet anvendt mod mange forskellige mere eller mindre kætterske afvigelser fra den bestående ideologi, altså de herskendes ideologi.

Det er naturligvis rigtigt, at der blandt de demonstrerende unge også fandtes folk af jødisk familie. Blandt andet på dette grundlag blev det fra officielt hold fastslået, at urolighederne havde en vigtig inspirationskilde i den internationale zionistiske bevægelse.

I tiden efter marts måtte en række højtstående personer forlade deres poster. Det blev med stor voldsomhed krævet, at partiet og statsledelsen skulle renses for zionistiske og dermed parti- og statsfjendtlige elementer.

Der er næppe tvivl om, at partiledelsen gennem denne kampagne har skaffet sig af med en række personer, som på en eller anden måde har haft meninger, der var afvigende fra samme ledelses meninger. At derimod Theodor Herzl's zionistiske tanker skulle have udgjort nogen fare for det kommunistiske Polen — det er der ikke nogen, der kan tage alvorligt.

Men hele denne affære gjorde de polske jøders situation endnu mere ugunstig. — Fra officiel side betoner man gang på gang som svar på de udenlandske beskyldninger om raceforfølgelse og antisemitisme, at der ikke er tale om noget sådant, der for øvrigt ville stride mod Den polske Folkerepubliks forfatning.

Men ét er teori, noget andet er de faktiske forhold. Fra officiel side billigede man således, at der i indenrigsministeriet i foråret 1968 blev oprettet en såkaldt zionistisk afdeling under ledelse af en vis Tadeusz Walichnowski, der

blandt andet er kendt for sin bog om »Aksen Tel Aviv—Bonn«, hvori han postulerer en nær alliance mellem Israel og revanchistiske kredse i Vesttyskland — en alliance der skulle se en af sine hovedopgaver i at bekæmpe og bagtale Polen.

Denne »zionistiske afdeling« gik i grundighed så vidt som til at studere gamle kirkebøger med det formål at afsløre eventuelle hidtil upåagtede jødiske familieforhold, idet mange jødiske familier for længst har antaget typiske polske navne. De indhentede oplysninger kunne bruges af personalechefer og andre. I 1969 er Walichnowski blevet trængt ud af det politiske liv. Men den skade, han med flere har forvoldt, er uoprettelig.

Siden sommeren 1967 og i særlig grad efter foråret 1968 har de polske jøder følt sig usikre — f. eks. på den måde at de har været bange for på et givet tidspunkt at skulle blive ofre for en eller anden byråkrats emsige aktivitet med at bekæmpe »zionismen«. De har følt sig usikre med hensyn til arbejde eller studier.

Når et internationalt kendt teatermenneske som den mangeårige leder af det statslige jødiske teater i Warszawa, skuespillerinden Ida Kaminska, pludselig følte sig foranlediget til at emigrere, så skyldes det ikke et tilfældigt lune. Når filosofen Adam Schaff, gennem mange år anset for at være en af partiets chefideologer, i foråret 1968 frivilligt opgiver sit professorat, så må det nok ses i forbindelse med, at samme professorat sikkert allerede hang i en meget tynd tråd.

Der kunne anføres utallige tilfælde, hvor folk har mistet deres arbejde — som regel ikke på eget initiativ. Og det hører til undtagelsen, hvis de ramte personer har givet udtryk for zionistiske synspunkter. Zionister har siden 1956 frit kunnet emigrere fra Polen til Israel. De jøder, der er blevet i Polen, har følt sig som polakker.

En trist kendsgerning er det, at den af pressen oppiskede stemning ansporede primitive elementer i befolkningen til handlinger, der entydigt kan betegnes som antisemitiske. Som et af de grovere tilfælde kan anføres hærværket på

den gamle jødiske kirkegård i Krakow omkring påske 1969. Mange polakker af jødisk familie har kunne berette om personlige chikaner og om sårende bemærkninger — også fra embedsmænd, der havde med deres sag at gøre.

For mange blev det uudholdeligt, og årene 1967/69 blev således emigrationsår for tusinder af polakker af jødisk oprindelse. Der foreligger ikke officielle tal for denne udvandring, men man regner med, at over femten tusinde — altså mere end halvdelen af Polens jøder — har forladt deres fødeland og opgivet deres polske statsborgerskab. Hvad der nu er tilbage af jødiske polakker er altså minimalt.

Udvandringsproceduren har været denne, at jøderne når emigrationspapirerne var gået i orden fik udleveret et dokument, hvoraf det fremgår, at de ikke længere er at betragte som polske statsborgere. Hvorpå de så kunne begive sig af sted.

Men langt fra alle polske jøder er positive over for den israelske stat og dens metoder i forhold til nabolandene. For sådanne skeptikere er dilemmaet dobbelt stort og dobbelt svært. Mange er kommunister og vil ikke kunne finde sig til rette i USA, endsige komme ind i USA. Derfor har en hel del søgt en fremtid i Skandinavien eller andre af Europas små lande.

Kampagnen mod »zionismen« stilnede af hen mod slutningen af 1969. Allerede 1968 havde førstesekretæren Gomułka advaret mod at overdrive faren fra zionistisk side. Heri havde han ret. Og når der blev advaret mod overdrivelser, kan det opfattes som en indirekte officiel indrømmelse af, at overdrivelser har fundet sted.

Et tegn på, at man fra officiel side har ønsket at vise sig forsonlig over for resterne af det jødiske mindretal, er de bevilligende myndigheders positive holdning til det lille jødiske statsteater i Warszawa, som, da den antizionistiske kampagne havde kulmineret, fik stillet en ny og moderne bygning til rådighed, et længe næret ønske — og et plaster på såret.

Dette teater, der bærer navnet Ester Rachel Kaminska-teatret efter dets grundlægger, er enestående i sin art, idet det er det eneste faste teater i verden, der spiller på jiddisch. Men hvem skal de nu spille for?

De forskellige tegn på en officiel vilje til at gøre godt igen samt den stadige understregning af, at antizionisme ikke er ensbetydende med antisemitisme, kan imidlertid ikke bortlede opmærksomheden fra den ganske absurde kendsgerning, at der i dag rundt omkring i verden sidder polakker, især kunstnere og intellektuelle, og arbejder langt fra fædrelandet, fordi politiske forhold har forårsaget, at de ikke kunne arbejde frit i deres hjemland.

Absurd er det, at mange polakker, og deriblandt særlig mange af jødisk herkomst, har måttet vælge emigrationen — eller den indre emigration — blandt andet på grund af en intern magtkamp i Det forenede polske Arbejderparti.

Den polske udrensningsskampagne har været omfattende. Det zionistiske problem skulle nu være ude af verden eller ude af Polen — dog med den indskrænkning, at sårene efter kampagnen ikke er helede. Selve kampagnen har vænnet folk til at gøre sig ganske unødvendige og uheldige forestillinger om, hvem der er jøde og hvem ikke.

Mange i Polen har indset, at de voldsomme udfald mod den polske zionisme var en skyden gråspurve med kanoner, en kamp mod en indbildt fjende. Men for sent.

Polen har snart ikke længere noget jødisk problem.

Svend Terkelsen.

Oplysningen

Forkyndelsens sociale sigte hos Grundtvig

(Foredrag i Studenterkredsen i Århus 20. november 1969)

Det emne, der er opgivet mig, vedrører Grundtvigs tanker, men det er formuleret i et sprog, der ikke er Grundtvigs. *Han* talte jo dansk. Derfor er ordet »social« ikke hentet fra hans ordbog. *Han* taler om det folkelige. Men så snart vi stiller de to ord ved siden af hinanden, det danske og det fra latinen hentede, dukker en tvivl op om, hvorvidt Grundtvig og vi taler om det samme, når *han* siger folkelig og *vi* siger social. Denne tvivl gør behandlingen af mit emne vanskelig; måske vil den få mig til at ramme helt ved siden af.

Men Grundtvig *talte* ikke bare dansk. Han *tænkte* og *følte* også dansk. Hans danske tænke- og følemåde betegnede han selv som den historisk-poetiske anskuelse af livet. Det gør, at han ikke taler om »forkyndelsen«, sådan som moderne theologer, der er inspireret syd fra, fra Barth og Bultmann, gør det. Livet – og det gælder både det religiøse og det sociale liv, eller sagt på Grundtvigs dansk: menighedslivet og folkelivet – bliver ikke til, når en forkyndelse lyder. Livet bliver til ved et ord, der nok kan lyde fra menneskelæber, men altid er Guds. Forkyndelse, et ord, der bringer menneskelig oplysning om livet, klarhed over livet, forudsætter livet. Den kristne forkyndelse henregner Grundtvig derfor til kristenlivets livstegn, sammen med bekendelsen og lovsangen. Håbets livstegn er forkyndelsen, som bekendelsen er troens og lovsangen kærlighedens. Derfor er det ikke så sikkert, at vi, når vi siger »forkyndelsen« (uden nærmere tilføjelse), og Grundtvig, når han bruger samme ord, taler om helt det samme. Ganske særligt gælder vel dette, hvis man vil ind på spørgsmålet om »forkyndelsens« sociale sigte. Er det den kristne forkyndelse, man

tænker på? Eller er det en folkelig oplysningstale? I begge tilfælde ville Grundtvig have meget at sige om vekselvirkningen mellem det menighedsliv, som forkyndelsen er en ytring af, og folkelivet. Han ville tale om modersmålet, som Ånden, der alene vækker liv, bruger både i folk og menighed. Men om denne vekselvirkning, der er så afgørende for både menighedslivets og folkelivets sunde vækst, kunne bringes på formelen: »forkyndelsens sociale sigte«, er igen et åbent spørgsmål.

I hvert fald er Grundtvigs danske sprog og danske tænke- og følemåde, begge dele sammenfattet i hans historisk-poetiske betragtning af menneskelivet, en hindring for udenvidere at føje ham ind i vore nutidige tankemønstre. Det er klart, at både ordet »folkelig« og ordet »social« betegner et omfattende menneskeligt fællesskab, der i sig har en magt, der nedbryder alle kunstige skranker mellem mennesker, først og fremmest de skranker, der sættes af forskelle i byrd og besiddelse, evner og anseelse. Men dog er det sådan, at hvert af ordene viser tilbage til et forskelligt syn på vejen til denne omfattende menneskelighed, til overvindelsen af menneskets fremmedgørelse for det liv, det er bestemt til. Bag ved ordet »social«, som vi bruger det, står på en eller anden måde Karl Marx.*) Bag ved ordet »folkelig« står Grundtvig. Når vi taler om social lighed, tænker vi på et fællesskab, der opstår ved, at økonomiske uligheder, opstået ved skånselløs udbytning, fjernes gennem en ændring af produktionsmåden og produktfordelingen. Når vi taler om folkeligt fællesskab, tænker vi på en lighed mellem mennesker, der oprettes derved, at de besjæles af samme ånd. Folkefællesskabet er et åndeligt fællesskab, hvor det sociale fællesskab er materielt. Men lad os huske, at Marx ikke var materialist i ordets grove forstand. Det er kun, så længe klassekampen står på, at de forskellige former for åndsliv

---

*) Ordet er ganske vist gammelt. Skolastikerne, f. eks. Thomas Aquinas, bruger det som synonym til *politicus* i gengivelsen af Aristoteles' bestemmelse af mennesket som *Zoon politikon* (politisk levende). Men ordets moderne betydning har som baggrund industrisamfundet og dets klassedeling.

ideologiseres, rationaliseres til at være instrumenter i kampen for at bevare magten eller erobre den. Når det klasseløse samfund er blevet til, vil også åndslivet kunne udfolde sig frit. Og lad os huske, at Grundtvig ikke var antisocialist. Det åndelige fællesskab i folket er ikke legemsløst; for mennesket er et guddommeligt eksperiment, hvori ånd og støv gennemtrænger hinanden. Og i det digt fra 1820, da Karl Marx var to år gammel, hvori Grundtvig trøster Danmark — det var iøvrigt skrevet i anledning af digteren Christen Prams afrejse til Vestindien — knyttes ånden og støvet sammen på smukkeste måde i de to vers, der følger lige efter hinanden:

Langt højere, ædlere, finere sprog
skal findes på fremmedes tunge;
om højhed og dejlighed dannemænd dog
med sandhed kan tale og sjunge;
og træffer vort modersmål ej på et hår;
det smelter dog mere, end fremmedes slår.

Langt mere af malmen så hvid og så rød
fik andre i bjærg og i bytte;
hos danske dog findes det daglige brød
ej mindre i fattigmands hytte;
og da har i rigdom vi drevet det vidt,
når få har for meget, og færre for lidt.

(Poetiske Skrifter, V, 17.)

Det er jo med al Grundtvigs tale om ånd — hvad enten han taler om Helligånd eller om folkeånd — sådan, at den ånd, der besøger mennesket, altid formæler sig med støvet. Menneskeånden ytrer sig i ordet, der udtales af støvlæberne. Aldrig er hos Grundtvig ånden skilt fra legemet:

Mennesket dog i Guds billed
skabtes, både mand og viv,
har trods synd og død bevaret
lysten til et evigt liv.

Derfor Himmeriges rige
lignes kan ved alt på jord,
derfor og kan støv og aske
med sin skaber skifte ord!

Ligned legemet ej ånden,
 og ej mennesket sin Gud,
 spildt var da al åbenbaring,
 nådens røst og lovens bud.

(Poetiske Skrifter, VIII, 101.)

Måske er det alligevel muligt at bringe det folkelige i Grundtvigs forståelse og det sociale i vor forståelse i forhold til hinanden, omend man — det skal jeg uden forbehold vedgå — føler sig meget gammeldags, når man i dag skal tale om Grundtvig. Den vind, der blæser i dag i Danmark, er mere marxistisk end grundtvigsk. Det har ikke noget at gøre med, hvor mange stemmer såkaldt »venstreorienterede grupper« kan mønstre ved næste folketingsvalg. Det har at gøre med reaktioner, der er ved at blive selvfølgelige for os alle. Lad mig sige det lidt uforskammet: når også teologer begynder at tale Marx-sprog, da kan ingen længere tage fejl af vindretningen. Lad mig som eksempel tage Johannes Aagaards fortale til Colin Morris' bog »Uden for min dør«, hvori den efterhånden berømte sætning står at læse: »Djævelens navn i dag er »verdenshunger«, og Guds navn er brød.« Og der fortsættes: »Her stilles valget, her gælder det for eller imod. De magter, som hungeren skaber, er de »magter og myndigheder«, som Ny Testamente taler om. Men hvor er kirken i det valg? Morris finder den, på den forkerte side af barrikaderne. Den forkerte side er der, hvor de mennesker samles, der har fordel af at modsætte sig revolutionen. Jesus er på den anden side af den barrikade. Derom har Morris ikke skygge af tvivl.« Hvis Guds navn i dag er brød, vil ikke een linie, ikke eet ord af Grundtvig i dag kunne give mening. Jeg føler, at jeg ved at gøre forsøget på at sætte det folkelige som en åndelig størrelse i forhold til det »sociale« som en økonomisk betinget virkelighed løber den risiko at føre meningsløs tale.

Lad os begynde med at se lidt på Grundtvigs opfattelse af menneskelivet. Vi lytter lidt til nogle vers fra digtet »Menneskelivet«, der blev skrevet i 1861, men først trykt i Rasmus Nielsens tidsskrift »For Idé og Virkelighed« i 1870.

Menneske-livet er underligt,
langt mer end vi kan beskrive;
dog lysner det op fra slægt til slægt,
hvor mennesket holdes i live.

Menneskelivet er underligt, ikke sært, ikke absurd, men til at undre sig over. Vi kan ikke beskrive det — sådan som vi kan beskrive tingene, vi iagttager og forklarer. Det er det afgørende i Grundtvigs syn på menneskelivet. Livet, som gives os at leve, er større end vor menneskeforstands rækkevidde. At leve menneskeliv er at være sig selv et ubeskriveligt under. Men det betyder ikke, at vi ikke kan tale om menneskelivet, at vi ikke kan få lys over det. For dette i sig selv underlige og som sådant dunkle, ubeskrivelige menneskeliv, det »lysner dog op fra slægt til slægt, hvor mennesket holdes i live«. Her står vi allerede lige midt i Grundtvigs begreb om »oplysning«. Oplysning er ikke vor korrekte beskrivelse, ikke når det drejer sig om oplysningen om livet, men det at livet, når det leves sandt, selv lysner op, selv klarer sig, så vi får lys over det ved at leve det. Men det er ikke et lys, vi får een gang for alle. Det lysner op fra slægt til slægt, hvor mennesket holdes i live. Det er med andre ord i historien, menneskelivet klarer sig.

Men hvad er så historien, menneskets liv fra slægt til slægt? Det er ikke blot det, at mennesker rent fysisk eller biologisk er til. Det skaber ikke historie, og i den fysiske og biologiske eksistens, som ikke er underlig og i høj grad kan beskrives af os, lysner menneskelivets hemmelighed ikke op. Nej, der må tales om ordet og ånden, når menneskelivet fra slægt til slægt, historien, skal oplyses.

Mennesket er hverken fisk eller fugl,
kan dog både svømme og sjerne,
han står som en Gud i dyrekreds
med ordet som lyn på sin tunge.

Fuglene alle med næb og klør,
om de lagde hoveder sammen,
de hitted dog ej på det mindste ord,
som hører til menneske-stammen.

Underligst og af alt på jord
 er menneske-røsten i ørken,
 med ord om, hvad intet øje så,
 men hvad dog har magten og styrken.

Menneske-ånden, det er et ord,
 som ingen af os kan udgrunde;
 Menneske-livet er dog dens værk,
 med ordet i menneske-munde.

Menneske-ånden, det er en kraft,
 som kan ikke selv sig forklare;
 men hvor den findes, i råd og dåd
 kan kraften sig klart åbenbare.

Vi standser et øjeblik. Menneskelivet bliver altså til forskel fra dyrenes et historisk liv, fordi mennesket til forskel fra dyrene har et ord, hvori ånden giver sig til kende som kraft. Hvad denne ånd er, kan vi ikke udgrunde. Vi kan ikke se den, og vi kan ikke spekulere os til dens væsen i nogen filosofi. Men når der iblandt os lyder et ord med magt, er det ånden, der klart åbenbarer sig som det, der er kraften i menneskelivet. Vi kommer altså kun til at kende ånden ved at leve det liv, hvori det åndsfyldte ord er kraften. Hvad er det for en kraft?

Sjæle og kroppe i tusindtal
 kan menneske-ånden forbinde,
 dem gennemtrænge med ord som lyn,
 så alle de eet får i sinde.

Man kunne godt her være dristig og sige, at det, som her er sagt, er, hvad man hos Grundtvig ville kunne hente om »forkyndelsens sociale sigte«. Er der en sådan »forkyndelse«, et sådant ord, til, at det som et lyn på een gang kan gennemtrænge sjæle og kroppe i tusindtal, så de alle får eet i sinde, så er en sådan forkyndelse virkelig »social« i sit sigte. Den forbinder sjæle og kroppe i tusindtal, så alle får eet i sinde. Og læg vel mærke til, at kroppene ikke bliver glemte, når Grundtvig taler om ånd!

Men der følger et vers lige bag efter, som påny vækker tvivlen, om ordet »social« er vel anbragt her:

Sjæle og kroppe med folkemund,
 som trodse med ordet mod ånden,
 de glemme dem selv som menneske-børn
 og blive til dyr efterhånden.

Fugle og fiske og vilde dyr
 da fødes i menneske-hammen;
 og stene må græde, når folk som fæ
 da vil lægge hoveder sammen.

Menneske-livet er underligt
 for menneske selv som for myre;
 men dyre-livet i menneske-ham,
 det er et forhekset uhyre.

Nu kunne man igen være dristig og sige, at Grundtvig her er betonet anti-marxistisk. For her trækker han en skillelinie mellem menneskeligt, d. v. s. åndeligt folkeliv, og umenneskeligt, d. v. s. uåndeligt folkeliv. De samme sjæle og kroppe, som ånden forener til et folk, de kan også, fordi ordets under-lige gave nu engang er givet dem, forene sig som folk i trods mod ånden, så de bliver som dyr *efterhånden*. Så kan de vel »lægge hoveder sammen«, d. v. s. udtænke det mest fantastiske, også f. eks. udtænke en fuldkommen samfundsordning, hvor de økonomiske og dermed de sociale uligheder er endegyldigt overvundet. Dette *er* jo blot et spørgsmål om at lægge hoveder sammen, lige som det at sende mennesker til månen også blot er et spørgsmål om at lægge hoveder sammen. Men sker det i trods mod ånden, bliver det til dyre-liv i menneskeham. Og det er ikke blot »uegentlig tilværelse«, en blot og bar »ånd-løshed«, fraværet af »åndsliv« — en sådan åndløshed *kan* jo være følgen af mangel på mad og hus — men det er et forhekset uhyre. Der er dæmoni i det. Det, som Grundtvig her siger, kan kun være ærkeløgnen, hvis Guds navn i dag er brød, selv om vi intet øjeblik glemmer, at ånden, hvor den er på færde, forener sjæle og *kroppe* i tusindtal. På en eller anden måde vil Grundtvig her sige det, som Jesus sagde: »Mennesket lever ikke af brød alene, men af hvert ord, der udgår af Guds mund.« Vi bemærker også her, at Jesus ikke sagde,

at mennesket ikke lever af brød, men derimod af Guds ord; han sagde: det lever ikke af brød *alene*. Der er med dette Jesusord ikke gjort et eneste anfald mod bønnen: »Giv os i dag vort daglige brød!« Men mon ikke Grundtvig ved at sige det, han sagde om »dyrelivet i menneskeham« har anbragt sig på den forkerte side af barrikaderne, dér, hvor de mennesker samles, der har fordel af at modsætte sig revolutionen? Og mon Jesus, trods Colin Morris' forsikring, i hvert fald da han afviste fristelsen til at gøre stene til brød, ikke også momentant var kommet på den forkerte side?

Hvorfor foretager nu Grundtvig — og åbenbart også Jesus — denne revolutionsfjendtlige sondring mellem det åndelige menneskeliv og folkeliv og dyrelivet i menneskeham?

Det gør han, fordi mennesket for ham er skabt i Guds billede.

Mennesket er i Guds billede skabt,
med ordet i kraft på sin tunge.
Og derfor han kan mellem træer og dyr
med guderne tale og sjunge.

Der kan altså kun gives sand oplysning om menneskelivet, hvor det leves som et åndeligt liv, hvori ordet er den forenende kraft. Det liv, det ægte historiske menneskeliv, det lysner op fra slægt til slægt. Og den »forkyndelse«, der åbner sig for det lys, den bringer ægte oplysning om menneskelivet. Det er denne oplysning, der er ægte folkeoplysning. Det er den, det er folkehøjskolens opgave at bringe.

Oplysning være skal vor lyst,
er det så kun om sivet,
men først og sidst med folkerøst
oplysningen om *livet*;
den springer ud af *folkedåd*
og voxer som den vugges,
den stråle i vort *folkeråd*,
til *aftenstjernen* slukkes!

(Poetiske Skrifter, VI, 40.)

Sådan lyder det sidste vers i digtet »Oplysning« fra 28. maj 1839. Grundtvig kursiverer ordene: oplysning, livet, folkedåd, folkeråd og aftenstjernen. Disse kursiveringer giver en tolkning af verset. Oplysningen om livet springer ud af folkedåd.

Det vil sige: når folkets dåd fortælles videre i historien – i et levende ord – da får vi lys over det liv, vi selv lever. Og det lys skal lyse for folkets råd, så længe vort folk er til. Det er demokratiets levevilkår, der her beskrives, selv om digtet er ti år ældre end grundloven. Det er altså ikke demokratiets form – dette at vi har almindelig stemmeret ved valget af den lovgivende forsamling – der sikrer dets fremtid, men det indhold, vi lægger i formen, hvis de, der former folkets fremtid i folkets råd, lytter til folkerøsten om folkets dåd i fortiden. Uden et ægte folkeliv og en ret folkelig oplysning kan det formelle demokrati blive til hvad som helst og udnyttes til hvad som helst. Derfor Grundtvigs ønske, at oplysningen om livet, der udspringer af folkedåd, må stråle i vort folkeråd. Et godt ønske for et demokrati, men skrækkeligt umoderne!

I den berømte fortale til »Nordens mythologi« fremsættes dette syn på livsoplysningen programmatisk. Først grundlaget: »Mennesket er ingen abekat, bestemt til først at efterabe de andre dyr, og siden sig selv til verdens ende.« Det er samme undsigelse af menneskelivet i dyreham som i digtet fra 1861. Det er positivismens portræt, som her er tegnet, lige før den fremstod. Efter den på positive videnskaber byggede menneskeforståelse er mennesket det højeste udviklingsprodukt af dyreverdenen – det er en abekat, bestemt til først at efterabe de andre dyr – og dernæst er mennesket kun en udfoldelse af de muligheder, der i kraft af dets plads i udviklingen gemmer sig i det, så at mennesket kan forklares til bunds gennem anthropologi, psykologi og frem for alt sociologi; det er bestemt til at efterabe sig selv til verdens ende. Men nu fortsætter Grundtvig med at sige, hvad mennesket virkelig er: »en mageløs, underfuld skabning, i hvem guddommelige kræfter skal kund-

gøre, udvikle og klare sig gennem tusinde slægter, som et guddommeligt eksperiment, der viser, hvordan ånd og støv kan gennemtrænge hinanden og forklares i en fælles guddommelig bevidsthed.«

Mennesket er skabning — og i de to tilføjede prædikater er det sagt, hvad der i grunden ligger i dette ord menneskeskabning: en mageløs, underfuld skabning. Mageløs — mennesket kan ikke forstås ud fra noget andet i universet — kun ud fra sin skaber. Men menneskeskabningen er også underfuld, fordi ånd og støv mødes i mennesket. Og dette møde af ånd og støv er et guddommeligt eksperiment, der viser, ikke på een gang, men idet guddommelige kræfter gennem tusinde slægter kundgør, udvikler og klarer sig i mennesket, hvordan ånd og støv kan gennemtrænge hinanden og forklares i en fælles guddommelig bevidsthed. Det er igen den historiske oplysning, der er tale om. De guddommelige kræfter kundgør, udvikler og klarer sig gennem tusinde slægter, når Gud eksperimenterer videre med den forening af støv og ånd, han gav tilværelse, da han skabte mennesket. Støv og ånd gennemtrænger mere og mere hinanden. Det er vigtigt. Åndens oplysning kan ikke søges borte fra menneskets legemlige tilværelse. Det er ikke i spekulationens himmelfart, ånden kundgør sig; men det er, når ånd og støv gennemtrænger hinanden, at de forklares, altså bliver lysende, åbenbarer Guds hemmelighed i menneskelivet, i en fælles — altså for ånden og støvet fælles — guddommelig bevidsthed.

I det berømte »Rimbrev til nordiske pårørende«, der indleder Nordens mythologi, siger Grundtvig noget om, hvordan denne oplysning vindes. Den vindes ikke ved spekulativt at betragte historien — det havde vel været noget af det, Grundtvig prøvede på i sine tidlige verdenskrøniker, ganske vist med bibelen som basis, sådan at han med sin bibelske historietolkning kunne gå ud og holde dommedag over sit folk — nej, den vindes kun ved at gå ind i den nutidige åndelige kamp, som selve folkets historiske liv, selve det guddommelige eksperiment, vi talte om, er for os.

Frihed lad være vort løsen i nord,
 frihed for Loke så vel som for Thor,
 frihed for ordet i verdenen ny,
 som til sig selv det har skabt under sky:
 tankens og troens og vidskabens land,
 ligest af synlige ting dog en strand,
 hvor kun i blæst man ser bjergtoppen hvid,
 og hvor kun livet sig rører i strid,
 hvor, selv når kraften sig hyller i damp,
 lydt den udråber: mit liv er i kamp!
 Tankens og troens og vidskabens hav,
 som uden frihed er asernes grav,
 men, som når kræfterne kappes om rang,
 ligner en blomstrende, bølgende vang,
 pranger med borge og skyhøje bjærge,
 vrimler af aser og alfer og dværge,
 hæver sig over, hvad hænder kan nå,
 og selv, hvad ørnen i højheden så,
 vækker som asernes odel i Nord,
 ærefrygt dyb for det levende ord.

(Udv. Skr. V, s. 384—385.)

Hvis man elsker latinske etiketter, kunne man tale om en radikal historisk empirisme. Livets gåde rådes ikke i studerekamrets spekulationer. Man må ud i livets kamp og slå med. Kun dér — i historien — klarer sig livets gåde. Nu rykker vi igen i nærheden af Marx, mens Hegel forsvinder i tågen. Og dog! Det er kun i det levende ord, der lyder som bærer af den sandhed og kraft og kærlighed, som den enkelte har levet sig til, det er kun i det levende ord, som mødes med et andet levende ord i åben kamp, i fuldeste åndelig frihed på tanken og troens og vidskabens hav, at menneskelivets hemmeligheder åbner sig. Og så er Marx vist alligevel langt borte.

Det er nok nødvendigt her at forklare, hvad Grundtvig forstår ved »vidskab«, der i hans sprogbrug ikke er det samme som »videnskab«. Så tidligt som i 1816 i afhandlingen »Om det Philosophiske Aarhundrede« fra Dannevirke definerer Grundtvig vidskab til forskel fra videnskab. Medens videnskaben — siger han — er kommet til at betyde en

afsondret kreds af visheder (altså hvad vi ville kalde fagvidenskab), betegner »vidskab« derimod en uendelig stræben og nærmelse til et i støvet uopnåeligt mål, gående ud på at skabe en verden af visheder i fornuften og et billede af den i sproget. (Se H. Høirup: Grundtvigs syn paa Tro og Erkendelse, København 1949, s. 125). Det vil sige: vidskab svarer til, hvad vi ville kalde filosofi, nærmere bestemt metafysisk eller ontologi. Filosofien går ud over eller ligger forud for alle fagvidenskaber. Derfor siger Grundtvig også, at »vidskab«s hensigt er tilværelsens forklaring (altså ontologi), »at nå til et klart begreb om tilværelsens grund og ophav, vilkår og betydning, hensigt og mål.«

Menneskeånden er altså tankens og troens og vidskabens hav, hvor tanken vel får stå for videnskaben, troen for religionen og vidskaben for filosofien, hvis man vil oversætte Grundtvigs filosofidansk til mere lærd klingende fagterminologi.

Nu er det nye i det, Grundtvig siger i dette indledningsdigt, det, jeg kaldte den radikale empirisme, d. v. s. at livets gåde ikke løses ved betragtningen, ved spekulatjonen, hverken af videnskabsmanden, theologen eller filosofen i deres respektive studerekamre. Nej — kun i det historiske menneskeliv, der er tankens og troens og vidskabens hav — d. v. s. det sted, hvor det, som betragtes i videnskab, religion og filosofi, er et liv, der skal leves (eksistens ville det hedde på et forståeligt sprog!) — dér vindes den ægte livsoplysning. Den videnskabelige, theologiske og filosofiske oplysning er altid kun beskrivelse, afbillede af det, der leves og kun som levet giver sand livsoplysning, fordi livsoplysning er oplysning til at leve livet, ikke blot oplysning til at beskrive det allerede levede liv.

Nu er det interessant, at allerede den unge Grundtvig — inden både kirkeligt gennembrud i 1825 og folkeligt gennembrud i 1832 — har givet klart udtryk for denne radikale historiske empirisme. I afhandlingen fra Dannevirke 1817 »Om Videnskabeligheds Forhold til Erfaring og sund Menneskeforstand« siger Grundtvig: »Historien er den eneste rette kilde for menneskelig vidskab... Det er menneske-

slægtens erfaring, der gennem historien forplanter sig, som ene kan avle sand vidskab.« Vi ved nu, hvad »vidskab« vil sige. Grundtvig siger altså, at vi kun gennem slægtens erfaring, der kommer til os gennem historien, kan få svar på vidskabens spørgsmål om tilværelsens forklaring, dens grund og ophav, vilkår og betydning, hensigt og mål. Det er sagt i betonet modsætning til den tyske idealisme, til Kant, Fichte og Schelling, som Grundtvig selv nævner i afhandlingen. Imod deres spekulation sætter han — til dels under påvirkning af en produktivt misforstået John Locke — erfaringen, ikke den enkeltes, men menneskeslægtens, som den nedfælder sig i historien. Hvorledes nu historien kan give os erfaring, besvares også af Grundtvig i samme afhandling. På spørgsmålet om, hvordan vi kan erfare det åndelige, da erfaring almindeligvis beror på legemlige sanseindtryk, svarer Grundtvig med en henvisning til *ordet* og siger: »Vi erfarer gennem hørelsens sans ikke alene noget legemligt — lyden — men også noget åndeligt — ordet — thi ordet er jo ikke andet end det åndelige, der træder ud i erfaringens kreds og åbenbarer sig for ånder. Ordet . . . er et unægteligt vidnesbyrd om den inderlige forbindelse mellem ånd og legeme, der selv i sanseverdenen åbenbarer sig: en urokkelig mur mod al idealisme: al nægtelse af det legemliges fornuftige virkelighed.« Den inderlige forbindelse mellem ånd og legeme som en urokkelig mur mod al idealisme! Er vi alligevel på vej i retning af Marx?

Ifølge sin egen selvforståelse har Grundtvig med denne historiske livsoplysning indvarslet en genfødsel af åndslivet, som skal være af lige så stor betydning som den genfødsel, man plejer at kalde renæssancen. Men denne gang skal det være de nordiske folk, der bærer genfødselen. »Min pen kan derfor umulig tolke det, hvor indelig jeg ønskede mig en røst, der kunne høres, ej blot på hin side Sundet og Dovre, men på hin side Nordsøen med, og en svada på mine læber til at overtale alle dem, hos hvem der end rinder en dråbe nordisk blod, hvori ånd afspejler sig, så de forenede dem og lagde grunden til en ny-dansk: levende, folkelig og altomfattende åndskultur og videnskabelighed.«

Den italienske videnskabelighed, renæssancen satte ind, og som hidtil har været herskende i Europa, er kendetegnet ved tanken om, at klarhed skulle være lysets og håndgribelighed sandhedens fødselsmærke. Det er den intellektualistiske åndskultur, som latinskolen, den af Grundtvig foragtede sorte skole, er hovedrepræsentanten for. Men grundtanken, at klarhed er lysets og håndgribelighed sandhedens fødselsmærke — en både logisk og empirisk positivisme! — er ifølge Grundtvig »den fordærveligste løgn, som menneskeslægtens fjende nogensinde har udruget«. For det er jo det princip, at livet kommer efter tanken, at livet selv ikke må få lov at være mere dunkelt og hemmelighedsfuldt, end den klare tanke tillader. På den måde bliver videnskabelig forklaring lysets fødselsmærke og håndgribeligheden, den empiriske verifikation, sandhedens fødselsmærke. Vi kender dette ud og ind. Men imod denne intellektualistiske åndskultur vil Grundtvig sætte et livssyn, der skal præge den nordiske renæssance, som han vil indvarsle. Dens princip er lige det modsatte, at »klarhed, klarhed i grunden og i det hele, den altgennemtrængende klarhed, er vel nødvendig målet for alt, hvad der er sig liv og ånd bevidst, men just fordi den er målet og kronen, just derfor kan den umulig tillige være vandringsstaven på vejen eller hjelmen, der smykker vort hoved i kampen«.

Det er den nye, nordiske oplysning, den historiske, at vi ikke begynder med en tankens abstrakte klarhed, som vi derefter presser ned over virkeligheden — og hvis virkeligheden ikke passer dertil, så øver vi vold mod den! — men lige omvendt tillader livet at være dunkelt i begyndelsen, så det først klarer sig efterhånden, som det leves. Det er denne kommen til klarhed over livet ved at leve det — ikke blot det enkelte menneskeliv, men hele slægtens tænkes der her på — som Grundtvig lægger ind i ordet »forklare« og »forklares«. Forklaring er det, at der falder lys over det dunkle menneskeliv, efterhånden som det leves, og i det mål, hvori det leves sandt, som et åndeligt menneskeliv i den åbne frie kamp, som er det levende ords virkemåde på tankens og troens og vidskabens hav!

Her er det mytologi og historie bliver de vigtige undervisningsfag. Historie og mytologi foredrages ikke i bøger, men kommer til orde i det levende foredrag, som lyder direkte til folket ind i dets nutid. Historie og mytologi må *fortælles*. Fortalt mytologi og historie, mytologi og historie foredraget i *det levende ord*, er vejen til, at det historiske menneskeliv, det, vi træder ind i på et bestemt sted, klarer sig for os og i os, medens vi selv lever det.

Her er vi langt fra Hegel. Vi hører igen Grundtvig selv: »Istedenfor at fordybe os i ørkesløs grublen over skæbnens underfulde gang [det er i grunden den hegelske filosofi, der her står for skud] skal vi stræbe at forstå så meget deraf, som vi for øjeblikket behøver, til at kende vort kald og til at skride ret frem på vor betegnede bane.«

Den italienske renæssance med dens intellektualisme er gennemsyret af romerånden, der altid har været dødens princip. Den klassiske dannelse er et udslag af romeråget, dette forhadte romervælde, som aldrig kunne tillade andre folk at leve deres eget naturlige liv. Dette romeråg har trykket verden, først som et kejservælde, så som et pavevælde og tilsidst som et skolemestervælde. »Lænkerne«, siger Grundtvig, »var det nordboens og tyskerens kald at bryde, kæppen var det deres lyst at knække [kæppen er bispestavven!], men riset har de hidtil ærbødig kysset, skønt det var netop det farligste, det fordærveligste våben i den skjulte manddrabers hånd; thi det købs livet af mødrene og udpiskede det af børnene, så de aldrig blev mænd for at brække det.«

Den nordiske renæssance må gå til felts mod denne akademiske intellektualisme. Og det vil sige: den må have respekt for menneskelivets gådefuldhed: »Ja — kristen eller hedning, tyrk eller jøde, ethvert menneske, der bliver sig sin åndelige natur bevidst, er sig selv så vidunderlig en gåde, at han støder visselig intet fra sig, blot fordi det er underligt, og synes uforklarligt, som han selv, nej, det underlige drager ham tværtimod næsten uimodståeligt til sig, fordi det i grunden ligner ham, og fordi han venter deri at finde sin gådes løsning, hvad han umulig kan vente af,

hvad han som ingenting kan gennemskue. Derfor finder et sådant menneske, han være for resten af denne eller hin eller af ingen bestemt tro om guddommen, sig aldrig tiltrukket af de gennemsigtig oplyste folk, hvis hele visdom man i en time kan lære udenad og turde næsten håbe at kunne gøre kloge hunde klar, men tiltrækkes netop af de dunkle, dybe naturer, som aner langt mere, end de ser, føler langt dybere, end de kan lodde, og taler begejstret langt højere, end de selv ved af.«

Er livsoplysningen historisk, er den også folkelig.

Vi indskyder igen lidt grundtvigsk ordforklaring, denne gang hentet fra digtet »Folkeligheden«, trykt i »Danskeren« I. 1848.

Folk! hvad er vel folk i grunden?
 hvad betyder »folkeligt«?
 Er det næsen eller munden,
 hvorpå man opdager sligt? [racisme?]
 Findes skjult for hver mands øje
 folket kun i kæmpehøje, [romantik?]
 eller bag hver busk og plov,
 i hver kødklump før og grov? [materialisme?]
 Med forlov at spørge?

Byrd og blod er folke-grunde,
 ikke luft og mindre stål,
 fælles ord i folke-munde,
 det er folkets modersmål,
 som det klunger, som det gløder,
 så hos danskere og jøder
 holder det i skjulte bånd
 luftens eller himlens ånd.
 Svar ej fattes skoven.

Til et folk de alle høre,
 som sig regne selv dertil,
 har for modersmålet øre,
 har for fædrelandet ild;
 resten selv som dragedukker
 sig fra folket udelukker,
 lyse selv sig ud af æt,
 nægte selv sig indfødsret.
 Svar ej fattes skoven.

Præst og adel, borger, bonde,
 kunstner, skipper, skolemand
 kalde alt udansk det onde,
 værge danskens fædreland,
 og mens hver har sysler sine,
 alle dog hinanden ligne,
 har tilfælles byrd og blod,
 modersmål og løvemod.
 Svar ej fattes skoven.

Folkeligt er her i vangen
 endnu eet af hjertensgrund,
 folkelig er elskovssangen
 ægte dansk i allen stund,
 ej på val og ej på tinge,
 agtes børn og kvinder ringe,
 hvad der end går op og ned,
 dansk er immer kærlighed.
 Svar ej fattes skoven.

Skulle *det* måske være det søgte sociale sigte?

Men en kultur, der skal være folkelig, må altid bestå både af en lærd og af en folkelig dannelse. Det er her vigtigt at kunne sondre mellem lærdom på den ene side og dannelse og duelighed på den anden side. »Dannelse og duelighed må altid være beregnet på folkelivet for øjeblikket, men lærdom på menneskelivet i det hele,« siger Grundtvig, »så når lærdommen er ret ægte, indeslutter den dannelse og duelighed i sig, men disse kan ikke indeslutte hin uden i en dunkel følelse, og lærdommen vil især hos de egentlig boglærde (skolemesterne) føre på vildspor, hvis der ikke står en folkedannelse ligeoverfor, der nøder den til at tage det nærværende liv og øjeblik i betragtning, ligesom folkedannelsen snart vil udarte til en overfladisk politur, dersom lærdommen ikke holder den i ånde.«

I dette forhold mellem lærdom og folkelig dannelse og duelighed er universitet og folkehøjskoles forhold til hinanden i den nordiske renæssance klarlagt. Det er vigtigt at bemærke, at sammenhængen mellem de to dannelsesformer hos Grundtvig begrundes i spændingen mellem det universale (menneskelivet i det hele) og det partikulære (folke-

livet for øjeblikket). Den videnskabelige skoling, der ikke kan ske uden grundige boglige studier, har altså som sit hovedformål en udvidelse af menneskelivets horisonter i retning af det universale, det fællesmenneskelige. Men en sådan horisontudvidelse i retning af det universale vil føre den boglærde videnskabsmand ud i den tomme og abstrakte tumlen med begreber, i pedanteriet, hvis den ikke kontrabalanceres af den folkelige dannelses og dueligheds koncentration om det partikulære, om folkets liv i øjeblikket, sådan som den finder sted hos de folkelige forkyndere, der går ud til folket og virkelig prøver at hjælpe det til at tage det nærmeste skridt fremad på dets bane mod menneskelivets klaring. Samfundskritisk universitet? Med forlov at spørge!

Men den folkelige forkynder, der skal gå ind i det partikulære, i sit eget folks øjeblikkelige situation, og dér fortælle historien (eventuelt mythologien) sådan, at folket lærer at forstå sig selv i den kamp, det netop nu er stillet ind i, han må på sin side ikke savne foruroligelsen fra de universale horisonter, som den videnskabelige lærdom åbner for ham. Ja — for det er for ham, den folkelige forkynder, at de lærde åbner horisonterne, for at han ikke skal stå og tale ud af en overfladisk og derfor også vildledende kundskab om sit folk. Hvorfor er *det* så nødvendigt? Ikke blot for at højskolelæreren ikke skal blive gjort latterlig som en uvidende fusker, selv om populært godtkøbsviden *er* menneskeligt og moralsk uredelig. Men den egentlige grund er en anden. Folkets egen virkelighed grunder i noget, der går ud over den partikulære horisont. Folkets historie har altid en universalhistorisk horisont. Grundtvig selv skrev adskillige verdenshistorier, men aldrig en danmarkshistorie.

Der var meget andet og meget mere at sige om Grundtvigs tanker om oplysning. Jeg har her — og med forsæt — holdt alle problemerne om forholdet mellem folkelig og kristelig oplysning uden for. Jeg har gjort det, fordi jeg fik stillet den opgave at tale om forkyndelsens sociale sigte hos Grundtvig. Og hvor er vi så endt? Er Grundtvig på den rigtige side af barrikaderne? Har hans tanker om oplysnin-

gen »noget at sige os i dag«? Jeg tvivler! Moderne er han ikke. Tidens slagord er han aldeles ude af kontakt med.

Men selv om forkyndelsen — både den kristelige og den folkelige — som han forstod den, ikke havde noget »socialt sigte« i vor forstand af ordet, er det jo ikke udelukket, at en virkelig social lighed, en ægte frigørelse fra fremmedgørelsen under klassekampens vilkår — som Marx så den for sig i sin ungdom — ikke vil kunne lykkes, hvis ikke Guds eksperiment med mennesket kommer til at gå i den retning, Grundtvig mente at ane fra den livsoplysning, historien havde skænket ham, nemlig sådan, at ånd og støv kommer til i endnu langt højere grad at gennemtrænge hinanden. Hvis virkelig et levende ord skulle komme til at lyde igen i Danmark, et ord, hvori ånden er som den magt, der kan forene sjæle og kroppe i tusindtal, så eet de har i sinde, ja, så vil det også blive sådan, at få har for meget og færre for lidt. For er det sandhed og kærlighed og livskraft — og det er for Grundtvig altid det åndsfyldte ords magt — der forener kroppe og sjæle i tusindtal, da kan den sociale uret kun bestå videre, hvor ånden fornægtes.

Men hvad ville menneskelivet være i et samfund, hvor den økonomiske lighed var opnået, men hvor Gud ikke havde noget andet navn end brød? At stille *det* formastelige spørgsmål er så aldeles uhjælpeligt at stille sig på den forkerte side af barrikaderne. Jeg er bange for, at jeg må blive stående dér sammen med Grundtvig. Måske kan de, der er kommet til at stå dér, paradoksalt nok, komme til at betyde mere for menneskeliggørelsen af livet, for ægte frihed, lighed og broderskab, end dem, der bygger barrikader og slår med sten, hvis ånd da er virkelighed.

Regin Prenter.

Kalkmalerier fra danske landsbykirker

Foto: Gerard Franceschi. Tekst: Øystein Hjort. Afsnittet om om dyrefablerne er skrevet af Ellen Grønlund. Forlaget Rhodos. København 1969. (Kr. 135,00 hft.)

Lige siden forrige århundrede har man her i landet af-dækket kalkmalerier i den ene kirke efter den anden. Stadig sker det, at der under kalkpudset afslører sig en større malerisk udsmykning, og man oplever med næsten samme styrke som i sin tid middelalderens menighed kirkens forvandling for øjnene af sig. Men er først nyhedens interesse efter nyafdækningen svækket, består der en vis fare for, at man glemmer og overser de billeder, som nu smykker kirkens lofter og vægge. Heldigvis modarbejdes denne tendens af en konstant bearbejdning og nyvurdering af alle kalkmalerierne, hvilket på det allerseneste har givet sig udslag i udgivelsen af en meget smuk og læseværdig bog, som indeholder en række fotografier af den franske fotograf Gerard Franceschi og tekst af Øystein Hjort og Ellen Grønlund.

Fotografierne er taget både fra kirker, som almindeligvis bliver fotograferet, fordi deres dekoration er særlig smuk, eller gruffuld, fordi de har en særlig historisk og indholdsmæssig interessant udsmykning, eller fordi kirken simpelt hen er meget rig på motiver — og fra mindre kendte kirker. Bogen yder et væsentligt bidrag til oplysningen om disse mindre kendte kirker, men fremdrager desuden fra de berømte kirker det mindre iøjnefaldende. Det er ikke nødvendigvis lige de billeder, der har gjort kirken kendt, Franceschi har hæftet sig ved. F. eks. har han i den berømte og rigt dekorerede kirke i Elmelunde på Møen foruden de kendte scener fra Kristi liv, der er malet på kirkens hvælv-kappe, også hentet en mindre detalje frem fra en af svik-

lerne, hvorfra vi ser en meget herlig ugle. Med en vis ret kan man derfor godt sige, at Franceschi afdækker nye aspekter i det kendte materiale ved at bevæge sig ud i periferien af den middelalderlige billedverden og opsøge de ydmyge steder. Teksten går så til gengæld ind på centrale historiske, indholdsmæssige og æstetiske sammenhænge og sætter dermed Franceschis mere specielle fotografier ind i en større sammenhæng. Det sker i to hovedafsnit, hvoraf det første sætter ind på at skabe et overblik over perioden, mens det andet sætter ind med en behandling af en række motiver, der må siges at inddække bogens fotografier, selvom de ikke behandles i bogens rækkefølge.

I første afsnit behandles de sociale og historiske forhold i middelalderen. Der fortælles instruktivt om dekorationernes forhold til den arkitektur, de er malet på; forskellen mellem romansk og gotisk dekoration behandles udførligt. Efter en gennemgang af kalkmaleriernes forudsætninger i grafik og udenlandsk tavle- og freskomaleri gives der en karakteristik af de vigtigste danske malere. Øystein Hjort følger med denne tekst de oversigtsbehandlinger op, der er givet af Francis Beckett i »Danmarks kunst« i 1927 og af Poul Nørlund i »Danmarks Malerkunst« i 1937, idet han indarbejder de nyere synspunkter og resultater.

Det andet hovedafsnit er inddelt i en række mindre afsnit, der hver for sig behandler sit motiv. En sådan motivgennemgang har hidtil manglet, og det er spændende læsning. Det første afsnit behandler billeder, der viser Gud som verdens hersker, de såkaldte »Majestas Domini« fremstillinger, derefter følger et afsnit om Skabelsen og de første mennesker. Livshjulet omtales også separat i kraft af sin almene betydning, selvom bogen kun bringer to livshjul.*) så er det ene, hentet fra Asminderød, til gengæld også vældig fint. Fremstillingen er af kunstneren i sin tid udformet meget forenklet, og motivet står i Franceschis gengivelse så stærkt på bogens blad som en frisk udført tuschtegning. De andre emner er ikke, som man kunne tro: Kri-

*) Som illustration til artiklen her bringes et tredje livshjul, som ikke er taget med i bogen.

sti liv, paradys og helvede. De emner, der nu følger, er følgende: Herremand og bonde, adel og borger. De hellige og det fromme liv. Det obscøne og det groteske. Djævelen tager sine. Disse emner er behandlet af Øystein Hjort, mens det sidste kapitel i bogen om dyresymbolikken er skrevet af Ellen Grønlund. Uden disse tekster ville vi nok have været fascinerede af billederne, men mange ville have stået desorienterede over for det rige billedmateriale. Øystein Hjort understreger, at han ikke har valgt at skrive detaljeret netop om de fotografier, Franceschi har taget, men at han har valgt at skrive sin egen tekst. Teksten hviler da også i sig selv, ligesom billedmaterialet gør det, og man kan godt sige, at bogen i hvert fald i sit oplæg indeholder et kompromis; men som det kan gå i de heldige tilfælde, resulterer denne vilje til kompromis i et meget smukt resultat, og det må siges, at især de tre sidste kapitler får fin støtte af bogens fotografier.

Når bogens fotografier er så stimulerende, skyldes det ikke alene de ting, Franceschi fotograferer, men også måden han fotograferer på. De fleste billeder af vore kalkmalerier er taget med henblik på, at en forfatter ønsker at få belyst bestemte ting, altså med henblik på billedernes indhold. Franceschi fotograferer imidlertid også sådan, at de formelle krav til billedvirkningen opfyldes, altså med henblik på kompositionen. Vil man lave et billede, der har en god komposition, gives der principielt to ydermuligheder, når det som her skal tages i et indendørs kirkerum: Enten laver man et billede, i hvis komposition man indarbejder kirkens arkitektur med kalkmalerierne som dekorativ stoffage og lys-skyggeeffekter som de væsentlige komponenter, eller også vælger man detaljer ud, som man aftvinger den optimale grafiske virkning. Altså man »panorerer« eller »focuserer«. Franceschi vælger helt bevidst og konsekvent den sidste mulighed hele bogen igennem efter nogle få panorerende billeder.

De kalkmalerier, Franceschi fortrinsvis har valgt at fotografere, er fra den senere middelalder; fra romansk tid er der færre billeder. De senmiddelalderlige billeder egner sig

da også fortrinligt til detaljeoptagelser. Dekorationen består fortrinsvis af rankeværk, der løber langs hvælvene og ikke på nogen særlig stringent måde indrammer figurscener. Man øver derfor ikke vold mod nogen helhed ved at vælge detaljer ud. Øjet overskuer alligevel ikke alle hvælv på én gang, ja knap nok et enkelt hvælv, men glider netop rundt fra område til område, fra detalje til detalje. Hvælvene, hvorfra størstedelen af bogens billeder er taget, er indbygget i kirkerne efter romansk tid.

De romanske arkitekter byggede kirker med ubrudte vægge og lofter. Kun triumfbuen og apsidens bue brød med deres halvcirkulære former de vandrette og lodrette liniers virkning. Dekorationen svarede hertil. Man foretrak friser på de ubrudte vægge og kompositioner i halvcirkulært udformet format i triumfbue og apside. Helhedsvirkningen blev derved altid klar og overskuelig. Dekorationen var meget arkitekturbevidst, både sådan forstået at den ikke brød med kirkens arkitektur, og i den forstand, at billederne er rige på figurscener i arkitekturomgivelser. I senmiddelalderen indbygger man ribbehvælv, åbner med store vinduer for synet ud i det fri og med kapeller, tårnrum og våbenhus for synet ind i nye rum. Det får kirken til at virke mindre overskuelig end i romansk tid, men også mere spændende, til tider næsten labyrintisk. Til den nye arkitektur skabes en ny billedverden. Før det første ændres den dekorative struktur; dernæst ændres billedernes indhold, dels ved at de kendte emner behandles på en ny måde og desuden suppleres med nye motiver, dels ved at nye emner tilføjes. De nye emner er kun løst knyttet til de religiøse indhold og omfatter groteske figurer, dyrefabler og moraliserende billeder. Endelig kan man også opfatte det rige, til tider naturalistiske rankeværk som et emne i sig selv, samtidig med at det fungerer som ramme om figurscenerne.

Rankeværket kan i de tilfælde, hvor det er særlig rigt og tæt, som i Saltum og Helsingør, simpelthen være beregnet på at illudere som et bladhang, spændt ud over vore hoveder. Et så overdådigt rankeværk er noget specielt for senmiddelalderen og renaissance og findes ikke i romansk

tid. I andre tilfælde som i Undløse og Gudum virker rankeværket mere beskedent og nærmest tæppeagtigt. I to detaljeoptagelser fra Saltum og Gudum, i bogen vist lige over for hinanden, ser man tydeligt forskellen mellem det mere levende og fyldige rankeværk i Saltum på venstre side og det mere fattige tæppeagtige rankeværk på højre side.

Undtagelsesvis bruger man som indramning, i stedet for dekorative borter og ranker, fingeret arkitektur, men det er ikke så almindeligt. Dog viser flere af bogens optagelser eksempler herpå, idet en del af billederne er taget i Skamstrup kirke på Sjælland, hvor Isefjordsmesteren har opdelt et helt hvælv i små arkivolter, d. v. s. små søjler med buer. I hvert af de felter, der således opstår, er der vist en figurscene. I en af disse arkivolter sidder der i en tønne en mand, som ser ud til at have røde hunde. Det er St. Laurentius, hvis lidelser demonstreres ved, at utallige små pletter er fordelt over hans legeme. Dette billede kan samtidig tjene til eksempel på, hvordan motiverne i senmiddelalderen øges. I romansk tid var der en stiltiende overenskomst om, at Laurentius skulle vises medførende den rist, hvorpå han blev ristet — gik det højt, kunne man vise selve ristningen. I senmiddelalderen trækker man ham gennem hele martyriet, som bl. a. består i, at han bliver anbragt i en tønne og overhældt med kogende olie, hvilket vi da også ser i Franceschis billede, hvor to lejesvende, udstyret med enorme grydeskeer taktfast udfører denne handling.

Der er temmelig stor forskel på, hvor indvævet dekoration og figurscene er i hinanden. I Saltum og Gudum er der tale om et uløseligt hele, i Undløse er det også ret svært at løse figurerne ud, uden at dekorationen følger med, og i Skamstrup har kunstneren simpelthen oversået de bare steder med små stjerner. Men i Estruplund kirke på Djursland vover kunstneren at lade figurerne stå alene med luft omkring sig, fyldige og plastiske. Disse iagttagelser, som man kan gøre på stedet, fremgår også tydeligt af bogens billeder. Der er også forskel på, hvor meget af menneskets omgivelserne, malerne har inddraget. Af Franceschis billede ser det ikke ud til at have været alverden, og det sva-

Tingsted-Maribo amt. Skæbnehjulet. Ca. 1400.

Bellinge. Odense amt. Mandsfigur. 1496.

rer da også til realiteterne. I modsætning til udenlandske fresker viser de danske ingen virkelige landskabelige sammenhænge; der er småtuer og græstotter samt enkeltstående træer, højest i grupper på fire fem stykker. Der er ingen topografiske helheder, men visse løsrevne tårne, slotte og huse. Der er ingen fine poetiske småhaver, men nødtørftige gærder om et stykke jord. Der er ikke hav, men toppede dekorative bølger. Det ser straks bedre ud, når vi nærmer os beskrivelsen af rum. Der er i de danske kirker virkelig gengivet rum, som har atmosfære og karakter. Endelig, hvad angår skildringen af de daglige gøremål, ja, i det hele taget det, man sædvanligvis kalder »scener med genreagtig karakter«, så har de danske malere her en meget sikker hånd, og det er gennem disse skildringer, at datidens milieu bliver anskueliggjort. Det er da også netop beskrivelsen af menigmands gøren og laden, der udgør bogens bærende billedstof, og som har været Franceschis oprindelige udgangspunkt. At disse skildringer får indpas i kirkerne betyder ikke, at hele indholdet i kalkmalerierne pludselig bliver verdsligt; blot illustreres de religiøse emner nu på en mere realistisk måde, der fortæller om datidens liv. Bogen bringer mange af den slags realistiske udsnit. Ganske vist er de danske maleres rum ikke perspektivisk rigtige og menneskene ikke anatomisk rigtigt skildret. Sådan noget som kroppens forkortninger er overordentligt ubehjælpsomt gennemført. Alligevel erobrer den danske maler på sin måde virkeligheden. Han er alt andet end perfekt naturalist, men han er en god realist.

I »formens problem« skelner Kandinsky mellem den kunstner, der primært er optaget af at »efterabe virkeligheden« og realisten, for hvem det »ydre hylster« ikke spiller nogen rolle. I den forstand er den danske maler realist, idet han mere er optaget af at anskueliggøre end reproducere virkeligheden. En omtale af to af bogens mest enkle billeder, det ene fra Bregninge kirke på Ærø, det andet fra Elmelunde på Møen kan illustrere denne realisme. Billedet fra Bregninge viser en ung pige, der danser, og det er slet ikke til at stå for denne Ærøpige, der i et dristigt

svaj træder dansen med armene bredt ud i en overmodig gestus. Hendes krop spændes i en zig-zag bevægelse mod billedets kanter på en meget smuk måde. På det andet billede får en træt vandringsmand sig et velfortjent hvil på rejsen. Han sidder i sin rejsestol og har skubbet hættten ned i nakken, hængt ranselen på et træ og får nu et velfortjent måltid, idet han har anbragt lerkrukken over ildstedet og spiser af den med en meget stor ske. Billederne forekommer i kirken i en bestemt bibelsk sammenhæng, pigen fra Ærø er i virkeligheden Salome, der danser for Herodes. Vandringsmanden er i virkeligheden Josef der hviler ud på rejsen til Ægypten. Ved at tage dem ud af deres ikonografiske sammenhæng opnår fotografen, at figurernes realisme understreges. Der sker nemlig to ting ved, at de bliver fjernet fra den religiøse scene. For det første hæfter man sig mere ved sådanne detaljer som figurernes klædedragt og de ting, personerne håndterer. For det andet bliver det almengyldige i deres holdning mere åbenbar, således pigens glade overmod, vandringsmandens træthed og sult. I andre billeder kan man på lignende måde finde udtryk for tilfredshed, således hos de gode borgere, der er kommet med fra Brøns kirke, eller fornem tilbageholdenhed som i billedet af de fine damer fra Sejro. Alle disse træk appellerede direkte til datidens mennesker og fik dem til at se på billederne og lære deres bibelhistorie. Men desuden har billederne også, som Øystein Hjort siger, haft en moralsk betydning. Kunstneren viser, hvorledes Kristi liv formede sig, hvor tålmodigt han bar sine lidelser og helgenerne deres martyrium. Det var et eksempel til efterfølgelse.

Men foruden at de religiøse billeder har denne moralske betydning, maler kunstnerne også direkte moraliserende billeder. I Vrå kirke vises det, hvorledes den gerrige går bort. Han har brugt sit liv til at samle penge i en kiste blot for på dødslejet at kunne opleve, at hans kone og hendes elsker grasper i pengekisten, mens en stor rædselsfuld djævel oven i købet langer ud efter hans sjæl. En happy ending antydes dog, idet en engel styrter til fra den modsatte side

og kommer sjælen til undsætning. Fremstillingen af lykkehjulet kan også blive meget moralsk, således i Birkerød, hvor en konge sidder i al sin herlighed foroven, mens en anden (eller måske den samme?) tromles ned under det roterende hjuls bevægelse, mens et skriftbånd indeholder den lakoniske meddelelse: Jeg er uden kongedømme!

Det er interessant, at man inden for dyresymbolikken også kan iagttage, at billeder med et verdsligt indhold dukker op i senmiddelalderen. Det drejer sig her om dyrefablerne. Ellen Grønlund omtaler nogle af disse fabler og påpeger desuden det træk ved dem, at dyrenes karakter har relation til virkeligheden: ræven er snu, gåsen dum. Samtidig med at dyrefablerne kommer til, fortsætter man med at skildre sådanne dyrebilleder, som allerede tidligt har vundet hævd i den kristne billedverden. Det er fortrinsvis billeder, der symboliserer modsætningen mellem det onde og det gode, idet visse dyr får tillagt egenskaben god, andre egenskaben dårlig og ond, uden at det behøver at have noget at gøre med dyrets virkelige karakter. Bogen bringer en del af disse dyrebilleder, og med særlig opmærksomhed kikker man på dyrebilledet fra Birkerød, undtagelsesvis ikke fordi det er blændende fotograferet, for det er et af de ganske få ikke helt gode billeder, men fordi Ellen Grønlund har fundet ud af, at det mærkelige dyr til venstre er en elefant. Og det er da også helt oplagt, når man først får det at vide. Det er dog alt andet end en naturalistisk elefant, for kunstneren har sandsynligvis aldrig set sådan et dyr. Men to væsentlige kendetegn er anskueliggjort: den medbringer et tårn på ryggen, og den »trompeterer«, hvilket simpelthen er vist ved, at dens hoved ender i en trompet. Altså om end ikke en naturalistisk, så dog en vældig anskuelig elefant.

Moraliserende og belærende billeder kan man til nød på en eller anden måde få passet ind i en eller anden forbindelse med den øvrige religiøse billedverden, men det er nu næsten umuligt at få manøvreret de »groteske og obscøne« væsener, af hvilke bogen bringer et skønsomt udvalg, med

ind i sammenhængen. Ikke desto mindre er de nu altså engang blevet malet på kirkens vægge. Øystein Hjort kommer langt, længere end de fleste, med sine udlægninger, men også han giver simpelthen op over for nogle af disse figurer. Her må man nok indtil videre lade sig nøje med Francis Becketts gamle forklaring, som simpelthen gik ud på, at disse figurer skulle appellere til menigmand og så få ham lokket til at se på de andre billeder også. Man ved godt, hvorfra en del af de monstrøse figurer stammer, nemlig fra bestemte middelalderlige manuskripter. Men én ting er at henvise til deres oprindelse, en anden ting er at tolke deres betydning. Det er helt rart herfra at vende bladet frem til en slags fantasivæsener, som der i hvert fald ikke hersker tvivl om, nemlig djævlene.

Franceschi har fundet en masse — herlige — djævl. I Poul Nørlund og Egmont Linds bog om danske romanske kalkmalerier er der ingen djævl. I de romanske billeder hviler kampen mellem det onde og gode på en ophøjet måde i sig selv, og man må indleve sig i billedet for at tolke den. Fremstillingen af Kain og Abel, der ofrer til Gud, er først og fremmest to menneskers offerhandling, men kan dernæst også tolkes som det gode og det onde menneskes handling. Det moraliserende aspekt er imidlertid slet ikke dominerende. Det er heller ikke tilfældet, når man i romansk tid afbilder Herodes, som giver befaling til soldaterne om at dræbe de små børn i Jerusalem. Men når vi kommer op i senmiddelalderen bliver fremstillingen af barnemordet i Jerusalem suppleret med djævl. Det er, som om begivenheden ikke længere ejer slagkraft i sig selv, men det må demonstreres, at dette var en ond handling, og der til tjener djævlene.

Det er om de danske djævl lidt nedladende blevet sagt, at de ikke er så dæmoniske som de udenlandske, især kommer de til kort over for Hieronimus Bosch's fantastiske dæmoniske djævlerier. Men Hieronimus Bosch udviklede også en helt speciel djævlleikonografi, fremfor alt i Antonius-billederne, som gav ham uanede muligheder for at skildre

en verden, hvor en snigende og lammende ondskab og rådenskab lurede overalt. I forhold til sådanne billeder er de danske djævlbilleder, der viser væsener med behåret krop, kløer, hale, horn og ører samt maskefysiognomi, egentlig slet ikke så slemme igen. Franceschis billeder viser dog, at vi i hvert fald har haft basilisk-djævle, djævle med flagermusvinger og enkelt minotaurusagtig djævel i middelalderen her til lands. Men til forskel fra Bosch's billeder holdes i de danske kalkmalerier kategorierne ude fra hinanden, for så vidt som de djævle, der får adgang til de religiøse scener, er traditionelle djævle, kun i skærsilden og i randområderne blandes kategorierne, idet monstrøse og groteske figurer får indpas.

Fotografierne følger hinanden i bogen på en meget fri måde. Franceschi valgte i bogen om træskulpturer at skildre Kristi liv, og hvert fotografi blev dér indføjet på den plads, hvor det ifølge begivenhedernes kronologiske rækkefølge hørte hjemme. En anden bog, som det også må være nærliggende at sammenligne bogen her med, nemlig Broby Johansens billedbibel fra 1948, inddeler stoffet med biblen som udgangspunkt, idet der indledes med billeder fra det gamle og nye testamente. Så følger helgenhistorierne og derefter en slags opsamlingskapital med titlen »Jordens Jammersdal«. Til slut er der billeder af helvede og himlen. Billedbiblen er altså temmelig strengt inddelt og billedmaterialet udvalgt til at illustrere bestemte tekster og emner. I modsætning hertil er Franceschis rækkefølge spontan. Der associeres frit fra tema til tema. Dette giver bogen et moderne præg. Den illustrerer ikke tekster, men beretter frit om mennesker og milieuer for 500 år siden og indfletter i denne beretning de forestillinger om de overnaturlige magter og det hinsidige, som levede i folks bevidsthed i denne fjerne tid. At rækkefølgen er fri, vil imidlertid ikke sige, at den er tilfældig. Billederne finder sammen i temakredse, som befinder sig på et lidt andet og mere elementært plan end Øystein Hjorts motivkredse. Man kunne give disse temakredse titler som: Bonden på marken og hans liv med

husdyrene. De vilde dyr. Rejselivet og dets strabadser. Håndværkeren og bymilieuet. Dans, musik og erotik. Mordet og henrettelsernes gru. Til slut: forestillingen om himmel og helvede. Disse temakredse viser, at nok var livet dengang helt anderledes end i dag, og de forestillinger, der levede i folks fantasi, var det vel også, men flere af de temaer, datidens kunstnere fandt en naturlig anledning eller en konstrueret udvej til at behandle, var nu ikke så forfærdelig forskellige fra dem, vor tids kunstnere er optaget af.

Karen Holst.

Sociale spændinger i Sydøstasien

Fra omtrent hele den såkaldte tredje verden hører man i dag om sociale og politiske modsætninger. Den udvikling, de vestlige samfund på en roligere og mere stilfærdig måde har gennemløbet i det sidste par hundrede år, i øvrigt ikke uden sociale smertereaktioner, rammer i dag de oversøiske lande med en kraft, der er så voldsom, at det er umuligt at forestille sig, hvordan de skal komme igennem den krisetilstand — eller om man vil, kritiske tilstand — de er i i dag. Hvert område har sine særlige problemer, hvad der gør det umuligt at tale om »ulande« under et. Her skal vi se lidt nærmere på nogle af de problemer, der er mere eller mindre fælles for landene i Sydøstasien.

Det er ofte blevet hævdet, at de sydasiatiske problemer væsentligst er af social natur. Det kan kun forsvares, hvis man ikke indskrænker ordet social til den snævre betydning, vi sædvanligvis forbinder med det her i Vesten. Det er en hovedthese i den bog, den svenske økonom Gunnar Myrdal udsendte i fjor om fattigdommen i Sydøstasien. Sociale, politiske, religiøse, kulturelle forhold er i den grad vævet ind i hinanden, at økonomer, der tænker i snævre specialistbaner, afskærer sig fra en forståelse af problemerne, om en sådan i det hele taget kan opnås. De økonomiske teorier, der er dannet på grundlag af de vestlige samfunds udvikling og har vist sig nyttige her, er kommet fuldstændig til kort, når de er blevet anvendt på Østen, og har undertiden gjort ondt værre. Myrdal mener ikke med sine undersøgelser at have løst noget problem, men håber med sit værk at have taget de første skridt hen imod en forståelse.

I det følgende skal omtales nogle af de momenter, det

er væsentligt at have med i tankerne, når man søger at danne sig et billede af de asiatiske samfund.

Det er almindeligt anerkendt, at traditionen vejer tungt til på næsten alle livets områder, men også, at den bliver stærkt anfægtet af det nye, kolonimagterne kom med. Det vil derfor være naturligt først at se på den traditionelle samfundsopfattelse og derefter på de ændringer i det gamle mønster, som blev påtvunget disse lande udefra.

Sydøstasien har gennem årtusinder været udsat for påvirkning af to store kulturer, der har en temmelig forskellig opfattelse af både samfundet og livet, nemlig den indiske og den kinesiske.

Efter kinesisk opfattelse hviler samfundet hovedsagelig på moralske principper. Den enkelte må over for sin familie og sine overordnede passe på at overholde indviklede regler for handlemåde og optræden. Men omvendt – og det er ikke mindre væsentligt – er de styrende ligeledes bundet af regler over for deres undergivne. Denne morals indhold er i det væsentlige udformet af Kung Fu-tse ca. 500 år før Kristus og har været betragtet som selve samfundsfundamentet i mere end 2000 år. Kung Fu-tse vil nok forekomme de fleste moderne europæere lidt tør og knirkende, med mindre man opdager, at der bag de mange forskrifter gemmer sig en storlået vision af samfundet. Der er folk, der vil hævde, at Kung Fu-tses samfundssystem er det mest geniale, der nogen sinde er udtænkt.

For at fastholde denne civilisatoriske kraft bestræbte man sig bestandigt på at uddanne embedsmænd, de såkaldte mandariner, der kunne føre traditionen videre. De lærte under deres uddannelse intet om administration, men kunne de klassiske filosofers skrifter udenad, først og fremmest Kung Fu-tses. Det vil overført på vore forhold nærmest svare til, at magisterkonferens i filosofi var adgangseksamen til centraladministrationen. Tanken bag det hele er, at den administrative praksis nok kan læres af ethvert begavet menneske gennem erfaring, og at uddannelsen således kan koncentrere sig om de etiske principper for det gode styre. Kun hvis de styrende regerer godt, kan man gøre regning på

Himlens velvilje, og den kinesiske embedsstand var ryggraden i det gode styre. Hvis styret var dårligt, f. eks. fordi kejseren ikke holdt embedsmændene i ørerne, eller hypigere fordi han selv var dårlig, måtte han afsættes. Det er folkets ret, således som det direkte kan læses hos Meng-tse, der var næsten lige så højt anset som Kung Fu-tse. Adspurgt om man må dræbe en dårlig fyrste, svarer han: nej, men man bør dræbe en forbryder, tydeligt underforstået, at en fyrste, der har vist sig dårlig, moralsk set slet ikke er fyrste mere og derfor bør fjernes. Vi hører gennem hele Kinas historie om en endeløs række af bondeoprør, hvoraf de fleste ganske vist mislykkedes. De få, der lykkedes, trak som regel omfattende reformer med sig. Det væsentlige i denne forbindelse er, at den jævne befolkning ikke agtede at finde sig i alt, men anså det for sin ret at sætte et udueligt styre på porten. Sidste gang skete det i 1949. Det gode styre sikrer civilisation og gode sæder og giver folket dets materielle grundlag, det dårlige medfører usædelighed, misvækst og kaos.

Den indiske samfundsopfattelse er ganske anderledes, idet den bygger på personer, ikke på principper. For inderne er, eller var, samfundet et led i en magisk-religiøs verdensorden. Som guden Indra troner på bjerget Meru på toppen af universet og derfra opretholder kosmos, troner fyrsten i sit palads i tempelstadens centrum og opretholder det menneskelige samfund. Deva-rajan, den guddommelige konge, er et kraftpunkt, hvorfra de samfundsbevarende kræfter udgår, hans adkomst til tronen beror ikke på moralske egenskaber, men på en åndelig udstråling, som på en gang giver ham magt over menneskenes verden og over de kosmiske kræfter. Den tilstand, et samfund kommer i, hvis der ikke er nogen konge, eller hans kraft forsvinder, beskrives i det gamle digt Ramajana således:

»Regnen falder ikke mere og frugtbar gør ikke mere jorden. Sønnen ærer ikke mere sin far og hustruen ikke mere sin ægtemand. Menneskene samles ikke mere i forsamlinger, den rige beskyttes ikke længere mod tyveri, bønderne sætter slå for deres døre, og landet ser ud som en udtørret flod,

en skov uden grønt, en hjord uden hyrde.« Under en magtfuld konge sikres ikke blot samfundsfunktionerne, men vejret arter sig som det skal, og jorden viser sin frugtbarhed. Som kongens er enhver persons stilling i nøje overensstemmelse med hans indre egenskaber, dette gælder ikke mindst de fornemme personer, kongens vasaller. En sådan personlighedsopfattelse kalder tyskeren Max Weber »charismatisk«. Han beskriver en charimatisk personlighed som »— en individuel personligheds bestemte egenskaber, ved hvilke han adskiller sig fra det almindelige menneske — og behandles som begavet med en overnaturlig, overmenneskelig eller i det mindste med en ganske særlig kraft og særlige egenskaber. Disse er ikke opnåelige for det almindelige menneske, men anses for at være af guddommelig oprindelse — og på grund af dem betragtes den pågældende som leder.« Denne samfundsofattelse giver en dårlig baggrund for et embedsstyre. Det er meget naturligt, at den indiske samfundsofbygning minder en hel del om de europæiske adelsstater i middelalderen.

For at understrege sin magt mest muligt omgav kongen sig med stor pragt, men dette blev af den jævne befolkning anset for noget naturligt inden for visse grænser, ja ligefrem i landets interesse, ligesom det blev anset for selvfølgeligt, at de kongelige tjenere og lensmænd beholdt en del af de skatter, de krævede op, så at en del af glansen kunne smitte af på dem. De ledendes glans og herlighed var jo et udtryk for deres magtfuldhed. Kun hvor der var tale om en undergravning af befolkningens materielle standard, hvad enten det skyldtes hensynsløs udsugning eller misvækst, var der fare for oprør fra den kant. Derimod var der stadig fare for oprør fra stormændenes side, idet den stormand, der havde held til at gennemføre et oprør, dermed havde bevist, at han havde en stærkere personlighed end kongen.

Fælles for begge systemer er, at de regner med statiske samfund. Samfundet som sådant ændrer sig ikke. Men der er den forskel, at mens et indisk tænkende menneske regner sin stilling i samfundet som givet ved fødselen, har

kineseren i det mindste håb gennem uddannelse at kunne komme op, selv til de højeste poster. Desuden er kineseren langt mere vendt mod det verdslige, det dennesidige, og dels som følge heraf, dels som følge af samfundets moralske grundlag er han mindre tilbøjelig til at tåle misbrug. Der kan rimeligvis være mange grunde til, at Indien og Kina har taget så forskellige veje i vore dage, men det er vanskeligt at frigøre sig fra den tanke, at den forskellige samfundsopfattelse kan rumme en del af forklaringen. Og nogen tilfældighed kan det næppe være, at det er de kinesisk påvirkede vietnamesere, der først har taget fat på løsningen af deres moderne samfundsproblemer.

Gennem mindst et par tusind år har Sydøstasien været under stærk kulturpåvirkning fra Indien og Kina, sådan at Vietnam modtog den væsentligste indflydelse fra Kina, mens det øvrige område er så godt som helt påvirket af Indien, ja det er faktisk gennem indisk indflydelse, at egentlige statsdannelser opstår.

Den gamle opfattelse gælder ikke mere uanfægtet. Med europæernes ankomst kommer en ny kulturindflydelse, og det gamle samfundsmønster brydes op. Men stadig er den traditionelle tænkning stærk, mest naturligvis i den jævne befolkning, men selv blandt europæisk uddannede akademikere kan den havde dybe rødder. Gennem mange år var der f. eks. store vanskeligheder med at få burmesiske læger og jurister til at praktisere efter endt uddannelse, da lærdom efter traditionel opfattelse ikke skal bruges til at tjene penge med, men er et mål i sig selv og giver sin indehaver stor anseelse.

Under indtryk af ændrede økonomiske vilkår er gammel opfattelse dog under langsom opløsning. Da kolonimagterne kom i sidste halvdel af forrige århundrede, var de meget interesserede i handel, d. v. s. salg af industrivarer og køb af fødevarer og råvarer. Dermed forvandlede den traditionelle naturalieøkonomi til en pengeøkonomi. Et eksempel på det radikale brud, kolonimagtens tilstedeværelse betød, findes i Burma, hvor risavlens fra gammel

tid har spillet en vigtig rolle. For burmeserne var den først og fremmest et middel til livets opretholdelse, ikke til fortjeneste, hvorfor man gav et eventuelt risoverskud til de fattige eller et af de mange buddhistiske klostre — hvis man da ikke simpelthen foretrak at lade den overflødige ris rådne på markerne. Man var naturligvis ikke interesseret i at øge sit jordtilliggende ud over det nødvendige. Kom man i gæld, kunne man blive nødt til at overlade sin jord til kreditoren, dog sådan, at afståelsen kun var at betragte som et pant, der kunne indløses af ejeren eller hans familie for den samme sum, som den var afstået til.

Med risdyrkningens forvandling til en salgøkonomi og under et påtrykt engelsk retssystem, efter hvilket jordkøb og salg foregik efter europæiske betingelser, var det gamle stabile mønster brudt, og store godsopsamlinger kunne finde sted, og fandt sted. Lignende forhold træffes de fleste steder i Sydøstasien, alle steder foranlediget af den nye pengehungers og alle steder med et stort jordløst landproletariat til følge. Vel havde der været store sociale forskelle tidligere, men nu blev de af en helt anden art og af et meget større omfang. Den nuværende skæve jordfordeling, der er områdets største sociale problem, er altså et resultat af europæernes tilstedeværelse. Dertil kom, at kolonimagterne introducerede nye afgrøder, som f. eks. den franske gummiavl i Vietnam, til hvis udvikling man betjente sig af tvangsforflyttet arbejdskraft, som man lønnede efter det såkaldte peonsystem, som spanierne havde haft gode erfaringer med i Sydamerika, d. v. s. at arbejderen som sit væsentligste vederlag fik et lille jordstykke, der kunne give ham de vigtigste fornødenheder — et billigt system, undtagen for arbejderen, der i tilgift til det sure slid måtte vansmægte under savnet af den slægt, der burde være centrum i hans tilværelse, ja vel var tilværelsens mening.

Alt dette kunne måske have anrettet begrænset skade, hvis de formuer, som de heldige og foretagsomme opsamlede, var blevet brugt på »europæisk« vis, altså var blevet investeret. Det skete dog kun i ringe omfang. Langt lettere, og mere i overensstemmelse med asiatisk tradition, var det

at låne pengene ud til de småbønder, der fik vanskeligere og vanskeligere ved at klare sig, som oftest til skyhøje renter. Derved øgedes nok formuerne, men ikke som følge af produktionsfremgang. Sagt på en anden måde, penge brugtes ikke til produktive formål, men til at omfordele penge og jord, resultatet var en accelererende vækst af proletariatet. Det ligger nær at sammenligne den sydøstasiatiske udviklingsproces med den japanske modernisering i slutningen af forrige århundrede. Den japanske regering satte ind med en intensiv uddannelsespolitik og overtalte adelsfamilierne til at sætte deres formuer i industri, en udvikling, der ganske vist ikke var uden problemer, da man fik en barsk stor kapitalisme og en uheldig landbrugsudvikling. På et punkt var det japanske eksempel dog at foretrække, da det lykkedes at beskæftige størstedelen af de befolkningsgrupper, der uden industrien ville have været henvist til en subsistensløs tilværelse.

Skal man opsummere virkningerne af europæernes tilstedeværelse i Sydøstasien, må man nævne:

1) En sønderbrydning af det gamle, prøvede sociale mønster, der havde givet befolkningen en ganske vist beskeden, men dog nogenlunde sikker materiel tilværelse. 2) En ret anseelig produktionsfremgang, der dog først og fremmest kom de gamle og de nye velhavere til gode og skabte et proletariat af forpagtere og jordløse landarbejdere, for slet ikke at tale om subsistensløse, og således alt i alt bidrog til at uddybe de sociale skel i befolkningen. (I forbifarten skal det bemærkes, at Thailand, der aldrig blev koloniseret, men nok kom med i den pengeøkonomiske udvikling, ikke fik så svære sociale problemer. I den frugtbare Menamdal er, til trods for sociale forskelle, selvejerbruget stadig det almindelige, og penge kan lånes til langt rimeligere renter end i de andre lande. Når det engang imellem rumler i det fattige Nordøstthailand, skyldes det næppe så meget spændinger inden for området, som at provinsen som helhed — med rette — føler sig forsømt af regeringen i Bangkok.) 3) Der skabtes en lille, men ofte frustreret og rodløs intellektuel overklasse, mens de jævne be-

folkningslag næppe ændrede deres anskuelser væsentligt. Den svenske asienkender Einar von Bredow, der har levet en stor del af sin tilværelse på stedet, skriver således: »Da kolonivældet afvikledes i 1940'erne og 1950'erne, havde kolonisternes nærværelse tilvisse radikalt forandret de økonomiske betingelser for de sydøstasiatiske folks liv, men næppe i nogen større udstrækning påvirket de store massers tro og livsanskuelse, sæder og skikke.«

Ja, sådan var situationen nok, da kolonimagterne trak sig tilbage, men forholdene ændrer sig hastigt. Hvad vil være naturligere, end at den socialt bevidste del af de intellektuelle og det store landproletariat finder hinanden i et forsøg på at lave forholdene om. Det er åbenbart ved at ske, og når det sker, vil det være som at føre den brændende lunte til krudttønden. I Sydvietnam er man midt i et socialt opgør, et opgør, der ville have været ude over sin første og sværeste fase, hvis ikke en fremmed magt havde grebet ind.

Forudsætningen for, at det kan ske, er, at betragtningen af lederne ændrer sig. Så længe de betragtes med den religiøse ærefrygt, der tilkommer garantierne over for de kosmiske magter, går det ikke. I Indonesien var det i sin tid en udbredt opfattelse, at Sukarno var i besiddelse af overnaturlig kraft, og Burmas første leder U NU ansås i almindelighed for at være en inkarnation af Buddha. Derfor havde det måske en særlig effekt, da han i 1948 under forelæggelsen af et meget vidtgående jordlovsforslag, et forslag, der aldrig rigtig blev til noget, søgte støtte i den gamle tro. »Ejendom er ikke til for at skulle spares op, ikke for vindings skyld, ikke for komfort. Den bør bruges af mennesker for at tilfredsstille deres behov for føde og klæder — på deres vej mod Nirvana . . . . I alle tilfælde kan de store jordejere anlægge det lykkeligere synspunkt, at regeringen ved at tage deres jord fra dem til gode formål i virkeligheden giver dem et »lift« mod Nirvana.«

De nye ledere har ikke kunnet opbygge en lignende prestige. Den myte, den sydvietnamesiske leder Ngo Din Diem søgte at bygge op om sig, vandt aldrig udbredelse. Så meget er der allerede sket, at der skal mere til end at sidde inde

med magten for at blive betragtet som en deva-rajan. Det er trods alt andre forestillinger end de traditionelle, man må appellere til i den jævne befolkning, hvis man i dag vil bygge sig op som politisk leder. Ngo Din Diem forsøgte på gammeldags facon. Skønt vestligt uddannet tænkte han i de gamle mandarinbaner: styret er noget, der kommer højt oven fra på landsfaderlig vis, folket skal helst ikke befatte sig med det spørgsmål. Det er en uholdbar tilstand, at man i vid udstrækning stadig bygger på en gammel og for sin tid tilfredsstillende samfundsbetragtning, efter at det materielle grundlag for den for længst er brudt sammen. Vi skal ikke regne med, at europæisk tænkning vil blive adopteret af asiaterne. Men vi har indført nye kræfter i de asiatiske samfund, som skaber spændinger og konflikter. Disse kræfter kan næppe længe holdes i ligevægt. Det er begyndt at gære i befolkningerne, en dag vil proppen springe af flasken.

I Peking sad der omkring 1920 en ung biblioteksassistent og funderede over Kinas sørgelige skæbne. I sine ferier vagabonderede han omkring i landet og udnyttede sine gode evner til at snakke med folk. Han fandt ud af, at der i de brede bondemasser boede vældige kræfter, som ville udfolde sig, hvis man skubbede dem i gang. Under de flestes hovedrysten begyndte han at skubbe. Det viste sig, at han fik ret. Hans navn er Mao Tse-tung. Det er langt fra sikkert, at de andre folk vil gå samme vej som kineserne. Sidder der i dag folk med lignende evner andre steder, folk, som kan forløse de latente kræfter i befolkningerne? Det kan vi naturligvis ikke vide, men er der ikke en tendens til, at situationer fremkalder ledere. Vi kan ikke formode, at Sydøstasiens historie i de kommende årtier bliver en hyggelig affære. Uinteressant bliver den næppe.

Hans Møller Christensen.

Fuldmagt

Og Jesus trådte frem, talte til dem og sagde: Mig er given al magt i himmelen og på jorden. Gå derfor hen og gør alle folkeslagene til mine disciple, idet I døber dem i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn, og idet I lærer dem at holde alt det, som jeg har befaleet Jer. Og se, jeg er med Jer alle dage indtil verdens ende. (Matthäusevangeliet 28,18–20.)

Der fortælles, at da Kristen Kold som ungt menneske havde hørt lægprædikanten Peter Larsen Skræppenborg tale om Guds kærlighed til mennesker, blev han så optaget af det, der var blevet ham meddelt, at han i den følgende tid kunne finde på at standse velagtede Thistedborgere på gaden og spørge dem: »Sig mig, er du klar over, at Gud elsker dig?« Jeg vil tro, at de fleste hovedrystende er gået videre, undrende sig over den sære seminarist, der stillede så umotiverede spørgsmål ... Omtrent på samme tid var der mennesker, der på samme pludselige måde henvendte sig til deres medmennesker: i kupeer, i postdiligencer, i situationer, hvor de ikke kunne undvige, og stillede dem over for det spørgsmål: »Elsker du Jesus?«

Tilsyneladende er der i begge tilfælde tale om et ublu-færligt overgreb på intetanende mennesker, men i virkeligheden er den ene måde at spørge på velmotiveret og evangelisk saglig, d. v. s. oplysende om det, der er kristendommens sag — selv om den måske forekommer os noget hovedkuld, mens det andet spørgsmål fører til menneskers malplacerede beskæftigen sig med andre menneskers tro eller manglende tro, altså er den evangelisk usaglig og umotiveret, fordi den spørger ender med at samle opmærksomheden om det, som det aldrig har været kristendommens sag at beskæftige sig med, andre menneskers alvor eller manglende alvor. Kristendommen er i det sidste tilfælde

gjort til et spørgsmål om menneskers kærlighed i stedet for det, den skulle være, en forkyndelse af Guds kærlighed til mennesker.

Usagligheden i det sidstnævnte spørgsmål vil man også let kunne komme på sporet af ved at tænke på det menneske, der altid selvkredsede går og spørger: »Elsker du mig?« i modsætning til det menneske, der lige ud erklærer sin kærlighed, giver sig til kende for den anden, hvad der netop er kærlighedens sag.

Derfor er barnedåben heller ikke, som det undertiden fremstilles, et overgreb og et overfald på det uskyldige barn — medmindre man da vil kalde selve kærlighedserklæringen for et overgreb. For det er barnedåben: en kærligheds-erklæring, et tilsagn til barnet om Guds kærlighed til det.

Evangeliets forudsætning er, at magten er Guds. Dåbsbefalingen indledes netop med de ord: Mig er given al magt i himmelen og på jorden. Er Guds kærlighed imidlertid den magt, der bærer vor tilværelse, er det hen i vejret at fremstille det, som om det står til en selv, om man skal have noget at gøre med den magt eller ej. Så har man noget med den at gøre. Derfor gik de første disciple uden mange betænkeligheder lige til sagen. De havde ikke mange overvejelser i retning af, om de nu gik mennesker for nær. Evangeliet selv sagde jo, at det ikke lod sig gøre. Menneskets første fornødenhed var at få at vide, så det ikke kunne misforstås, at det var et Guds barn.

Når vi misforstår dåbsbefalingen kommer det af, at vi hører den, som om den sagde, at vi emsigt skulle sørge for at give Gud al magt. Næsten hver dag støder man i kirkelige blade og hos mennesker, der er i arbejde for »Guds riges sag« på en vending som fordrejer evangeliet: »Vi må lære at give Gud magten, så ydmyge må vi se at blive, så store i vor ydmyghed, at vi giver ham den.« Det er ugudelig tale. For det er jo netop den omstændighed, at han har hele magten, der kan ændre alt for et menneske. Med den erklæring slutter hvert Fadervor: Thi dit er riget, magten og æren. Det er den port, vi skal gå ud af, når vi har bedt vort Fadervor. Det er da en formastelig tanke, at

vi skulle kunne give Gud magten, han *har* den, den er givet til Jesus, og han giver den videre til os i sit ord.

Det er da klart, at ordene »mig er givet al magt« ikke er sagt af en politiker, der møjsommeligt må arbejde sig frem til en magtstilling i folket, som må tage bestik af den succes hans foranstaltninger får og den begejstring hans taler vækker. De er ikke sagt af en magthaver, der regner med efterhånden at støde erobrende frem også i de omboende folkeslag. Nej, magtovertagelsen ligger bag ude, den *har* fundet sted, og nu skal jorderig underrettes om det skete. Det er ikke et værk, der skal sættes i gang og så efterhånden føres til sejr, men den, der taler sådan, siger, at han på forhånd har fået magten givet. Det er ikke sådan, at når han først får erobret folkeslagene, har han den. Han begynder der, hvor andre erobrere slutter.

Derfor er kristen mission heller ikke udbredelse af en ideologi — eller er det kun der, hvor sagen grundigt forkludres. Forudsætningen for al kristen mission er nemlig, at mennesker tilhører Gud på forhånd — uden at vide det. Derfor skal evangeliets forkyndelse også ske uden den krampagtighed og den systemtvang, der præger udbredelsen af en ideologi.

Det er også værd at lægge mærke til, at Jesus ved den måde, han bruger ordet magt på, kaster et helt nyt lys ind over det. Han siger ikke »jeg har al magten«, men »mig er al magt givet«, d. v. s., jeg har fået den af min far, det er ikke noget selvtaget, men netop noget givet.

Jesu magt er fuldmagt, og fuldmagt er noget man har på en andens vegne. Som en embedsmand møder med fuldmagt til endegyldigt at afgøre sagen på sin stats vegne, sådan har Jesus fuldmagt til at kundgøre sin fars kærlighedsvilje over for mennesker.

Han opgav dristigt al anden magt end den, han havde fået givet, ja, han var det mest magtesløse mennesker, der har levet, og alligevel kunne han sige »mig er givet al magt«. For han havde den blandt mennesker uhørte dristighed virkelig at turde tro på Guds magt. Hans magt er da en fuldmagt til mennesket, det erklæres for Guds barn at være.

Det står med rene ord i juleevangeliet, at sådan forholder det sig med hans magt: » . . . så mange som tog imod ham, gav han magt til at vorde Guds børn.« Han har fuldmagt at give videre, så mennesker dristig tør leve deres liv ud fra det, der er deres virkelige forudsætning. Derfor kan det ikke være lige meget, om mennesker kender evangeliet eller ej. Man kunne tro, at det lod sig sige, at det står jo ved magt, selv om de ikke kender det. Og det er naturligvis rigtigt, men det betyder selvfølgelig ikke, at det kan være lige meget, om man får at vide, hvad det er for vilkår, man lever sit liv på.

Luther har klart givet udtryk for denne problemstilling, når han et sted siger, at om ingen talte om det, der var vort vilkår, så var det jo til ingen nytte. Værket er en gang sket og udrettet, skatten, at vi er Guds børn, er en gang vundet af Kristus. Men hvis dette værk forblev skjult, så ingen vidste derom at sige, så var det jo forgæves og til ingen nytte for os. At nu sådan en skat ikke skal blive begravet, men tværtimod brugt og nydt, så har Gud ladet ordet udgå og forkynde og dertil givet sin Helligånd for at bringe og tilegne os det.

Jesu magt er altså en fuldmagt, som han giver videre til hvert menneske på jorden: at det — som han — er et Guds barn, der skal leve sit liv i tro på sin fars kærlighed. Er det derfor rigtigt, når man så tit hører mennesket skildret som magtesløst, mennesket kan intet, dur til intet, er den elendigste skabning på jorden? Nej, kristendommen fastholder, at mennesket er noget. Det er nemlig altid, hvor ringe det end kan være, et Guds barn. Man gør ikke Guds ære større ved at tage den værdighed fra mennesket.

At skildre mennesket som magtesløst er på mode i dag — skildre det som prisgivet magterne, udleveret til det man kalder »udviklingen«, prisgivet sin egen ulydighed.

Men kristendommen siger, at kun på et punkt er mennesket virkelig magtesløst: over for Guds kærlighed. Der er sat en grænse for menneskets ulydighed, og den grænse hedder Gud. Hans kærlighed holder al vor ulydighed ud, den venter som en far skulle vente, når barnet skaber og

regerer i sin ulydighed, tålmodigt vente til det har skabt sig færdig og så få det sidste ord. Sådant er hans kærlighed, der aldrig bliver træt af at vente på mennesket. Korsets kærlighed accepterer, at vi forkaster den — og bliver dog trofast ved at være kærlighed til os. Hvad er der så for den ulydige at gøre? Det er sandt, at her er mennesket ganske magtesløst. Men det er ikke sandt, at mennesket står magtesløst over for sit liv. Som et Guds barn, der hører, at det er et elsket barn, har det fuldmagt til at overtage sit eget liv. Der skal mod til at vælge den situation, man står i, som sin, og ikke blot magtesløst lade forhold og omstændigheder køre med en som med en uansvarlig stump træ, der hvivler rundt i et vandløb, men ansvarligt vedkende sig den som sin. Men den magt gives os som Guds børn.

Den, der er magtesløs tilskuer til sit eget liv, er lammet af frygt for det. Han tør ikke leve og ikke dø. Uansvarligt lader han det forme sig uden at turde gribe ind i det og vælge det som sit. Han er lammet af frygt for at gribe fejl. Alene kærligheden kan givet et menneske magt til at overtage sin egen tilværelse i skyld og skam, men dog med mod overtage den som sin. Hvorfra skulle han få det mod, om ikke fra den kendsgerning, at der var en der holdt af ham?

Det er altså helt forkert at sige, at kristne mennesker står magtesløse over for deres eget liv. Den, der ved sig i kærlighedens vold, er nok magtesløs over for den kærlighed, men ikke over for livet. Den gør netop, at det selv tør møde det. Barnet, der er trygt, er aldrig magtesløst, sidder aldrig med hænderne i skødet og begræder sin magtesløshed, nej, der er tusinde ting, det skal nå inden sengetid, det sendes af kærligheden ud til leg og arbejde, med mod og udholdenhed, fordi det ved sig elsket.

Det havde måske været meget godt, om ordene »mig er givet al magt« havde mødt os i den sammenhæng, hvor de er sagt. Løsrevet fra sammenhængen bliver mange af vore kirkelige tekster leddeløse, så de kan bruges til, hvad det skal være, og det gælder også »mig er givet al magt«. I nogets øren lyder det nok som en himmelsk proklamation, fiks og færdig til optryk i missionstraktater, men ikke med

adresse til hans eget liv, der hvor det leves i tvivl og frygt.

Måske kan det så hjælpe, hvis jeg oplyser, at begrundelsen for ordene ikke er idel begejstring og missionsmod, for der står i det foregående, at »da han viste sig for de 11, tilbød de ham, men nogen tvivlede«, og i et andet evangelieskrift, at han bebrejdede dem deres hjerters hårdhed, deres tvivl og vantro. Det er i denne sammenhæng, at ordene »mig er givet al magt« lyder. Det sidste, vi hører om apostlene, er, at de var vantro og tvivlede, men det er netop over for den tvivl, som vi kender til, hans myndige ord om kærlighedens magt, det er kærlighedens udholdenhed, gælder. Vi skal tro, at den kærlighed står ved magt, som den gjorde fra første begyndelse, da vi blev døbt, nu på denne dag, da vi lever vort liv, og i al evighed.

Helge Skov.

Olof Palme: En tak til Tage Erlander

Statsminister Olof Palmes takketale til Tage Erlander ved dennes afgang som partiformand på den socialdemokratiske partikongres er blevet anset som en usædvanlig retorisk præstation. Samtidig er den et udtryk for en holdning, som findes i partiet, når det er bedst. Talen er gengivet i sin helhed efter BLM.

Det er nu 23 år siden Tage Erlander valgtes til partiformand. Dagen efter valget blev han interviewet af det norske Arbeiderbladets udsendte, Rolf Gerhardsen, bror til Einar. Det første spørgsmål lød: »Hele den borgerlige presse beskriver dig som et nul. Hvad siger du til det?« Tage plirrede lidt med øjnene og svarede: »Det er intet dårligt udgangspunkt.«

Nu er der altså næsten gået et kvart sekel siden udgangspunktet. Af spydighederne er der blevet et næsten enstemmigt hyldestkor. Vi kan helt enkelt konstatere, at der af det formentlige nul er blevet en af de mest fremstående folkeledere, som nogensinde har været i dette land.

Der vil til sin tid blive skrevet og sagt meget om Tage Erlander. Igen og igen vil tyttebærrene blive plukket i Värmlandsskovene, debatten i Akademiska Föreningens store sal i Lund genoplivet, ATP-striden udkæmpet i alle sine stadier og detaljer. Jeg skal ikke forsøge at konkurrere med historikerne. Ej heller passer jeg særlig godt som portrætmaler. Efter 16 års næsten dagligt samarbejde føler jeg mig som stående vedkommende altfor nær til egentlig at kunne sige noget derom. Min tak bliver derfor nogle enkle tanker om, hvad Tage Erlander har betydet. Folkeledere med en så enestående forankring blandt mennesker bliver som regel forbundet med en tid med ydre tryk eller indre spænding. De har i en tid med svære kriser haft held til at samle nationens kræfter og afværget en skæbnesvanger trus-

sel. Men det er ingen sådan ydre dramatik i en heroisk tid, som har skabt Tage Erlanders stilling i folket. Den har han vundet som samfundsopbygger i fred. Deri ligger dramatikken i hans gerning.

Naturligvis har hans indsatser på det udenrigspolitiske område haft gennemgribende betydning. (Og jeg ser bort fra det forhold, at via ham er värmlandisk under dæknævnet engelsk spredt ud over verden.) Under hans ledelse har en fast og konsekvent neutralitetspolitik kunnet forenes med et stadig videre ansvar og engagement til fordel for den internationale solidaritet. Et punkt er der i dag særlig grund til at lægge vægt på. Internationalismen begynder på den anden side Kølen, Øresund og Ålandshavet. Tage Erlanders første store satsning på det internationale felt var forsøget på at skabe et skandinavisk forsvarsforbund. Det mislykkedes, men sjældent har et mislykket initiativ skabt så megen sympati og vundet så mange beundrere i alle lejre for den, som satte så meget ind.

Og Tage Erlander har aldrig sluppet tanken og viljen til at skabe noget konstruktivt i det nordiske samarbejde. Det er derfor helt konsekvent, at hans sidste store indsats mod omverdenen som partiformand gjaldt det økonomiske samarbejde i Norden, NORDEK. Om det lykkes denne gang ved i dag ingen. Men det er helt klart, at vor bevægelse skal gøre sit yderste for at fuldføre hans gerning for samarbejdet i Norden.

Tage Erlanders indsats for at omdanne det svenske samfund kan skildres på mange måder. Lad mig sige det således:

Tage Erlander var formand i den kommission, som fremlagde forslaget om børnebidrag. Nu går 1.025.000 familier hvert kvartal på posthuset og henter børnebidrag.

Som statssekretær under Gustav Möller var han med til at udforme efterkrigstidens store reformudspil, hvad angår folkepensioner, sygeforsikring, boligpolitik og meget andet. Derved forandredes menneskers vilkår i det svenske samfund.

Som kirke- og undervisningsminister og formand for

skolekommissionen tog han initiativet til folkeskolereformen. I dag går næsten 1 million elever i den nye skole. Og hvor vi var først, følger nu alle Europas lande efter.

Med politisk mesterskab førte han striden om ATP til sejr. I år er det mere end 350.000 mennesker, som hæver ATP, næste år bliver det 425.000, året derefter 500.000.

Jeg kunne tage mange flere eksempler frem af denne art. Hensigten er at vise dette:

Det er i den svenske hverdag — hjemmene, på arbejdspladserne, i skolerne— at Tage Erlanders gerning lever og vil leve.

Men forandringen forudsætter en vilje med ideen som drivkraft. For at forandre virkeligheden må man vinde opinionen. Der findes sikkert ingen partiformand og statsminister som har vist en sådan anstrengelse eller rettere entusiasme for at forklare det ideologiske indhold i sin politik og for at udvikle samarbejdets og solidaritetens ideer. Det har kastet glans over det praktiske hverdagsarbejde og har betydet meget for kampmoralen inden for vor bevægelse. Det har medført at Tage Erlander altid har søgt kampen på ideernes felt. Det har sat sit præg på det politiske klima i landet og påvirket den måde, hvorpå mennesker tænker om samfundet.

De borgerlige partier har i dag besvær med at holde sine vælgere. Hvad værre er fra deres synspunkt: Tage Erlander har fået stadig flere af de borgerlige vælgere til at tænke og føle som socialdemokrater. Det er en praktisk tillempning af Per Albin Hanssons tanke, at den største sejr, den vinder man i modstanderens hjerte.

Partivenner, Tage Erlanders grundsyn, hans samarbejdsideologi, den skal vi stædigt og ufortrødent føre videre.

Nu kan jeg ane, at en indre protest vokser frem hos Tage selv. »Dette er at overbetone min betydning. Det er menneskers arbejdsindsats på forskellige områder, der har lagt grunden til fremgangen. Det er kolleger og medarbejdere inden for fagbevægelsen, administrationen, regeringskredsen. Det er først og fremmest bevægelsen som har fremkaldt samfundsomdannelsen.« Vist er det så. Dette parti har altid

taget sig i agt for at overbetone enkelte personers indsats. Vi har skyet enhver form for personkult. Det er kollektivet som skaber. Alligevel kan du næppe unddrage dig ansvaret for i meget væsentlige henseender at have sat dit præg på og inspireret den bevægelse, du har tjent.

Det er fire træk blandt mange hos Tage Erlander, som jeg ved denne lejlighed ganske særligt vil fremhæve.

For det første:

En politiker må sejre for at kunne udrette noget, virkeliggøre sin vilje. Sejren har sin tillokkelse. Fanerne blaftrer. Hyldestkorene bruser. Så meget større bliver tavsheden i nederlagets stund. Tage Erlander har sejret mere end de fleste. Men han har også mødt modgang og nederlag. Dem har han taget umådelig hårdt. Fordi han er så følsom. Og på grund af sin tilbøjelighed til at søge forklaringen i egne fejl. I sådanne sammenhæng har Tage nok været mere ked af det end nogen anden i partiet. Men han har rejst sig vidunderlig hurtigt, rejst sig med den enestående fighting spirit vi alle kender, opildnet og inspireret partifolket til at satse igen og igen.

Tage Erlander har ført socialdemokratiet til store sejre. Han har i høj grad kunnet gøre det, fordi han har været så stærk i modgangens stund.

For det andet:

Fremgang i politik skaber nye forventninger, en ny utilfredshed med samfundet sådan som det er blevet. Den erfaring gør vor bevægelse stadig påny, må gøre det. Den lever i Tage. Han har været partiformand og statsminister i 23 år. Han er ubestrideligt folkepensionist. Nu og da er kroppen vel slidt og træt. Men han går på med samme fnyssende utålmodighed på jagt efter nye ideer og impulser, med en altid ulmende utilfredshed med samfundet og med sig selv. »Man burde kunne gøre endnu mere.«

Der står i historiebøgerne om mere end én stor mand, at han har trukket sig tilbage »mæt på ære og berømmelse«. Tage trækker sig tilbage stadig lige sulten ikke efter ære og magt, men efter fornuftige metoder til at anvende den politiske magt på i et demokrati for at forvandle samfun-

det. Du har vel aldrig levet i, hvad man plejer at kalde stilhed og harmoni. Men du lever i den balance, hvis forudsætning er vitalitet, fornyelse og utilfredshed med nuet. Kun således kan også det socialdemokratiske parti leve.

For det tredje:

Politikerens arbejde er ofte forenet med plagsom pomp, højtidelige miner, magtens gebærder i stedet for dens realiteter. Det værste er, at det kan tages alvorligt og derved korrumpere personligheder. Der kan blive en kong gulerod af det rene ingenting. Med dette har Tage det svært. En del af os er det forundt den uforglemmelige oplevelse at se Tage Erlander i fremmed land tage imod et militært æreskompagni. Så vi ved besked.

Alle ved, at Tage altid har bevaret en enkelhed og naturlighed i optræden, at de 23 år på en eller anden måde har efterladt ham upåvirket, ufordærvet, helt uden manerer. Det vidner ikke blot om en meget ægte tilbageholdenhed, en stor integritet i personligheden. Det har også med demokrati og socialisme at gøre. Bertolt Brecht sagde engang, at »en demokratisering forudsætter demokrater, man kan hverken beslutte eller befale den«. Demokrati drejer sig ikke blot om at lovfæste friheder og rettigheder. Tage Erlander har så sandelig altid bekæmpet diktaturtilhængere af alle kulører. Det er også et spørgsmål om forhold til og mellem mennesker. Jeg kan ikke udtrykke det bedre, end Alf Sjöberg gjorde i et interview engang. Han sagde: »Jeg er en stor beundrer af Tage Erlander. Jo mere vi har set og ser til messianske skikkelser, selvvalgte diktatorer, våbenskramlere, desto mere må vi være glade og taknemmelige for, at vi i ham har en mand, som altid har formået at holde hovedet koldt samtidig med, at han har vist sig at kunne arbejde med ydmyghed.«

For det fjerde:

Partiets kærlighed til Tage — og den er stor — beror ikke blot på, at han er dygtig, har ført os til sejr, fornyet debat og program og har sat så meget af sin kraft og vilje ind. Den er et svar på en menneskelig dimension.

Gunnar Hedlund sagde engang, at »Tage Erlander er et

godt menneske«. Sådan er det. »Tage er virkelig rar«, sagde Aina for nylig i et avisinterview. Sådan er det. Men det har intet med skikkelighed og følgagtighed at gøre. Det strømmer frem af en medfølelse med andre mennesker, som, når alt kommer til alt, nok er det alleroprindeligste i din person.

Ydmyghed i arbejdet, medfølelse med andre kan måske tage sig ejendommelige ud som sammenfattende kendetegn på en person, som har kæmpet så godt, i et erhverv, som på mange måder er hårdt og ubarmhjertigt. Men Tage er en enestående person. Og det går at forene, om man tænker på, at Tage Erlanders gerning og personlighed er forankret i et gennemarbejdet samfundssyn. Han har ganske enkelt taget socialismen meget dybt personligt alvorligt. Eller udtrykt på en anden måde: Han er blevet Tage, fordi han er så fin en demokratisk socialist.

Så Aina*) eller A'ina, som det hedder på Ransätersk. Tage Erlander sa' på sin 60-årsdag, at han havde partiet at takke for næsten alt her i livet. Undtagen Aina. Hende havde han helt fundet selv. Det er rigtigt. Og det vil vi ikke forsøge at tage fra ham.

I er, efter alle disse år, i høj grad smeltet sammen som mennesker, og i vor opfattelse er I smeltet sammen som et begreb. Det beror bl. a. på, at Aina Erlander har alle de gode egenskaber, som man kan tilskrive Tage Erlander — og yderligere nogle i tilgift. Hun har altid været med. Få personer har vel under f. eks. valgturneer så mange gange lyttet til omtrent samme foredrag uden at vise noget tegn på udmattelse eller ødelagt sjælefred. Dette er en noget uartig måde at give udtryk for, at du har været en uvurderlig støtte for Tage i hans arbejde for partiet. Det fine er, at du har bevaret en helt egen selvstændighed og integritet.

I skal straks få en gave af partiet, dvs. partiet fejrer Aina og Tage ved at bygge et hus til sig selv. Det skal bygges ude ved Bommersvik ved det såkaldte Örnslägrat, på skrænten ned mod søen. I kommer ikke til at eje det, så I behøver

---

*) Erlanders hustru. Hun kan kappes med ham i folkegunst.

aldrig bekymre jer for ejendomsvurdering og lignende, som vort folk nu og da kommer ud for. Men I skal bo der, når og så længe I vil og træffe partiet, når I har lyst. Nærmere bevægelsens hjerte kan I ikke komme.

Så skal Tage Erlander da afgang som partiformand. Han er allerede afgang. I og for sig er det ikke så mærkværdigt. Sådan måtte det jo blive engang. En ny generation begynder at træde til. En dag er det vor tur. Og bevægelsen går altid videre. I arbejderbevægelsen er generation efter generation steget frem, har satset de unge års entusiasme og kamplyst, de voksne års handlingskraft og skabervilje. De er blevet gamle i dens tjeneste. Det, som binder generationerne imellem, er den demokratiske socialismes ideer om et bedre samfund. Det bånd er stærkt. Derfor går bevægelsen altid videre.

Tage Erlander afgang. Men ikke for at blive søjlehelgen. Han overgår til andet arbejde i bevægelsens tjeneste. For ham bliver overgangen nok ikke svær. Thi selvom han har været partiformand, har vi samtidigt altid følt ham som en partiformand mellem andre. Og når lysene bliver slukket i festlokalet, da begynder bevægelsens hverdag. Det ved Tage bedre end nogen. I den hverdag har vi set dig hoppe af toget i morgengryet, med hatten på skrå, *Observer* i yderlommen og tasken sprængfuld af ejendommelige papirer. Vi har set dig stride i modvinden i retning mod et torv eller et mødelokale. Kampen er begyndt — med højtaleren. Så er de første minutter gået med rømning og harkning, sædvanligvis umuligt at forstå. Men så har det fænget. Og du har lært os hundredevis af gange:

- at politik er et praktisk slid med en træg virkelighed,
- at det er et møde med mennesker i en aldrig afsluttet dialog,
- at det forudsætter, at argumenter prøves og sigtes med kold fornuft, men
- at politik alligevel drives fremad af en oprørthed over uretfærdigheden og en længsel efter et bedre samfund og et større fællesskab.

Du har lært os, at socialdemokratisk politik altid er et spørgsmål om fra bunden at forandre og omdanne samfundet.

Og endnu har vi meget at lære af dig.

Når kongressen er slut, skal vi sammen søge at føre vort program ud i praktisk handling.

Når kongressen er ovre, skal vi gå ud blandt mennesker for at vinde dem for den demokratiske socialismes ideer.

Når kongressen er slut, begynder 1970's valgkamp.

I den strid står du midt iblandt os.

Men her og i dag — for det privilegium at have haft dig så længe som vor formand — siger det socialdemokratiske parti dig tak.

(Oversættelse: Poul Haahr.)

De Gaulle om de Gaulle

To dage før folkeafstemningen i Frankrig 27. april 1969 forlod de Gaulle præsidentpalæet og tog til sin private ejendom i Colombey-les-deux-Eglises. Herfra meddelte han, da afstemningsresultatet forelå, at han øjeblikkelig trak sig tilbage som præsident. Han blev ude i sin landsby og har ikke siden sat sin fod i Elysée-palæet.

Da de Gaulle trak sig tilbage, mumlede enkelte: Mon han ikke har sine planer? Mon han ikke drømmer om en tredie gang at blive Frankrigs Jeanne d'Arc?

I dag tyder alt på, at de Gaulle — der til efteråret fylder 80 år — uigenkaldeligt har forladt det politiske liv. Han holder sig helt på afstand af det. Kun ganske få gæster modtages ude i boligen på landet, og det er udelukkende nære medarbejdere, der ikke længere har et politisk ansvar. Han vil ikke give de nuværende ansvarlige råd — og han vil ikke påtage sig ansvar for deres handlinger.

De Gaulle har ikke blot været general og statsmand. Han har været — og er — skribent. Sine første bøger udsendte han i 20'erne og 30'erne. De drejede sig udelukkende om militære problemer. Han anede, at der ville komme en ny krig, og at den ville forme sig ganske anderledes end den første verdenskrig. Han skrev om den mekaniserede, professionelle hær, som Frankrig burde have parat — men kun få lyttede til ham. Hans bøger vakte ikke dengang større opmærksomhed.

Siden 1940 har de Gaulle holdt en række taler — udarbejdede med stor flid. I øjeblikket er man ved at forberede en samlet udgave af hans taler. Det må blive et omfattende bogværk.

Da han i 1946 trak sig ud af det politiske liv, bitter over at de gamle partistridigheder blussede op, skrev han sine erindringer. Det blev en trilogi, omfattende de seks år fra krigens udbrud til han forlod det offentlige liv.

Nu har de Gaulle igen taget fat på at skrive erindringer – en ny trilogi. Første bind skal omhandle perioden fra 1958 til 62, d. v. s. fra han igen overtog magten på et tidspunkt, da Frankrig stod lige over for en borgerkrig, og politikerne måtte trygle ham om at overtage magten, og frem til krigen i Algier var bragt til afslutning i 1962. Andet bind skal dække perioden til 1965, da han atter blev valgt til præsident, denne gang ved en folkeafstemning, der kunne give ham visheden om, at han havde sit mandat fra folket og ikke fra de politiske partier. Tredie bind skal dække de sidste år frem til den folkeafstemning, da han satte sin præsidentpost ind på at få vedtaget forslag om reform af senatet og en opdeling af Frankrig i regioner. De forslag, som det franske folk sagde nej til.

De Gaulle sidder nu ved skrivebordet seks timer om dagen. Han gennemgår dokumenter, telegrammer og noter, og på det grundlag skriver han på sine erindringer. Når et kapitel er færdigt, sendes de håndskrevne ark til Paris, til de Gaulles datter, der renskriver på maskine. Ingen fremmed skal endnu have mulighed for at få viden om indholdet. Første bind skulle udkomme i år, og så skulle de næste bind komme med to års mellemrum.

Det må anses for givet, at de Gaulle ind i sin historiske fremstilling vil føje mange betragtninger over fransk historie, partisystemet, Frankrigs forhold til andre lande, og måske vil værket også afsløre, hvorfor han i 1969 begik politisk selvmord ved at knytte sin fremtid som præsident sammen med folkeafstemningens udfald. Derved forvandlede han en folkeafstemning om saglige problemer, hvori de fleste franskmænd nok var enige med ham, til en ny folkeafstemning om egen person.

De Gaulle er en stor skribent. Han har læst uhyre meget, og de digtere han har læst, har han fordybet sig grundigt i, og citerer fra dem går ind i hans prosa. Hans ordforråd er stort – så stort, at det kan give selv journalister problemer. Da han i foråret 1968 brat vendte hjem fra besøg i Rumænien, fordi studenterrevolterne var brudt ud, blev han straks spurgt, hvad han mente om fransk undervisnings-

væsen. Han svarede: Jeg siger Ja til reformer, men Nej til »chienlit«. Det er et gammelt, sjældent ord, og journalisterne måtte hjem og undersøge de gamle ordbøger. Der opdagede de, at ordet egentlig betyder fastelavnsmaske, en maskerade, narrestreger.

De Gaulle arbejder meget med den sproglige udformning, forkorter, retter. Det gælder også hans taler. Der er kælet for sproget. Skulle han holde tale i fjernsynet, lærte han den udenad og indøvede den. Han ønskede at »spille« sin tale. Da han sommeren 1968 hjemsendte parlamentet og udskrev valg, skete det i en radiotale, der blev annonceret med kort varsel. Talen gik ikke i fjernsyn. Mange undrede sig over det, og man sagde, at generalen var bange for, at fjernsynets tekniske installationer skulle blive udsat for sabotage. Den egentlige forklaring er nok, at han denne gang ikke kunne nå at indøve talen.

Ganske vist tog han sig ved anden lejlighed tid til det. I april 1961 blev han vækket tidligt om morgenen og fik underretning om, at den fremtrædende general Challe sammen med tre andre kendte generaler havde rejst oprør i Algeriet, og at man kunne vente, de ville kaste faldskærms-tropper ned nær Paris og indføre militærregimente. Situationen var meget alvorlig, og det aftaltes, at de Gaulle skulle tale til den franske befolkning – og gøre det i generaluniform. Det trak flere timer ud, inden han blev færdig med talen. Ministrene var nervøse, men de Gaulle sagde til dem: At situationen er alvorlig, er ingen grund til at holde en dårlig tale.

Ligesom Cæsar taler de Gaulle ofte sig selv i tredje person.

Det følgende er en række citater, der ikke skal belyse de Gaulles politiske indsats. Det ville kræve stor plads, for der skulle da bringes meget lange citater såvel fra hans bøger som fra hans pressekonferencer og taler rundt i Frankrig og i andre lande. Citaterne skal kun fortælle lidt om manden de Gaulle.

Det vil være naturligt at indlede med det ganske vist ofte

aftrykte passage om barneårene. Det er fra hans erindrings første bind:

»Igennem hele mit liv har jeg haft en bestemt forestilling om Frankrig, en forestilling, som både følelsen og fornuften har indgivet mig. Mine følelser viser mig Frankrig som en eventyrprinsesse eller freskoernes madonna, viet til en fremragende og usædvanlig skæbne . . . . Efter min mening kan Frankrig ikke være Frankrig uden storhed.

.....

Da jeg som lille dreng kom fra Lille til Paris, var der intet, som gjorde stærkere indtryk på mig end vor store fortids symboler: Natten, der sænker sig over Notre-Dame, højheden over en aften i Versailles, Triumfbuen i solskin, de erobrede faner, som kruser sig under Invalides-hvælvingen. Intet virkede stærkere på mig end fejringen af vore nationale resultater: Menneskemassernes begejstring, når de russiske czar kørte forbi, tropperevy på Longchamps, verdensudstillingens vidundere, vore flyveres første bedrifter. Intet voldte mig dybere sorg end vore svagheder og fejl, sådan som de afsløredes for mig i min barndom af ansigter og bemærkninger: Opgivelsen af Fashoda, Dreyfus-affæren, samfundskonflikter og kirkelige stridigheder. Intet rørte mig som beretningen om tidligere ulykker i vor historie: Min fars erindring om det mislykkede udfald ved le Bourget og Stains, hvor han blev såret, eller min mors erindring om sin fortvivlelse som lille pige ved synet af sine grædende forældre: »Bazaine har kapituleret«.

Ung kaptajn.

I 1924 var kaptajn de Gaulle deltager i en øvelse. Han havde fået den opgave at kommandere et armékorps. Følgende samtale udspandt sig:

Obersten (til de Gaulle): Ja, men hvor er kamptrain'et til Deres højre divisions venstre regiment?

De Gaulle (til sin stabschef): Chateaufieux, vil De svare!

Obersten: Men det var Dem, jeg spurgte, de Gaulle.

De Gaulle: Hr. oberst, man har betroet mig komman-

doen over et armékorps. Hvis jeg samtidig skal tage ansvaret for mine underordnedes kommandoforhold, vil mit sind ikke være frit nok til, at jeg kan opfylde min mission. De minimis non curat prætor . . . Chateaufieux, vær venlig at svare obersten.

De Gaulle fik til en ikke særlig strålende karakter dette skudsmål: Ødelægger desværre uafviseligt strålende egenskaber med sin overdrevne selvtillid, sin afvisning af andres meninger og sin holdning å en konge i eksil.

Efter det franske nederlag i 1940:

Den 17. juni kl. 9 morgen startede jeg sammen med general Spears og løjtnant de Courcel i et britisk fly. Afrejsen skete prosaisk og uden vanskeligheder.

Vi fløj over La Rochelle og Rochefort. I havnene brændte skibe, der var bombet af tyske fly. Vi passerede Paimpont, hvor min mor lå alvorligt syg. Skoven var indhyllet i røg fra de brændende ammunitionsdepoter. Efter mellemlanding på Jersey ankom vi til London tidligt på eftermiddagen. Mens jeg bestilte værelser, og Courcel telefonerede til ambassaden og vore missioner, som han allerede fandt tilbageholdende, forekom jeg mig selv, ensom som jeg var og berøvet alt, som en mand på bredden af et ocean, som det er hans hensigt at svømme over.

Appel til de franske — London radio 18. juni 1940:

Jeg, general de Gaulle, der nu befinder mig i London, opfordrer de franske officerer og soldater, der befinder sig på britisk område og som vil komme til at opholde sig på dette, til at sætte sig i forbindelse med mig . . .

Hvad der end sker, må den franske modstands flamme ikke slukkes, og den vil ikke blive slukket.

Egen kommentar til denne tale:

Jeg læste den velkendte tekst foran mikrofonen. Mens de uigenkaldelige ord fløj af sted, følte jeg, at et liv fandt sin afslutning i mig, det liv, jeg havde levet inden for et

fasttømret Frankrig og en udelelig hær. I en alder af niog-fyrre år trådte jeg ind i eventyret som et menneske, der af skæbnen er slynget hinsides alle tidligere normer.

Hjem til dødsdom?

Den 30. juni tillagde »Frankrigs Ambassade« mig ordre til at indfinde mig som fange i Saint-Michel fængslet i Toulouse for at blive dømt af krigsrådet. Dette idømte mig først fire års fængsel. Derpå dømte det mig — efter en appel med påstand om skærpelse fra »ministerens« side — til døden.

Sejrsparaden ad Champs-Élysées 26. august 1944.

Jeg gik til fods. Øjeblikket var ikke til at holde revy med strålende våben og klingende fanfarer. I dag gjaldt det om gennem folkets øjensynlige glæde og beviset for dets frihed at lade det finde sig selv efter det knusende nederlag og trældommens splittelse. Da enhver af dem, der var tilstede, i sit hjerte havde valgt Charles de Gaulle som tilflugt mod sin smerte og symbol på sit håb, gjaldt det nu om, at de så ham, fortrolig og broderligt, at den nationale enhed strålede i fuld glans ved dette møde.

For hvert skridt jeg tog på denne den pragtfuldeste gade i verden, forekom det mig, som om fortidens hæder forenede sig med denne dags. Under Triumfbuen løftede flammen sig til vor ære. Denne gade, som den sejrige hær marcherede på for femogtyve år siden, åbnede sig for os i stråleglans. På sin piedestal så Clemenceau, som jeg hilste, idet jeg passerede ham, ud, som om han ville ile til vor side. Kastanjetræerne på Champs-Élysées, som Ørneungen drømte om i fangenskabet, og som i så mange år havde set Frankrigs skønhed og herlighed udfolde sig, bød sig til som sommerklædte estrader for tusinder af tilskuere. Tuilerierne, der dannede ramme om statens majestæt under to kejsere og to kongedømmer, Concorde, Carrousel, som var vidne til udløsningen af den revolutionære begejstring og revyer over de sejrige regiment; gader og broer med

navne på vundne slag; på Seinens anden bred Les Invalides, hvis strålende kuppel endnu forkyndte Solkongens glans og hvælvede sig over Turennes, Napoleons og Fochs grave; Institutet, der æredes af så mange berømmelige ånder — alle disse steder var velvillige vidner til den menneskeflod, som strømmede forbi dem. Også Louvre, hvor det lykkedes en fortsat række af konger at bygge Frankrig; Jeanne d'Arcs og Henri IV' statuer; Palais de Saint-Louis; Notre-Dame, Paris' forbøn og la Cité, dens vugge, deltog alle i begivenheden. Man syntes, at historien, der var koncentreret i disse sten og på disse pladser, smilede til os.

Men den advarede os også. Denne samme by var en gang Lutetia, der var underkuet af Cæsars legioner, og senere Paris, som kun Genevièves bøn kunne frelse fra Attilas ild og sværd. Den hellige Ludvig døde i Afrikas sand efter at have opgivet sit korstog. Ved Porte Saint-Honoré blev Jeanne d'Arc afvist af den by, hun havde givet tilbage til Frankrig. Ganske nær ved faldt Henri IV som offer for et fanatisk had. Barrikaderevolten, Sankt Bartholomæus-natten, Frondens attentater, den frygtelige blodbølge den 10. august havde alle farvet Louvres mure med deres blod. På Concorde-pladsen rullede kongen og dronningens af Frankrigs hoveder. Tuilerierne var vidne til det gamle monarkis skibbrud, Charles X's og Louis Philippes vandring i landflygtighed og kejserindens fortvivlelse, for endelig at blive lagt i aske. Hvor ofte var Palais-Bourbon ikke skueplads for katastrofal forvirring. Fire gange i løbet af to menneskeliv måtte Champs-Elysées se sig skændet af fremmede besættelsesstyrker, der defilerede til forhadte toner! — Hin aften strålede Paris af Frankrigs storhed og drog lære af onde dage.

Korte selvkaraktarikker:

Min tragedie er hurtig skrevet: Jeg har kun respekt for dem, der er imod mig; men jeg kan ikke døje dem.

De fremtrædende karakterer er ofte barske, ubekvemme eller endog uomgængelige. Selv om masserne indrømmer

dem deres overlegenhed og yder dem en tilsløret retfærdighed, er det sjældent, man holder af dem.

En sådan chef er i øvrigt fjern, for autoritet kan ikke tænkes uden prestige, og prestige kan ikke tænkes uden en vis afstand.

Ingen store handlinger uden store mænd, og mænd bliver kun store, fordi de har villet det. Disraeli vænnede sig fra sin tidligste ungdom til at tænke som premierminister.

Der er ingen prestige uden mystik. For man respekterer ikke det, man kender for godt.

Jeg tager undertiden fejl i, hvad jeg gør, men aldrig i, hvad jeg forudser.

Slutordene i sidste bind af første trilogi:

Gamle jord, gnavet af evighederne, furet af regn og storme, udpint af vækst, men i det uendelige rede til at frembringe det nødvendige, for at de levende kan følge efter hverandre.

Gamle Frankrig, overvældet af historie, pint af krige og revolutioner, ustandselig på vandring til og fra storhed og forfald, men sekel efter sekel genrejst af fornyelsens ånd.

Gamle mand, der er trættet af prøvelser, frigjort fra pligter og føler den evige kulde nærme sig, men aldrig trættes af i mørket at spejle efter håbets lysskær.

Richard Andersen.

Kilder:

Charles de Gaulle: Krigserindringer I—III oversat af Mogens Boisen.

Jean Lacouture: Citations du président de Gaulle.

André Passeron: De Gaulle parle.

Gustav Barfod: Charles de Gaulle og hans republik.

Erling Bjøl: De Gaulle, manden og epoken.

B Ø G E R

Kultur og religion

Paul Tillich: Die religiöse Substanz der Kultur, Gesammelte Werke Bd. IX (Evangelisches Verlagswerk, Stuttgart).

I erfaringsvidenskaberne er virkeligheden den eneste pålidelige målestok for hvad der er rigtigt. Og virkeligheden er én. Hvis to opfattelser modsiger hinanden, er den ene rigtig og den anden falsk. Og hvad der er hvad bliver afgjort af de fremskridt der gøres i videnskabelig indsigt og erfaring. Denne har f. eks. afgjort at jorden ikke er en på verdenshavet svømmende flade, men en i verdensrummet svævende klode, at de fem Mosebøger i Det gamle testamente ikke stammer fra Moses, men fra fem forskellige delvis uafhængige kilder. Hvem forfatteren til Hebræerbrevet er, har den endnu ikke kunnet afgøre. Der er fremsat flere forskellige hypoteser, men kun én af dem kan være rigtig. Eller ingen af dem.

Anderledes forholder det sig med de videnskaber Tillich kalder de systematiske kulturvidenskaber, og som i ovennævnte bind af de samlede værker i særlig grad er genstand for hans omtale. Her kan alternativerne »rigtig« og »falsk« ikke gøres gældende på samme måde som i erfaringsvidenskaberne. En domkirke i gotisk stil er ikke mere rigtig end en i romansk stil, og heller ikke er baroktidens kirker eller kunstværker mere rigtige end de gotiske, eller mere forkerte. Hvis man vil kalde den gotiske stil for et standpunkt, gives der kulturhistorisk set en lang række standpunkter der alle er berettigede. De er ikke standpunkter i rationalistisk forstand, men frembringelser, nyskabelser. Et standpunkt udtales måske til at begynde med af en enkelt, men hvis det er mere end individuel vilkårlighed, hvis det er en nyskabelse, så opleves det i større eller mindre grad som en frembringelse ikke bare af en enkelt, men af det samfund, stort eller lille, hvori den enkelte befinder sig.

Mens virkeligheden — og hermed menes den håndgribelige virkelighed, den der kan vejes og måles og udtrykkes i tal — er højeste instans for de videnskaber Tillich kalder erfaringsvidenskaberne, er dette ikke tilfældet, når det drejer sig om kulturvidenskaberne (stats-

videnskab, kunsthistorie, religionshistorie o. s. v.). Også her findes der en instans, men dens rigtighed er ikke håndgribelig, den kan ikke videnskabeligt afgøres. Den er virkelig, men den er tillige noget mere, nemlig udtryk for et standpunkt. Tillich kalder den religiøs.

Begrebet religion bruges af Tillich på en anden måde og i en anden betydning end det ellers er almindeligt i den nyere teologi. Mens religion hos Karl Barth er en betegnelse for menneskets oprør mod Gud, dets forsøg på at gøre sig selv til Gud, bestemmer Tillich religion som »menneskets erfaring af det ubetingede«, en erfaring der udspringer af bevidstheden om tilværelsens absolutte intethed, udtrykt med et kendt ord fra Det gamle testamente, »alt er forfængelighed«. »Jeg så alt hvad der sker under solen, og se — det er altsammen tomhed og jagen efter vind«. En sådan erfaring kan måske ofte være en løs stemning, som når det er mode at lide af »Weltschmerz«, af lede ved tilværelsens meningsløshed, men den kan også tilspidse sig til en så absolut og radikal mistillid til alt hvad tilværelsen rummer, til et så radikalt nej, at det slår over i sin modsætning og bliver til et radikalt ja. Hvad der gør sig gældende i et sådant omslag er ikke en »højere« virkelighed oven over eller ved siden af de ting og realiteter vi har omkring os, men en ubetingethed der påtvinger sig os ved alt hvad vi har med at gøre — som et nej og et ja til os selv og til alt hvad vi tager os for.

Det må her kortelig bemærkes at Tillich bruger begrebet religion i to betydninger, en snævrere og en mere omfattende. I den snævre betydning anvendes ordet om visse bestemte forestillinger, myther, dogmer, hellige handlinger, hele den religiøse kult o. s. v. I den omfattende betydning bruges om at være »grebet af noget der ubetinget angår os«. Det er på denne sidste baggrund Tillich mener at kunne hævde at det bærende i alle kulturfrembringelser er religion. Man tænke f. eks. på et stort kunstværk, et klassisk eller moderne maleri, det forestiller måske et landskab, en person, en begivenhed, et stilleben, en abstrakt farvesymfoni. Men hvis det er et kunstværk, indeholder det noget mere end man får fat på ved en analyse af kunstværkets emne, teknik, farvevirkning o. s. v. Det indeholder en ubetingethed, en udtømmelighed, en på én gang befriende og hensynsløs sandhed, som man aldrig bliver af med igen, hvis man først er blevet ramt af den, som f. eks. »Moses« af Michelangelo, eller — i mindre format — et eventyr af H. C. Andersen, »Nattergalen«, »Klods-Hans«, »Kejserens nye Klæder«.

Og noget lignende gælder andre kulturfrembringelser, filosofiens forsøg på at besvare spørgsmålet om tilværelsens mening, eller vort forhold til staten som en for det menneskelige samliv nødvendig instans. Også her er der tale om en ubetingethed, uden hvilken både staten og filosofien ville være tomme sager eller dæmoniske afsporinger, ikke en ubetingethed der udelukker kritik, men tværtimod for-

udsætter den, da kritikens opgave jo netop er at skelne, d. v. s. at skille alt det fra der uberettiget tiltager sig ubetinget myndighed.

At kritik er nødvendig skyldes den menneskelige tilværelses splidagtighed med sig selv. Vel er det rigtigt at religion og kultur hører sammen og at den sidste er begrundet i den første, men i denne samhörighed lever vi ikke. Og vel er det rigtigt, at hvis religion er »grebthed af noget der ubetinget angår os«, så kan denne grebthed ikke indsnævres til et bestemt område af tilværelsen. Det ubetingede gør sig gældende til enhver tid, på ethvert sted og på alle områder af vor tilværelse. Universet er Guds hellighed, hver dag er en Herrens dag, hvert måltid »en hellig nadver«, hver udført gerning i kald og stand en følge af en guddommelig fordring, hver glæde »en glæde i Gud«. Vel er det rigtigt at det profane og det religiøse ifølge deres bestemmelse ikke er adskilte områder, men i den virkelige tilværelse er de det. I den virkelige tilværelse er der splid mellem hvad et menneske er bestemt til at være, og hvad det er. Tillich bruger her det i vore dage så ofte anvendte og så tit misbrugte slagord, at mennesket lever i »Selbstentfremdung«, at det er blevet fremmed for sig selv, fremmed for sine omgivelser, for sine medmennesker og for sine egne jordiske gøremål.

Selve den kendsgerning at religionen har isoleret sig fra det profane og etableret sig som et område for sig, er jo et udtryk for at tilværelsen ikke er i orden, at mennesket har svigtet sin bestemmelse, at religion og kultur er i splid med hinanden.

På spørgsmålet om hvem der er skyld i spliden, giver Tillich det svar at de begge er skyldige. Religionen er skyldig, fordi den begrænser sig, fordi den guddommeliggør sig selv. Da religionen har med det at gøre der ubetinget angår os, er det forståeligt at den falder for fristelsen til at sætte sig selv i det ubetingedes sted og kræve ubetinget lydighed mod sine egne specielle udtryksformer. Det er ofte sket i kirkens historie — på en række forskellige områder. For eksempel skabte kirken på et tidligt tidspunkt af sin historie sin egen specielle ret, »kanonisk ret« — som den blev kaldt. Og ikke sjældent har kanonisk ret og borgerlig ret i tidens løb været uforsonlige fjender. Eller — kirken skabte sit eget specielle tankesystem, sin egen dogmatik og religionsfilosofi, som den krævede ubetinget respekteret og derved kom i konflikt med en mere almenmenneskelig tænkning og fornuft. Også på det moralske område gjorde den særlige krav gældende ved at udforme en særlig »kristelig« etik, som den gjorde til uomgængelig betingelse for sin anerkendelse af et menneske både i denne verden og i den kommende. Enhver etisk opfattelse der ikke stemte med den kirkelige blev fordømt — noget der undertiden fik katastrofale følger f. eks. for missionsvirksomheden i fremmede verdensdele, fordi missionærerne ofte misforstod deres opgave og bestræbte sig på at bibringe de fremmede den europæiske moral i stedet

for at forkynde evangeliet. Det er den fare der hæfter ved enhver kirkeform, enhver religion, at den guddommeliggør sig selv i stedet for blot at være et udtryksmiddel for det ubetingede. Det er hvad Tillich kalder det dæmoniske ved religionen — en dæmoni der foreligger, når religionen fremsætter ødelæggende og nedbrydende fordringer under påberåbelse af at de er guddommelige.

Og noget lignende gælder den profane kultur. Også den bliver dæmonisk, når den afgrænser sig og gør sine udtryksformer absolute. Det er indlysende at de forskellige kulturformers første krav må være kravet om frihed. Ingen kunstner kan arbejde, hvis han ikke har frihed. Ingen politiker kan udrette noget, hvis han ikke har mulighed for stadig at gennemtænke, omforme og nyformulere sine forestillinger om statens myndighed og borgernes rettigheder i overensstemmelse med foreliggende behov. Og noget lignende gælder begreber som begrebet personlighed og begrebet fællesskab. Begge må til stadighed kunne nyformuleres, når forholdene gør det nødvendigt at der gives nye svar på de spørgsmål de sociale problemer rejser.

Det er indlysende at der på baggrund af et sådant frihedskrav må opstå konflikter, så snart religionen gør forsøg på at begrænse friheden. Men hvorfor gør religionen det? Svar: det gør den af angst. Ligesom angsten hos mennesker og dyr ifølge psykologien kan blive årsag til fjendskab og aggression, kan den også blive det hos kirkens og religionens repræsentanter når de bliver grebet af frygt for, at det absolutte, det ubetingede, går tabt, hvis ikke det fastholdes i en bestemt form, en bestemt dogmatik, en bestemt moral, en bestemt kunstnerisk opfattelse o. s. v.

Men — også »kulturens« angreb på kirken skyldes angst, angst for at miste friheden. Hvis en såret soldat har fået en granatsplint i kroppen, vil den fremmede genstand give den sårede en fornemmelse af ikke rigtig at være sig selv. Men hvad der gælder biologisk, gælder også åndeligt. Også et fremmedelement i et menneskes eller en gruppes åndelige tilværelse vil i regelen give anledning til angst. Som et sådant fremmedelement bliver de kirkelige dogmekrav og moralkrav ikke sjældent oplevet af »kulturen«, af kunstnere, politikere, filosoffer og andre åndeligt arbejdende personer. Man oplever disse krav som uvedkommende, som krav der hindrer filosofien i at tænke kritisk, kunstneren i at arbejde frit, politikerens i at handle i overensstemmelse med sin overbevisning. Det er i en sådan situation ikke alene forståeligt, men uundgåeligt at »kulturen« må protestere mod »religionen«, for at kunne hævde sig, for at kunne gøre friheden gældende. Men som det blev nævnt før, at religionen i sit angreb på kulturen kunne blive dæmonisk, sådan kan også kulturen miste sit indhold, blive tom og intetsigende. Og det er hvad den bliver, når den — i digtning, filosofi, politik, musik o. s. v. — ikke mere er udtryk for noget der »angår os ubetinget«, og det vil sige, når den in-

dre dimension er gået tabt. Og da bliver kulturen nøjagtig lige så dæmonisk og farisæisk i sin kritik af religionen, som religionen i den afgrænsede og eksklusive form er farisæisk i sin kritik af kulturen.

Hvad gøre? Hvorledes overvindes denne konflikt mellem kultur og religion, mellem mennesket og dets bestemmelse? Tillich svarer at konflikten er tragisk, og at det tragiske som bekendt ikke skaffes af vejen bare ved hjælp af en god vilje og ædle hensigter, sådan som en overfladisk optimisme undertiden forestiller sig. Over for det tragiske er ingen anden holdning mulig end at bestræbe sig på at forstå den aktuelle situation som den er. Hvis det religiøse opfattes som den indre dimension, dybdedimensionen, kan det ikke identificeres med nogen eksisterende eller tænkelig kulturform. Selv ikke den helligste religiøse tradition m. h. t. moral, dogmatik, politik o. s. v. har absolut gyldighed. De religiøse udtryksformer — i sprog, kunst, tænkning — er på alle områder underkastet tidens forandringer og bevægelser. Gennem disse bevægelser og forandringer gives der uophørligt religionen nye udtryksmuligheder. Og heri ligger også den mulighed at konflikten mellem religion og kultur vil kunne udjævnnes, men ikke at den nogensinde vil kunne ophæves. Den kan udjævnnes så vidt at de to parter kommer på talefod med hinanden, inspirerer hinanden, men ikke afskaffes eller erstattes af et jordisk paradys.

Og hvorfor ikke? Fordi tro og tvivl hører sammen. Hvis troen bestemmes som »grebthed af noget der ubetinget angår os«, vil også en ikke-kirkelig eller anti-kirkelig person kunne benytte ordet tro. Men da en sådan grebthed altid vil være forbundet med et moment af »Wagnis«, af dristighed og sætten sig selv på spil, vil den også bestandig rumme en mulighed for forlis. Det er grunden til at der i den ægte tro, ifølge Tillich og iøvrigt også ifølge Martin Luther, altid indeholdes et moment af tvivl, uden hvilket troen ville stivne, blive livløs og farisæisk.

Et paradys på jorden er derfor udelukket. Og mon ikke man må sige: »gudske lov«. Mon ikke et sådant paradys ville være et helvede? Et helvede af kedsommelighed. Et helvede af selvretfærdig selvgodhed.

Knud Hansen.

Andreas Nielsen

(15. februar 1907—16. november 1969)

Ved Andreas Niensens begravelse d. 21. nov. 1969 talte Knud Hansen i kirken over ordene fra bjergprædikenen: »Salige er de som hungrer og tørster efter retfærdighed, thi de skal mættes.«*) Knud Hansen fortalte, at Andreas Nielsen engang havde holdt et foredrag, hvori han belyste, hvad grækerne forstod ved retfærdighed og belyste det ved en begivenhed fra krigen mellem Sparta og Athen. Beboerne på øen Melos ville være neutrale, men det ville athenæerne ikke respektere. Formelt ville de godt forhandle, men reelt ville de som de stærkeste have deres vilje.

Folkene fra Melos sagde: »Vi er klar over, at det er vanskeligt at kæmpe både mod jer og mod skæbnen, men vi er vis på, at skæbnen og guderne anser retfærdigheden for mere nyttig blandt menneskene end vold og tvang. Og det må da være vor ret, at vi holder os uden for kampen.«

I denne forbindelse sagde Knud Hansen: »Der er meget i denne historie, der kan få en til at tænke på Andreas Nielsen. Også han kunne nok undertiden i det sidste årstid se ud, som om han havde givet op. Og det havde han måske også. »Er du træt,« kom jeg til at sige en aften for en halv snes dage siden, da vi sad i lærerværelset. Ja, sagde han, jeg har aldrig haft så svært ved at komme i gang som i år, når et nyt skoleår begyndte. Måske bliver jeg nødt til at søge min afsked. — Det er vanskeligt at kæmpe både mod skæbnen og overmagten. Og alligevel gjorde han det. Selv den sidste dag, før han skulle på sygehuset, tog han sine timer. Skønt han bogstavelig talt ikke kunne holde sig oprejst. Men noget drev ham til at gøre det. Og jeg kan ikke finde noget bedre udtryk for, hvad det var, end udtrykket fra før — Melos-folkens tro på retfærdigheden, som det højeste, en tro — eller skal vi hellere sige en higen — en higen der var ejendommelig for Andreas Nielsen.«

Ved en familie-sammenkomst efter begravelsen havde undertegnede lejlighed til at bringe en hilsen fra venner og arbejdsfæller i Askov. Her skal anføres et uddrag af talen.

Det er nu 33 år siden Andreas Nielsen kom til Askov. Underlig nok, at han alligevel kom, for forberedelserne var langvarige. Efter

*) Talen er refereret i Højskolebladet nr. 47. 1969.

Johs. Novrups forslag havde jeg allerede i efteråret 1935 indbudt ham til Askov, men fik afslag. Andreas Nielsen, der var lærer på »Egelundshuset« forstander Rosbachs særprægede skole, mente ikke, at han kunne forlade dette arbejde.

Et årstid senere i okt. 1936 skrev broderen seminarielærer Palle Nielsen til Novrup: »Andreas er ved at gå til hos Rosbach. Han er overanstrengt af arbejde, får ingen løn. Dres har ikke beklaget sig, men jeg kan da stove og lægge sammen, og facit bliver, at det står skidt til.« Jeg var bortrejst, men Novrup sendte mig brevet og føjede til, at han kendte Andreas Nielsen fra studietiden og huskede ham som et tiltalende fint, følsomt og begavet menneske. Jeg kendte ikke Andreas Nielsen, men Palle Niensens og Novrups »sigen god for ham« var jo mer end tilstrækkelig anbefaling.

Jeg skrev straks til Andreas Nielsen: Vi har brug for Dem, kan De komme til november? Igen kom et afslag. Han havde måske nok lyst til at komme til Askov, men han kunne jo da ikke pludselig afbryde sit arbejde ved Egelundshuset og svigte Rosbach.

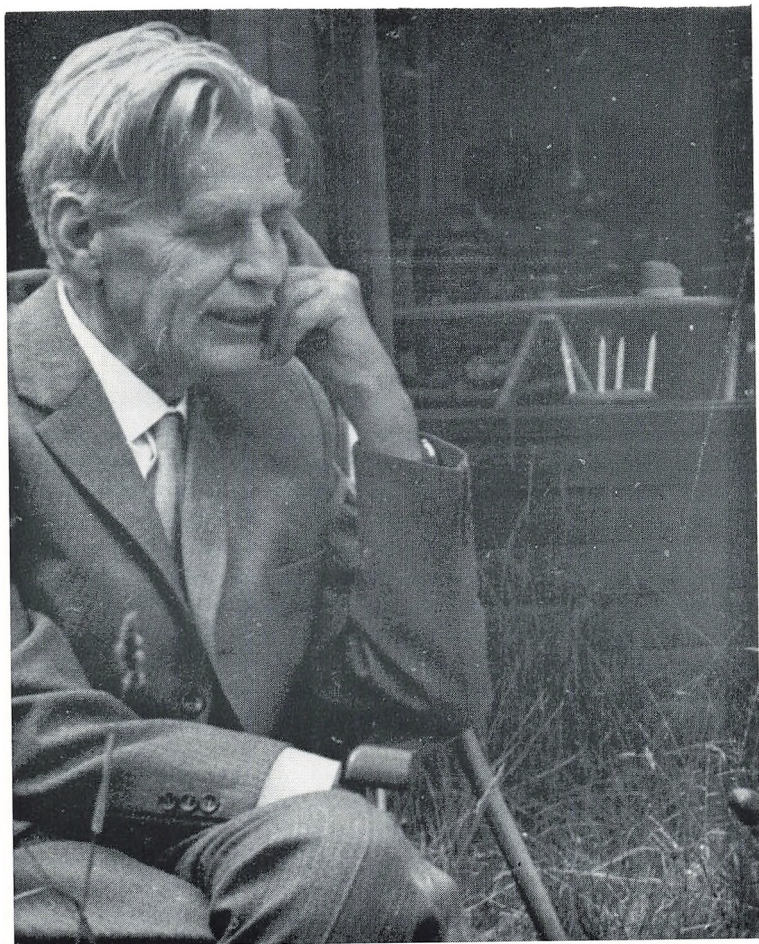
Min interesse for Rosbachs skoleeksperimenter var begrænset, men jeg kunne godt lide, at Andreas Nielsen ikke ville svigte. Jeg skrev tilbage, at hvis han ikke kunne frigøre sig til november, så kunne han måske komme til december eller senere. På dette brev ventede jeg omgående svar, men det kom ikke, og jeg betragtede afslaget som endeligt. En månedstid senere den 1. november kom der alligevel svar. Andreas Nielsen skrev, at han håbede meget, at brevet ikke kom for sent, for nu havde han fået tingene ordnet sådan, at han gerne ville komme til december.

Til en belysning af situationen og tiden kan jeg tilføje, at jeg spurgte, om han ville sætte pris på et forskud på lønnen. Svaret lød: Jeg kan ikke nægte, at jeg ville være glad for et forskud 30 kr. — eller mindre.

Endeligt kom det sidste glade brev: Jeg kommer allerede søndag d. 15. nov. til Vejen st. kl. 13,36. Han kom og blev.

Det var en roget verden, Andreas Nielsen kom ind i med et meget spredt arbejdsfelt. Det var jo ikke sådan, at der var en bestemt tom plads, han nu skulle udfylde. Andreas Nielsen fik timer på højskolen, men også undervisning på den lille privatskole, hvor vore børn m. fl. var elever. Han hjalp til med kontorarbejdet, blev redaktionssekretær ved »Dansk Udsyn« osv. I 1954 indtrådte han selv i redaktionen. De første år havde dog foreløbigheds karakter. Det var Andreas Niensens plan — ikke just at vende tilbage til Egelundshuset — men dog at arbejde ved eller selv oprette en skole af tilsvarende art. Og det havde han haft fortrinlige evner til, men Askov fangede ham ind.

I vinteren 1939—40 var Kirsten Nielsen sygeplejerske på højskolen. Hun kom med megen tøven, for det var jo klart, at krigen nærmede sig, og så ville der blive mere brug for sygeplejersker andetsteds.

Andreas Nielsen.

nemmelsen af, at han ikke længere kunne følge med, men loyaliteten var urokket.

For den nærmeste kreds havde det jo længe været klart, at Andreas Nielsen ikke var rask, og at det ikke blot var gigtsmerter, der plagede. Den dag jeg hørte, at han skulle indlægges på sygehuset, kunne jeg ikke lade være i vor samtale at give udtryk for nogen ængstelse, men han slog det hen og sagde næsten muntert, at han jo blot skulle indlægges til undersøgelse. »Jeg kommer snart igen.« Troede han selv på det? eller dækkede han — som så ofte — blufærdigt over sine inderste følelser?

Andreas Nielsen satte ikke pris på stærkere ord, end situationen kunne bære. Derfor skal der også tales varsomt her. Men slægtens medlemmer, som ikke kunne følge hans daglige arbejde, og de mange, der kendte ham mere på afstand, skal vide, at vi er nogle, der ved, hvem han var, og hvad han betød i vor kreds, at vi holdt af ham og regnede ham for vor ven. Vi har mange minder om gode samtaler og fornøjeligt samvær. Hverken han eller vi fik vel sagt ret meget om, hvad vi betød for hinanden, men det er jo heller ikke alt, der skal siges, det var, som om det ikke behøvedes.

J. Th. Arnfred.

Askov Højskole 1. nov. 1968 - 31. okt. 1969

Der blev holdt vinterskole i 22 uger med 284 elever, sommerskole i 12 uger med 121 elever og julikursus i 4 uger med 44 elever. Vi indbød til et nordisk lærerkursus på 12 uger, samtidig med sommerskolen, men tilslutningen var så beskedent, at vi ikke fandt det rigtigt at gennemføre kurset. Vi har draget den slutning, at det nok bliver for vanskeligt at samle deltagere til et særligt lærerkursus, der strækker sig over så lang tid som tre måneder. Folkeskolens lærere har deres egne, mere specialiserede kursusformer, og det samme gælder i stigende grad lærerne i ungdomsskolerne og folkeoplysningen. På den anden side bestræber vi os på at udvikle programmerne på de almindelige sommer- og vinterkursus, så også lærere vil kunne have udbytte af at deltage.

Elevtallene vidner i øvrigt om en vis tilbagegang. Vinterskolen kom for første gang i adskillige år ned under 300 elever. En nyankommen forstander oplevede det dog, som om de 284 elever fyldte skolen til sprængning. Men statistikken afslører virkningerne af de faldende fødselskuld i årene efter 1946. Vi mærker også en tendens til at foretage senere indmeldelser. Udviklingen er fortsat på vinterskolen 1969-70. Her er nu 250 elever, og vi er nær ved at være nede på en passende belægning. Takket være den nylig gennemførte tilskudslov for de frie skoler skulle det nu være muligt at klare økonomien uden at presse kapacitetsudnyttelsen til det yderste. Der er næppe tvivl om, at det giver gevinst i arbejdet.

Lærerkredsen er i stadig bevægelse. Helge Skov forlod valgmenigheden i foråret 1969 og fik præstekald i Skodborg. Ebbe Reich rejste, også i foråret 1969, til København for at leve som fattig digter. Nanna og Enok Mortensen drog hjem til USA i juni, medens valgmenigheden var i svære overvejelser om sin fremtid. Man fandt på at spørge Enok Mortensen, han svarede ja, og i begyndelsen af oktober var familien i Danmark igen. Nu er de indkvarteret i præsteboligen, og Enok underviser på vinterskolen. Til maj 1969 tog Kamma Laursen afsked med pension, men bor jo fortsat i Askov og er i gang som timelærer på den indeværende vinterskole. Bertel Haarder fungerede i hele skoleåret, men vendte i september tilbage til studierne ved Århus Universitet. På sommerskolen havde vi også bi-

stand af en norsk lærerinde, Vebjørn Lyngstad, som selv havde ønsket at se, hvad der sker i Askov. Og endelig meddelte Karen Holst ved sommerskolens slutning, at hun nu gerne ville holde op, i hvert fald indtil videre.

I løbet af sommeren og efteråret har vi truffet aftale med nye lærerkræfter, der nu er i gang på vinterskolen 1969-70. På længere sigt er Jytte og Finn Brandt-Pedersen kommet hertil fra Båring og Thormod Christensen fra Axelborg. I mere foreløbig virksomhed har vi en nyuddannet sociolog Per Nørrung og en amerikaner Bill Woods, der for nogle år siden var højskoleelev i Askov.

Undervisningen forandrer sig naturligvis i takt med lærerkredsen. Der kan konstateres en tilbøjelighed til at give de enkelte hold og emner et større timetal, så eleverne er beskæftiget med færre ting ad gangen, og der opfindes stadig nye metoder, som bryder klasseundervisningen og giver mulighed for smågrupper og individuelle studier. Det vil i fremtiden blive svært at give klare definitioner af et begreb som »timetal« for både elever og lærere. Men bevægelsen i tingene er stimulerende.

Forsøgene med »skoledemokrati« er også i udvikling. Ved vinterskolens begyndelse oprettedes et repræsentativt skoleråd med talsmænd for elever, lærere og andet personale. Det fungerede under adskillig kritik og nogen omformning vinteren igennem. Kritikken gik mest på, at det repræsentative system skaber afstand mellem magthaverne og folket. På sommerskolen forsøgte vi os derefter, naturligt nok, med et mere direkte demokrati, hvor en folkeforsamling skulle træffe de fleste afgørelser. Heller ikke dette system undgik vanskeligheder og kriser. Endelige resultater er således ikke nået, men gode erfaringer indhøstet undervejs.

Endnu et område for stadig udvikling er skolens byggeri. 1. august 1969 begyndte opførelsen af »Vestbyen«s første etape. Der skal anlægges en lille by ude vest for Humlehaven med 3 lærerboliger og ca. 70 elevpladser. Den påbegyndte etape omfatter ét lærerhus og 24 elevpladser. Alt er stadig i kun én etage, men som helhed bliver »Vestbyen« et tættere byggeri end rækken af kollegier fra Vestgården til Humlehaven. Materialerne er røde sten og sort tagpap, og der lægges skov omkring byen. Til maj 1970 skulle første etape kunne tages i brug. Inden næste afsnit sættes i gang, håber vi at kunne erstatte det gamle Gule Hus med et »fritidshus«, der skal kunne opsamle skolens mange spredte grupper til tvangsfrit samvær. Der går dog nok et år eller to, inden denne nydannelse finder på plads i den lange række af huse. Derimod er vi netop nu i færd med at købe »Spindegården«, hvis virksomhed skal videreføres af Hanne Vedel i Åbenrå. Værkstedbygningerne vil vi kunne anvende til en række af vore musiske sysler, og hovedbygningen vil med tiden kunne fungere som en indtagende lærerbolig.

FORTEGNELSE OVER SÆRLIGE BEGIVENHEDER

November 1968

1. Åbningsmøde.
2. Lærrelæsning: »Gæsten« af Pinter.
9. Lærrelæsning: »Biedermann og brandstifterne« af Frisch.
13. Niels Jensen: Filmorientering.
16. »Gluntar« v. Haarder og Engberg.
20. Niels Jensen: Filmorientering.
27. Werner Jacobsen: Samarbejde med u-landene.
28. Thomas Rørdam: Rapport fra Tjekkoslovakiet.
30. Husaften.

December

4. Niels Jensen: Filmorientering.
7. Harmonikakonzert v. Mogens Ellegaard.
11. Niels Jensen: Filmorientering.
14. Lærrelæsning: »Erasmus Montanus« af Holberg.
20. Lærrelæsning: »Frieriet« af Tjerkhov. Derefter julebal.
21. Juleafslutning med kirkekoncert.

Januar 1969

11. Lærrelæsning: Brecht-montage.
12. Jørgen Bukdahl: Nytårsmøde.
16. Arne Sørensen: Fremtidsforskning.
18. Koncert for cello og slagtøj v. Jørgen Friisholm og Susanne Ibstrup.
23. Herbert Pundik: Vil Israel fred?
29. jan.—1. feb. Kunstuge:
  - Niels Barfoed og Hans-Jørgen Nielsen: Finkultur og massekultur.
  - Musik: Ole Buch, Ingolf Gabold, Karl Aage Rasmussen, Vestjysk symfoniorkesters kammermusikgruppe, Beatrice Berg.
  - Billedkunst: Ejler Bille, Roger Pring, Morten Skovmand, Henry Heerup.
  - Teater: Arne Skovhus.

Februar

6. Bosmann Petersen: By- og egnsplanlægning.
8. Elevunderholdning.
13. Ole Bernt Henriksen og Gert Petersen: Skal Danmark ud af NATO?
17. Fastelavn med optog og bal.
22. Lærrelæsning: »Slutspil« af Beckett.
25. Vestjysk Symfoniorkester.
26. Gunnar Andreasen: Hvordan skal vi samarbejde med u-landene?
27. The Savage Rose.

Marts

1. Fiol-teatret: »Færinger-Frænder«.
12. Ivar Nørgaard: Nordek-forhandlingerne.
20. Sten Folke: Mysore-rapporten.
22. Elevforestilling: »Kartoteket« af Tadeusz Rózewicz.
25. Frantisek Fröhlich: Tjekkoslovakiet i dag.
26. Jens Nauntofte: Nærøsten-konflikten set med arabiske øjne.
- 28.—29. Aktivistdage.
29. Lærer- og elevlæsning: »Arturo Ui« af Brecht.
30. Konstantin Marotis: Kampen om Grækenland.

April

10. Mogens Krstrup: le Corbusier.
12. P. Nyboe Andersen: Nordek-forhandlingerne. Korkkoncert.
17. Tage Skou-Hansen: Hjemkomst.
18. Afslutningsbal.
19. Afslutningsmøde.

Maj

1. Åbningsmøde.
3. Lærerlæsning: »Biedermann og brandstifterne« af Frisch.
7. Juul Andersen: Samarbejde med u-landene.
10. »Gluntar« v. Haarder og Engberg.
14. Niels Jensen: Filmorientering.
16. Koncert v. Studentersangerne.
21. Niels Højlund: Grønland.
28. Aktivistdag.
31. Husaften.

Juni

4. Lærerdebat: Meningen med grundloven?
7. Klaverkoncert v. Bengt Johnsen.
12. Finn Brandt-Pedersen: Moderne lyrik.
14. Elevunderholdning.
18. Ole Thomassen: Byernes skæbne.
- 21.—22. Sommerelevmøde med foredrag af Richard Andersen og Povl Schmidt.
- Lærer- og elevlæsning: »Kong Oidipus« af Sofokles.

Juli

- 30.6.—2.7. Jørgen Bukdahl: Nordiske perspektiver.
- 3.—4. Dag Halvorsen: Rapport fra Tjekkoslovakiet.
5. Jørgen Bukdahl: Oprør og modernisme.
- Koncert v. Maria og Rolf Ermeler.
- 7.—8. Ivar Nørgaard: Aktuelt om Nordek.

- 9.—12. Knud Erik Svendsen: Erfaringer fra Tanzania.
 10. Karen Berntsen: Narkotika-problemer.
 12. Elevforestilling: »Det tredje riges frygt og elendighed« af Brecht.
 14.—17. Erica Simon: Afrikanske kulturproblemer. Frankrig nu.
 16. Knud Enggaard og Hanne Reintoft: Danmarks stilling til Vietnam-krigen.
 18.—19. Søren Krarup: Det sociale menneske.
 19. Elevunderholdning.
 21.—23. Hejlskov Larsen: Strukturalismen.
 23. Afslutningsbal.
 24. Afslutningsmøde.

Efterår 1969

26. 7.— 2. 8. Danske Amatør-Symfoniorkestres Samvirke.
 5. 8.—13. 8. Nordisk antroposofisk sommerstævne.
 13. 8.—22. 8. UNESCO-seminar om voksenoplysning og udvikling.
 30. 8.—31. 8. Dansk Røde Kors. Sydjysk Sammenslutning.
 4. 9.— 7. 9. Den Danske Dyrlægeforening.
 15. 9.—18. 9. Direktoratet for gymnasieskolerne og HF.
 20. 9.—21. 9. Kvindernes internationale Liga for Fred og Frihed.
 25. 9.—27. 9. Danske Forstkandidaters Forening.
 3.10.— 5.10. Efterårsmøde.
 Finn Brandt-Pedersen: Kulturkløfter.
 Henning Tjørnehøj: Uddannelse, arbejde, trivsel og klassedeling.
 Knud Hansen: Horisont.
 Jens Kampmann og Niels Helveg Petersen:
 Økonomisk politik — samfundsomdannelse.
 Fælleslæsning: »Hr. Mississippis ægteskab« af Dürrenmatt.
 Gudstjeneste v. Helge Skov.
 H. Engberg-Pedersen: Revolution og reform.
 Koncert af »Cantilena«-koret.
 J. Th. Arnfred: Indtryk fra et u-land.
 8.10.—10.10. Arbejdsdirektoratet.
 19.10.—22.10. Konservative gymnasiaster.

H. Engberg-Pedersen.

Nyt fra Elevforeningen »Askov Lærlinge«

Elevforeningen afholdt generalforsamling på Askov Højskole den 4. oktober 1969 under stort fremmøde.

Formanden Hanne Søndergård aflagde beretning og omtalte herunder bl. a. Landselevforeningens udvidede aktivitet. Elevforeningen har i det forløbne år været repræsenteret ved forskellige møder og andre arrangementer afholdt af Landselevforeningen. Af drøftelserne om mere aktivitet både i Landselevforeningen og i de enkelte elevforeninger er der grund til at fremhæve to ting.

Et bladudvalg har arbejdet med udgivelsen af et nyt blad, der særligt skal henvende sig til de yngre årgange af højskoleelever og evt. også til nuværende elever. Bladet har fået arbejdstitlen »Højskoledebat«, foreløbig er det tanken at udsende bladet to gange om året.

For det andet har man drøftet forholdet til Dansk Ungdoms Fællesråd, og hvilken glæde Landselevforeningen kan have af medlemskabet. Her tænkes ikke blot på repræsentationen i DUFs styrelse og deltagelse i ungdomskonferencen, men også på hvilken betydning det kan have gennem DUF at få kontakt til andre ungdomsorganisationer.

Fra Landselevforeningens side er gjort et stort arbejde for at få etableret et kontakt- og idéudvalg. Dette skal være med til at give medlemmer af Landselevforeningen mere indflydelse på områder som bl. a. Dansk Ungdoms Fællesråd. Dette kontaktudvalg består af 12–14 medlemmer, og her er Askov Lærlinge særdeles godt repræsenteret ved tre medlemmer.

Landselevforeningen har i årets løb skiftet formand, idet forhenværende kirkeminister Orla Møller er tiltrådt som formand efter radiatoradsformand Knud Heinesen, der efter en toårig periode som formand ikke ønskede at fortsætte.

På generalforsamlingen berettede Bjarne Kock om arbejdet i Askovkredsen for København og Omegn. Her har man i årets løb afholdt 15 sammenkomster for tidligere Askov-elever med god tilslutning. Desuden har foreningen haft arrangementer sammen med Landbohøjskolen.

Da formanden Hanne Søndergård, Lisbeth Dons Christensen og Halvor Egekvist ikke ønskede genvalg til bestyrelsen, blev der valgt tre nye bestyrelsesmedlemmer.

Askov Lærlinges bestyrelse har herefter følgende udseende:

	På valg
formand Kristian Ebbensgaard	1972
næstformand Holger Petersen	1971
sekretær Asbjørn Bjerre	elevvalgt 69/71
Lisbeth Støttrup Jensen	elevvalgt 68/70
Christian Kabel	1970
Christian Knudsen	1970
Bjarne Kock	1970
Ursula Dingsø Rasmussen	1971
Ester Villadsen	1971
Niels Refslund Poulsen	1972
Bent Damgaard Sørensen	1972

Det er bestyrelsens ønske, at elevforeningen må virke efter hensigten og være til gavn for Askov Højskole og højskolen i almindelighed. Vi prøver gennem Landselevforeningen at gøre et stykke arbejde for højskolen; men skulle der blandt medlemmerne være ønske om yderligere aktiviteter, der bør tages op, hører vi gerne om dem.

Askov højskoles regnskab

DRIFTSREGNSKAB FRA 1. MAJ 1968 TIL 30. APRIL 1969

Indtægter.

Indgået for diverse kurser:

Sommerskolen (undervisning)	109.503,00	
Vinterskolen (undervisning)	510.692,52	
Julikursus (undervisning)	14.055,00	
Andre kurser og møder (overskud)	27.151,93	
Efterbetaling	1.924,97	

663.327,42

÷ Tilbagebetalt elever vedr. 1967—68. . . . . 2.300,00 661.027,42

Husholdningsregnskab:

Indgået for kost fra:

Elever	537.983,50	
Julikursus	14.855,00	
Andre kurser	99.177,00	
Sommerelevmøde	4.335,00	
Efterårselevmøde	21.626,00	
Lærere, gæster m. fl.	46.712,65	724.689,15

Salg fra gartneriet 2.628,61

727.317,76

÷ Udgifter til:

Fødemidler, gartneri m. v.	640.292,97	
Andel lys og varme	30.000,00	
Andel pedel- og arbejdsløn.	40.000,00	710.292,97

17.024,79

Lejeindtægter:

Elever	136.357,00	
Kurser	4.610,00	
Lærerboliger	32.610,00	173.577,00

Jens Østergaards legat 120,00

Diverse 4.087,02

Statstilskud:

Finansloven 1968—69 (4 kvart.)	64.500,00	
Højskoleloven § 8 for finansåret		
1967—68	962.641,14	1.027.141,14

÷ Tilskud til ubemidlede elever

overført til:

Vinter- og sommerskole	4.500,00	1.022.641,14
----------------------------------	----------	--------------

Underskud 83.130,92

1.961.608,29

Udgifter.

Lærerlønninger		1.104.153,27
Reparation og vedligeholdelse		163.015,74
Sundhedskonto		9.444,35
Undervisningsmidler		21.310,60
Biblioteket		33.655,81
Skatter, afgifter og forsikringer		46.162,39
Renter		192.939,74
Omkostninger		224.658,72
Afskrivninger:		
Inventar, 10 pct. af kr. 322.764,47.....	32.276,45	
Skolens bygninger, 2 pct. af kr. 6.692.561,34	133.851,22	166.127,67
Afskrevet tilgodehavende amtstilskud 1967-68.....		140,00
		<u>1.961.608,29</u>

STATUS PR. 1. MAJ 1969

		<i>Aktiver.</i>	
Omsætningsformue:			
Kassebeholdning		10.616,54	
Postgiro		63.261,92	
Andelsbanken nr. 63646-1		406.087,54	
Andelsbanken nr. 9018-8		45.585,42	
Andelsbanken nr. 25204-9		309.226,55	
Diverse tilgodehavender		89.767,40	924.545,37
<hr/>			
Anlægsformue:			
Inventar:			
Saldo pr. 1. maj 1968	269.610,25		
Nyanskaffelser 1968-69:			
Diverse	3.581,83		
Nybyggeriet, udstyr	49.572,39		
		322.764,47	
÷ Afskrevet i år	32.276,45		290.488,02
<hr/>			
Skolens bygninger:			
Saldo I pr. 1. maj 1968 ...	6.539.814,52		
Saldo II pr. 1. maj 1968 ..	33.892,64		
+ Tilgang, byggeri 1968-69:			
Askovhus	11.717,61		
Foredragssalen	40.819,56		
Forstanderbolig	64.744,72		
Vurderingsgebyr	1.572,29		
		6.692.561,34	
÷ Afskrevet			
tidligere år ...	445.530,26		
Afskrevet i år..	133.851,22	579.381,48	6.113.179,86
(Ejendomsværdi kr. 7.182.000,00).			
(Ministeriets vurdering incl. inventar			
kr. 7.043.408,00).			
Påbegyndt nybyggeri		78.301,02	
Forsøgsmøllen			
(ejendomsværdi kr. 54.300,00)		31.750,00	6.513.718,90
			<hr/>
			7.438.264,27

Passiver.

Kortfristet fremmedkapital:

Forud indbetalte kontingenter m. v. vedr.		
Dansk Udsyn	49.303,31	
Forud indbetalte skolepenge 1969—70 ...	200,00	
Skyld til elever 1968—69	28,33	
Forudbetalt husleje	250,00	49.781,64

Langfristet fremmedkapital:

Prioritetsgæld:

Statslån	3.444.200,00	
Jydsk Grundejer-Kreditforening:		
Nr. 316, 4 pct.	4.594,06	
Nr. 604, 4 pct.	495.387,27	
Nr. 1348, 4 pct.	306.955,59	
Nr. 3389, 4½ pct.	13.746,58	
Nr. 2150, 6½ pct.	648.752,25	4.913.635,75

Forskud på statstilskud for finansåret 1968—69 ..... 942.000,00

Egenkapital:

Kapitalkonto:

Saldo pr. 1. maj 1968	1.589.733,37	
Byggefond pr. 1. maj 1968. . .	25.244,43	
Gave fra dyrlægeforeningen. .	1.000,00	26.244,43
		<u>1.615.977,80</u>
÷ Underskud ifølge driftsregnskabet	83.130,92	1.532.846,88
		<u>7.438.264,27</u>

Foranstående driftsregnskab og statusopgørelse, som vi har revideret i henhold til beretning af dags dato til bestyrelsen, er i overensstemmelse med højskolens bogholderi.

Kolding, den 18. juni 1969.

Revisionsfirmaet E. Frandsen.

Erik Meng,

statsautoriseret revisor.

Askov Lærlinges regnskab 1968-69

Indtægt.

Kassebeholdning 1. september 1968		5.569,10
1184 medlemmer indbetalt	12.033,27	
1400 holdere af Dansk Udsyn	2.800,00	14.833,27
Løssalg		52,00
Renter		334,28
		<u>20.788,65</u>

Udgift.

Porto og fragt	1.489,55	
Rejser, gaver	592,25	
Tryksager	119,25	
Kassehonorar	400,00	
Årsskrift	6.136,90	
Landselevforeningen kontingent	2.658,00	
Elevstipendier	1.440,00	
Overført til jubilæumsfond	1.000,00	
Askovgården tilskud	1.000,00	14.835,90
Kassebeholdning 1. september 1969:		
giro	333,89	
bank	5.618,86	5.952,75
		<u>20.788,65</u>

Jubilæumsfond.

Beholdning 1. september 1968	4.011,78	
Renter til 1. september 1969	226,71	4.238,49
Overført fra årets driftsregnskab		1.000,00
Beholdning 1. september 1969		<u>5.238,49</u>

Askov, 15. september 1969.

Andreas Nielsen.

Ovenstående regnskab er gennemgået og fundet i overensstemmelse med bilagene. Kassebeholdningen udgør: Bankbeholdning 5.618,86 kr., giro 333,89 kr. Ialt kr. 5.952,75.

Jubilæumsfonden udgør kr. 5.238,49.

Askov, den 3. oktober 1969.

Frode Hasseriis. E. Grue-Sørensen.

Navne- og adresseliste over elever på Askov Højskole 1969 - 70

Kvindelige elever – sommeren 1969

- Andersen, Elisabeth, 6542 Arnum
Astrup, Birgitte, Lavgade 4, 6100 Haderslev
Bastholm, Ingeborg Schmidt, Sørbymagle, 4200 Slagelse
Beier, Vibeke, Skibbrogade 10, 4400 Kalundborg
Beil, Irmgard R., Adelgade 23, 4880 Nysted
Berendtsen, Karen Vibeke, Østre Hougvvej 67, 5500 Middelfart
Bjerre, Agnes, Engsnap Vejrum, 7500 Holstebro
Bjørn, Tora Sloth, »Bjørnholm«, 5380 Dalby
Bolvinkel, Lene Birgitte, 4774 Nyråd
Brendstrup, Lise, »Åskelgård«, 3340 Brødskov
Brostrøm, Gitte, Ganløse, 2760 Måløv
Christensen, Birgit, Esthersvej 9, 5700 Svendborg
Christensen, Kirsten, Nyrup, 9600 Års
Christiansen, Anne-Marie Goltermann, Jeppe Akjærvej 51 A,
8230 Åbyhøj
Cordes, Anne Maria, Boulevarden 8, 9000 Ålborg
Detlefsen, Inger 5201 Uthweiler, Hauptstrasse 16, Tyskland
Ehlers, Dorte, Amagerbrogade 15, 2300 København S
Ellert, Marianne, Tøndergade 98, Århus
Eskerod, Karin, Marselisboulevard 115, Århus
Faber, Helle, Charlottenlundvej 13, 2900 Hellerup
Gottlieb, Christine, Roasvej 7, 2750 Ballerup
Hansen, Birte, Vesterå 5, 9000 Ålborg
Hansen, Inga, Adellers Allé 39, 4540 Fårevejle
Hansen, Inge Holt, Samsøvej 10, 4700 Næstved
Hejbjerg, Lena, »Bakkely«, Valsøllille, 4174 Jystrup, Midtsj.
Henriksen, Jonna Lillian Gråkjær, Elmeg. 15, 7420 Hammerum
Humlegaard, Lotte, Asminderødgade 32, 3480 Fredensborg
Ipsen, Birthe Bøgvad, »Klokkemosegård«, 4892 Kettinge, Loll.
Iversen, Inger Holmgaard, Harre, 7870 Roslev
Jakobsen, Karen Marie, Rækker Mølle, 6900 Skjern
Jensen, Else Møller, Randkløve Allé 13, 2770 Kastrup
Jensen, Karen Birgith, Birkende Skov, 5550 Langeskov.
Jørgensen, Karen-Lise Lilholm, Hillerødvej 24, 3540 Lyngø
Jørgensen, Margit, Allerup, 5793 Højby, Fyn
Kalbak, Annelise, Torvet 9, 6300 Gråsten
Kampmann, Bodil, Nr. Allé 34, 7400 Herning
Knudsen, Inge, Gestelevlund, 5750 Ringe
Knudsen, Vibeke Busch, Bøge Allé 3, 9000 Ålborg

- Krabbe, Grete Sloth, Fr. Allé 75 C, 8000 Århus C
 Kristensen, Inger Marie, Høskovvej 30, 8260 Viby J
 Larsen, Bente Jul, Nystedvej 47, 2500 Valby, Kbh.
 Larsen, Lone Due, Sulsted-Ajstrup Kommune, 9381 Sulsted
 Madsen, Betty Hegelund, Tornved 4450 Jyderup
 Matthiesen, Ingeborg, Skrave Mejeri, 6610 Skodborg
 Mortensen, Birthe, Staby, 6990 Ulfborg
 Munksted, Birgitte, Bredgade 9, 8740 Brædstrup
 Møller, Anne Lise Romer, H. C. Andersens Boulevard 47,
 1553 København V
 Nakayama, Toshiko, 6-23-19 Aoto Katsushika-Ku, Tokyo, Japan
 Nielsen, Birgitte Peülicke, Apoteket, 8752 Østbirk
 Nielsen, Jette, Freerslev, 3340 Brødskov
 Nielsen, Karen Hjortkjær, A/M »Ørvad«, Dybe, 7640 Ramme
 Nielsen, Pia Nørgaard (gift Furnogerakis), Vølundsgade 211,
 København V
 Nielsen, Randi Brøndegaard, Georgsdal, Købelev, 4900 Nakskov
 Olsen, Lisbeth Bang, Rosenvænget 13, 5250 Fruens Bøge
 Olsen, Rosemarie, Jyllandsgade 20, 8900 Randers
 Ottesen, Ingrid, Dalstrøget 13, 2860 Søborg
 Pedersen, Bitten Yvonne, Nygade 29, 7870 Roslev
 Pedersen, Mona, Rosenlundsgade 15, 9000 Ålborg
 Rimestad, Ulla, Bredgade 15, 6900 Skjern
 Saugmann, Jensen, Annelise Pernille, Kathrinebjergvej 2 B,
 8000 Århus
 Schlifer, Merete, Horsekildevej 22, 2500 Valby
 Schnack, Eva, Solbyen 40, Hasseris, 9000 Ålborg
 Sjøgren, Kirsten, H. C. Ørstedesvej 51, København
 Sommer, Benedikte, Sølyst Allé 14, 2660 Brønby Strand
 Stub, Ellen, Vålse, 4840 Nr. Alslev
 Sørensen, Hedvig Honoré, Kristrupvej 53, 8900 Randers
 Sørensen, Kirsten Hebbelstrup, Humlevænget 10 A, 6100
 Haderslev
 Sørensen, Ragnhild, Åhusvej 52, 8800 Viborg
 Sørensen, Yrsa Vinther, Rødding, 8800 Viborg.
 Takasaki, Kinuko, Higashi Kiryu-shi, 2-15-9 Gumma, Japan
 Uggerholt, Annalise, Smedeslippen 4, 9990 Skagen

Mandlige elever — sommeren 1969

- Asschenfeldt, Poul, Nørre Allé 75, vær. 440, 2100 Kbh. Ø
 Bertelsen, Erik, Vangevej 5, 7620 Lemvig
 Bischoff, Jesper Bo, Ejegodvej 7, 4800 Nykøbing F.
 Christensen, Jens Keilgaard, Dros hoved 3, Bredballe, 7100 Vejle
 Christensen, Jørn Theilgaard, Energivej 53, 8900 Randers
 Christiansen, Kjeld, Nordergraben 66, Flensborg, Vesttyskland
 Clausen, Erling Lynge, Lykkesvej 26, 7400 Herning

Duus, Jonny, Kystvej 48, 6200 Åbenrå
Erichsen, Knud Milling, Huseby, Annisse, 3200 Helsingø
Esløv, Bent-Erik, Lyngerup, 3640 Krogstrup
Forsberg, Per, Kongelyset 80, 4200 Slagelse
From, Mogens Møller, Rugtoften 21, 6400 Sønderborg
Furnogerakis, Denis, Vølundsgade 21¹, København V
Glenstrup, Jan, Bøstrup, 5954 Dejbølle
Goldin, Pelle, Kildeager 21 st., 2700 Brønshøj, Kbh.
Hansen, Gordon, Grønlandsvej 3, 7000 Fredericia
Hansen, Hans Radiohuset, Godthåb, Grønland
Höher, Knud Erik, Søndergade 63, 6650 Brørup
Jandrup, Uffe, Sødtoften 22, 2820 Gentofte
Jensen, Bjørn Morild, Amagerbrogade 124³ tv., 2300 Kbh. S
Jensen, Karl Johan Vedel, 4190 Munke-Bjergby
Jensen, Niels Bertel, Østergade 78, 7430 Ikast
Jensen, Viggo Robert, Ferring, 7630 Bonnet
Jepsen, Knud Lindstrøm, Nygårdsvej 33, 6700 Esbjerg
Jørgensen, Dan, E. C. Hammersvej 13, 2791 Dragør
Jørgensen, Poul, Målebakkevej 64, 5370 Mesinge, Fyn
Jørgensen, Per Møller, Stationsvejen 106, Sdr. Nærrå, 5792 Årslev
Kallesøe, Søren, Storegade 31, Lemvig
Kaldahl, Erik, Vestermarken, 8800 Viborg
Klastrup, Benny, Teglværksvej 3, 4690 Haslev
Klastrup, Niels Ole, Teglværksvej 3, 4600 Haslev
Kongsvad, Hans, Liljevangsvej 34, 2760 Måløv
Krabbe, Bo, Ndr. Strandvej 50, 3000 Helsingør
Larsen, Keld, Pasapvej 6, 5700 Svendborg
Larsen, Per Agerbo, 5. Maj Plads 5, 5700 Svendborg
Laulund, Jens Johan, Assens, 9550 Mariager
Lind, Jens, Moldevej 3 A⁵, 7100 Vejle
Lisberg, Henning, H. J. Poulsens allé 80, Sanderum,
5250 Fruens Bøge
Loiborg, Ingvar Merrild, Solsortevej 1, 2000 København F
Milfeldt, Morten, Trondhjemsgade 11, 2100 København Ø
Negendahl, Hans Mathiesen, Søndre-Landevej 3,
6400 Sønderborg
Nielsen, Arne Bang, 7181 Skibet
Nyborg, Leif, Vestergade 81, 8660 Skanderborg
Olavsson, Anders, Mosskatan 16, Sudvika, Sverige
Pedersen, Henning Bjørnholt, Søndergade 10, 7430 Ikast
Poulsen, Niels Morten Refslund, Bovlund, 6535 Branderup J
Poulsen, Thomas Peter, Kangek, Godthåb, Grønland
Rasmussen, Jens Ole Foldager, Danas Pl. 16, København
Stensgaard, Ejner, Handest, 8990 Fårup
Stigborg, Knud, Assensgade 1, 2100 København Ø
Warming, Niels, 9361 Vester-Hassing

Julikursus — sommeren 1969

- Andersen, Alice, Falstersgade 46⁵, 8000 Århus C
 Andersen, Margit Lykke, Klank efterskole, 8464 Galten
 Beier, Hjørdis, Solkrogen 4, Hasseris, 9000 Ålborg
 Bergmann, Hördur, Blönduhlíð 14, Reykjavík, Island
 Bilgrav, Jens, Værnedamsvej 12 A² th., 1619 København V
 Birch, Bruno Chr., Samsøgade 9 st. tv., 2100 København Ø
 Dalgas, Ingeborg, Liljevej 3, 2820 Gentofte
 Elbirk, Inger, Otto Mønsted koll. vær. 112, Rektor Parken 1,
 2450 København SV
 Hansen, Else Marie, Bülowsgade 57, 8000 Århus C
 Hansen, Mogens Walling, Lønne, 6830 Nr. Nebel
 Hasselager, Margit, Pilevang 20, 2980 Kokkedal
 Henriksen, Ulla Breier, Anders Henriksensgade 2 B⁶, 604,
 2300 København S
 Holm, Sigrid, Lønne, 6830 Nr. Nebel
 Horstbøll, Inger, Hovedskolen, Østergade, 8963 Auning
 Jensen, Jens Windahl, Grønnegade 113 v. tv., Århus
 Jeppesen, Vigga Stølsvig, Gormsgade 29, 7300 Jelling
 Jørgensen, Hans Frank, Vestergade 23², 6800 Varde
 Kjølner, Klaus, Kildeskovsvej 41, 2820 Gentofte
 Kraglund, Eskild Rousing, Vadstenavej 8, 4930 Maribo
 Krogh, Karl Ove, Parisergår, Over Barrit
 Kujawa, Danuta, Poznan, ul. Grochowska 53/9, Polen
 Lange, John, Jernbane Allé 30, 2720 Vanløse
 Lynggaard, Annette, Klank efterskole, 8464 Galten
 Lynggaard, Niels, Klank efterskole, 8464 Galten
 Madsen, Peter Astrup Tranberg, Koll. 5, 245, Universitets-
 parken, 8000 Århus
 Madsen, Telse, Bolbro Apotek, 5200 Odense V
 Mellemsgaard, Alice, Grækenlandsvej 50⁴, 2300 København S
 Mogensen, Elsa, Grønnedal 36¹, 7600 Struer
 Monrad, Niels Bøje, Sct. Annagade 17, 5400 Bogense
 Mortensen, Frede, Gerlev Idrætshøjskole, 4200 Slagelse
 Nielsen, Annette, Tennisveien 1, Oslo 3, Norge
 Nielsen, Herbert, Nygade 12 B⁸, 9681 Ranum
 Nielsen, Vagn, Mariagervej 48, 8900 Randers
 Nissen, Angelika, Dronningensgade 21 A, 1420 København K
 Olesen, Poul Svane, Staby Efterskole, 6990 Ulfborg
 Petersen, Elsemarie Nissen, Pilegården, Torsted, 8700 Horsens
 Rasmussen, Allan Bendt, Bisgårdsvej 13, 9610 Nørager
 Rasmussen, Berit Storm, Lundtoftevej 14, 2800 Kgs. Lyngby
 Rasmussen, Kirsten Winther, Hannerupgårdsvej 31 C,
 5000 Odense
 Rasmussen, Ulla, Lærkevej 7, 8963 Auning
 Simonsen, Palle, Ritavej 18, 9000 Ålborg

Sørensen, Magde Hune, Fortevej 72, 8240 Risskov
 Vestergaard, Jens Peter, Kirkebyen 10, Nr. Nissum, 7620 Lemvig
 Østergaard, Anne Margrethe, DUK A 10, 9681 Ranum

Elever — vinteren 1969—70

Abrahamsen, Steingrim, Hornagøta 4, rh 3, 3800 Thorshavn
 Amhøj, Sonja Lone, Ågade 1 b, 6000 Kolding
 Andersen, Anne-Lene, Alrunevej 7, 3140 Ålgårde
 Andersen, Elin, J. L. Hansens vej 5, 6000 Kolding
 Andersen, Elise Rahbek, Mejerholm, 7270 Tønder
 Andersen, Jenny, Rungsvej 28, 9200 Skalborg
 Andersen, Jesper Bagger, Godthåbsvej 145, 2000 Kbh. F
 Andersen, Jonna Elisabeth, »Lille Styvel«, 7300 Jelling
 Andersen, Lennart Blauenfeldt, Tjørnehaven 38, 2630 Tåstrup
 Andersen, Ole, Sadolinsgade 156, 5000 Odense
 Andersen, Per, Gartnervænget 16, 4653 Karise
 Andersen, Ulla, Hyldebakken 13, 2650 Hvidovre
 Arnfred, Marianne, Langkiærgård, 3460 Birkerød
 Auring, Ingeborg, Abildgårdsvej 141, 2830 Virum
 Austad, Kristian, Austadveien 10, Tromsø, Norge
 Bailey, Philip L., 144 West Lake Road, Penn Yan,
 New York 14527, USA
 Balle, Annemarie Schack, Nyelandsvej 315, 2000 Kbh. F
 Bancke, Susanne, Kløvermarken 12, 7900 Nykøbing M.
 Barvild, Karna, Skovshoved Vænge 6, 2920 Charlottenlund
 Beier, Helle Susanne, Brøndbyparkvej 24, 2650 Hvidovre
 Berthelsen, Erik, »Bakkegården«, Melholt, 9340 Aså
 Boby, Ditte Betty, Turesensgade 28^a th., Kbh.
 Boiesen, Birthe, Vedelsgade 14, 7100 Vejle
 Boldsen, Bente, Nørregade 15, 8700 Horsens
 Bonfeld, Jytte, Jørgensgård 50, 6200 Åbenrå
 Borchorst, Flemming, Blochsvænget 1, 2960 Rungsted Kyst
 Bork, Anders, Slotsgade 22¹, 4800 Nykøbing F.
 Bredsdorff-Larsen, Thomas, Malmbergsvej 177, 2840 Holte
 Brundbjerg, Else, Strandvejen 140⁴, 2900 Hellerup
 Bullock, Keith John, 3, Hollcroft House, Alcester Road South,
 Birmingham, England
 Byskov, Jens, Vestergade 40, 7600 Struer
 Caspersen, Sonja Karin, Henrik Ibsensvej 56¹, 1813 Kbh. V
 Christensen, Anne Wisbeck, Vestergade 15, 7620 Lemvig
 Christensen, Jytte, Maltvej 47, Askov, 6600 Vejen
 Christiansen, Anne-Marie Riis, Gormsgade 89, 6700 Esbjerg
 Christiansen, Inger, Strandvej 16, 6280 Højer
 Clausen, Arne Krogh, Drachmannsallé 1 A, 6700 Esbjerg
 Clemmensen, Bodil, Hummeltoften 13 A, 2830 Virum
 Colding, Anne-Lis, Rådyrvej 9, 7100 Vejle

- Crisafis, Victor, Leosthenaus 9, Lania, Grækenland.
 Adr. i Danmark: c/o Ole Wahl Olsen, Jagtvej 72,
 2200 København N
- Dalby, Vagn, Vognsild, 9600 Års
- Dahl, Niels-Peter, Svanholmsvej 16, 1905 Kbh. V
- Dahlgaard, Trine, Udenrigsministeriet, Christiansborg, Kbh.
- Damm, Annette, Sorgenfrivænget 75, 2830 Virum
- Danielsen, Søren, Adelgade 1153, 1304 Kbh. K
- Dressel, Suzanne, Ahornvej 6, 6000 Kolding
- Ebbesen, Per Riis, Vardevej 9, 7100 Vejle
- Elmstrøm, Gertrud, Skjulhøj Allé 762, 2720 Vanløse
- Enoksen, Ivan Lynggaard, Fyrvejen 1, 7900 Nykøbing M.
- Erlund, Linda Seeberg, Skovringen 5, 2950 Vedbæk
- Fallentin, Mette, Baunegårdsvej 73, 2900 Hellerup
- Fausbøll, Elsebeth, »Knudsholm«, Sønderskov, 9800 Hjørring
- Fihl, Karl, Erslevvej 85, 8370 Hadsten
- Findsen, Eva Charlotte, Birkebakken 68, 3460 Birkerød
- Fischer, Birgit, Præstegården, 5492 Vissenbjerg
- Fisker, Jens Wæver, Gelstrup, 9240 Nibe
- Fog-Poulsen, Annette, Kurveholmen 8, 6760 Ribe
- Fonsbøl, Søren Biering, Dyrehavegårdsvej 22, 2800 Lyngby
- Frandsen, Agnete, Arup, 7742 Vesløs
- Frederiksen, Jens Ø., Rolighedsvej 41, 2890 Hareskov
- Frederiksen, Jørgen, Dr. Holmsvej 43, 5700 Svendborg
- Friis, Anne, Østerløgum, 6552 Hovslund
- Friis, Inger, Frigård, 6350 Kollund
- Fritzner, Martin, »Ågården«, 4171 Glumsø
- Gade, Niels, Sir, 7500 Holstebro
- Gjersø, Bente Walløe, »Brohuset«, Lund, 8700 Horsens
- Glud, Hans Chr., Sønderby, Glud, 8700 Horsens
- Gustafson, Britta Cecilia, Ordensgatan 2 B, S 264 00 Klippan,
 Sverige
- Günther, Anne Kirstine, Fortunvej 22, 2920 Charlottenlund
- Habekost, Mona, Lærkevej 11 st., 6600 Vejen
- Hagemann, Jens, Valhøjs Allé 91, 2610 Rødovre
- Halford, Conni Betty, Langelandsvej 17, 6700 Esbjerg
- Hauch, Eva, Joachim Rønnowsvej 23, 2830 Virum
- Hansen, Annelise Lindskov, Brotorvet 2, 7500 Holstebro
- Hansen, Bjarne Schou, »Langagergård«, Øse, 6822 Nordenskov
- Hansen, Elsebeth Sarauw, Peter Grausvej 1, 6400 Sønderborg
- Hansen, Flemming, Spangsberg Kirkevej 42, 6700 Esbjerg
- Hansen, Flemming, Bakkekammen 30, 4300 Holbæk
- Hansen, Gyda, Johan Wilmannsvej 7, 2800 Lyngby
- Hansen, Hanne, Løgervej 37, Agtrup, 6091 Bjært
- Hansen, Helle Lange, Lundtoftevej 141, 2800 Kgs. Lyngby
- Hansen, Inge Marie, 5340 Revninge

Hansen, Ingelise, Langstrup, 3480 Fredensborg
Hansen, Jens Ove, Brårupvej 88, 7800 Skive
Hansen, John, Christiansdal 62, 2610 Rødovre
Hansen, Karl Engelbrecht, Ryparken 40 st., 2100 Kbh. Ø
Hansen, Lars Bernt, Strandby, 5683 Hårby F.
Hansen, Lone, Vibevej 16, 2630 Tåstrup
Hansen, Nils Erik, Carøesgade 4, 8700 Horsens
Hansen, Peter, Bojskov, 6384 Avnbøl
Hansen, Poul Erik Bonde, Brobergsgade 12¹ tv., 1427 Kbh. K
Hansen, Troels Laulund, Glud Mejeri, 8700 Horsens
Hefsgaard, Mariette, Vibevænget 32, 2880 Bagsværd
Helstrup, Karen, Alpedalsvej 92, 6000 Kolding
Hemmingsen, Anne-Marie, Svendsmark, 4780 Stege, Møn
Henriksen, Inga, Vrold, 8660 Skanderborg
Hessener, Britta, Jensløvs-Tværvej 8, 2900 Charlottenlund
Hjorth, Helge, Scharlingsvej 1 st., 2500 Kbh. Valby
Hoberg, Solveig, Søndergade 72, 8620 Kjellerup
Holmen, Jens, Allégade 17 V. A., 2000 København F
Holm-Petersen, Suzanne, Søfartsmuseet, 5992 Troense
Jacobsen, Flemming Kjær, Harhoffs Allé 22, 4100 Ringsted
Jacobsen, Svend Andreas, Frøslev, 6330 Padborg
Jakobsen, Alex Asger, Torp Vedersø, 6990 Ulfborg
Jakobsen, Karen Marie, Rækker Mølle, 6900 Skjern
Jensen, Anders Troels, Boulevarden 10, 9000 Alborg
Jensen, Bent Preben, Høegh Guldbergsgade 63¹, 8000 Århus C
Jensen, Hans Østergård, »Billumgård«, Sahl, 8850 Bjerringbro
Jensen, John Berthon, Lyngvej 52, Sædding, 6700 Esbjerg
Jensen, Karen, E. Suensonsgade 6 V. P., 8200 Århus N
Jensen, Knud, Kildemarksvej 38, 4700 Næstved
Jensen, Per Hviid, Hejrevej 8, 7100 Vejle
Jensen, Rita, Åbakkevej 44, 2720 Vanløse
Jensen, Sofie Mondrup, Mejlby, 8530 Hjortshøj
Jensen, Søren Torben, Toften 1, Strandhuse, 6000 Kolding
Jensen, Tove Kristine, »Kroge«, Hellum 9740 Jerslev
Jeppesen, Ingrid Skjøde, Olaf Ryesgade 41, 6000 Kolding
Jochimsen, Anja, Skolevej 2, 2980 Kokkedal
Johannsen, Anne Mette, Chr. X Allé 29, 2800 Lyngby
Johansen, Jens Hjorth, Amager Fælledvej 9, 2300 Kbh. S
Jordy, Kirsten, Skuldelev, 3640 Krogstrup
Jørgensen, Eva, Ormeslev, 4241 Vemmelev
Jørgensen, Inge, Rugvænget 9, 6600 Vejle
Kaldahl, Chris, 9620 Ålestrup
Kamper, Inger-Lise, Trøjborgvej 8 C, 8200 Århus N
Kirkegaard, Jørgen Ø., Anlægsvej 42, 7600 Struer
Kjærsgaard, Marianne Zinck, Vedbæksallé 12, Thorsted,
6700 Horsens

Kjærsgaard, Peter, Rosenvænget 3, Hasseris, 9000 Ålborg
 Kloster, Lotte Katrine, Louis Hammerichsvej 17, 8200 Århus N
 Kollstrøm, Gustav Adolf, Boks 221, 9991 Båtsfjord, Finnmark,
 Norge
 Krabbe, Bo, Ndr. Strandvej 50, 3000 Helsingør
 Krebs, Inger, »Slettebo«, Østrup 5450 Otterup, Fyn
 Kristensen, Britta Borg, Jagtvej 30, 7200 Grindsted
 Krogh, Johannes, Ørnsøvej 50¹, 8600 Silkeborg
 Kærslund, Birthe, Hindsholmvej 26, 5300 Kerteminde
 Kaas, Ole Bjørn Sode, Ellesgaard, Nylars, 3700 Rønne
 Lampe, Anna Kirsten, Farversmøllevej 31, 6200 Abenrå
 Lange, Bodil, Smallegade 42, 2000 København F
 Larsen, Bo, Englerup, 4100 Ringsted
 Larsen, Bodil Lundholm, Stutterivænget 9², 3400 Hillerød
 Larsen, Erling, Gyldenløvesgade 1, 5000 Odense
 Larsen, Tove Reinholt, Hagesvej 16, Rødbyhavn, 4970 Rødby
 Larsen, Aage, »Ejersbo«, Nr. Lyndelsevej, 5793 Højby, Fyn
 Lau, Kirsten Elise, Finsensvej 77³ tv., 2000 København F
 Laursen, Hans, Uldum Møbelfabrik, 7171 Uldum
 Laursen, Max Arner, Rødovrevej 19, 2610 Rødovre
 Laursen, Peter, Hald, 8983 Gjerlev J.
 Liebach, John, Islandsvej 2, 8800 Viborg
 Lillelund, Ann, Ellesøpark 18, 2950 Vedbæk
 Lund, Gudrun, Gislum, 9600 Års
 Lund, Johannes Hansen, »Kærgård«, 6280 Højer
 Lund, Karl-Henrik, Klingenbergsgade 2, 7900 Nykøbing M.
 Lunn, Benedicte Eileen, Estersvej 17 B, 2900 Hellerup
 Madsen, Birthe Thalund, »Gl. Siig«, Kæret, 7400 Herning
 Madsen, Ebbe, Erik Bøghs Allé 15, 2860 Søborg
 Madsen, Karen Juel, Walkendorfsvej 24, Tved, 5700 Svendborg
 Maes, Henrik, Olesvej 17, 2830 Virum
 Matheson, Trygve Longmore, Drammensveien 104 C, Oslo 2,
 Norge
 Mathiesen, Ida Elisabeth Weismann, Elledamsvej 5, 2840 Holte
 Melskens, Jan Erik, Avendingen 23, 2700 Brønshøj
 Meulengracht, Grith, Rodskov, 8541 Skødstrup J.
 Michaelsen, Peter Michael, Brostykkevej 19 A, 2650 Hvidovre
 Mikkelsen, Ellis Damsgaard, Tårnvej 1¹, 2610 Rødovre
 Mikkelsen, Henning Steen, Eversvej 10, 2000 København F
 Mikkelsen, Lis Birthe Jenny, Sirgræsvej 39, 2770 Kastrup
 Mildgaard, Lis, Reberbanegade 25, 2300 København S
 Molbæk, Birgitte Elise, P. Andersensvej 3, 2000 København F
 Mortensen, Lene Højnicke, Politistationen, 7323 Give
 Munksgaard, Helene, Sønderengen 111, 2860 Søborg
 Mygind, Vibeke, Agertoften 16, 8340 Malling
 Müller, Lisbeth, Højgårdsvænge 20, 2880 Bagsværd

- Møller, Poul, »Skoven«, Ulsted, 9370 Hals
Møller, Aage, D 2253 Tønning, Sydslesvig
Nielsen, Gurli Ragnhild, Lindbjerg, 3600 Frederikssund
Nielsen, Henning Elkjær, Frejsgade 1, 8700 Horsens
Nielsen, Ingrid Kirstine, Låstrup, 8832 Skals
Nielsen, Karen Margrethe, Helstedvej 2, Helsted, 8900 Randers
Nielsen, Randi Brøndegaard, »Georgsdal«, Købelev,
4900 Nakskov
Nielsen, Solveig, Haubro, 9600 Års
Nielsen, Sven Bøje, Lokesvej, Hvinningdal Bakke,
8600 Silkeborg
Niss, Knud Erik, Moldrup, 9510 Arden
Nissen, Nanna Roe, Kastanievej 45, 5000 Odense
Nørgaard, Jesper Sørensen, c/o A. V. Olesen, Nielsjuelsgade 13,
9000 Ålborg
Olesen, Birte Toft, Vridsted, 7800 Skive
Olesen, Jytte, Nørregade 32³, 9000 Ålborg
Olesen, Mette, Nr. Trandersvej 31, 9000 Ålborg
Olesen, Tove, Hundegade 29, 6760 Ribe
Olsen, Anne-Grete, Strandboulevarden 3⁴, 2100 København
Olsen, Ingrid, Hjørnegård, Hundie, 2670 Greve Strand
Olsen, Peer Koldkjær, Amtvejen 34, 3390 Hundested
Ougaard, Lisbeth, Siriusvej 4, 8000 Århus C
Pallesen, Palle, Ellevej 22, 9230 Svenstrup J
Pallesen, Poul, Ellevej 22, 9230 Svenstrup J
Peery, Lyn Allyson, 216 Acacia, San Antonio, Texas 78209, USA
Pedersen, Anette Højmark, Krarup, 5781 Espe
Pedersen, Britta Bodil, Elmevej 16, 4000 Roskilde
Pedersen, Erik Lund, Gråstengade 8, 8000 Århus C
Pedersen, John Østergaard, Grambyvej 46, 2610 Rødovre
Pedersen, Karen Riisager, Helgolandsgade 8, 1653 Kbh. V
Pedersen, Kirsten, Jacob Hansensvej 8, 5260 Hjallese
Petersen, Kirsten Susanne, Banemarksvej 51, 2600 Glostrup
Pedersen, Knud Bjarne Nordahl, Anemonevej 12, 5000 Odense
Petersen, Lillian, 8585 Glesborg
Pedersen, Lis, Hegnet, 7882 Durup
Petersen, Stig S., Allikevej 16, 6000 Kolding
Petersen, Allan Flaudan, Carl Blochsvej 121, 5000 Odense
de Paoli, Bruno, Niels Frederik, Ewalds Allé 77, 6700 Esbjerg
Ranten, Susanne, Jensløvsvej 4, 2920 Charlottenlund
Rasmussen, Erik, Dyngby Møllevej 2, 8353 Boulstrup
Rasmussen, Erling Uhde, Brogårdsvej 44, 2820 Gentofte
Rasmussen, Hans Kurt, Ørkildsgade 57, 5700 Svendborg
Rasmussen, Svend-Otto Ville, Nørregade 10, 4930 Maribo
Ravn, Bjørn André Michaelsen, Askevænget 5, 2830 Virum
Risbjerg, Søren, Lillering, 8462 Harlev J.

- Rolfe, Steven, 112 Glen Arbor Rd., Havertown,
Pennsylvania, USA
- Sandahl, Else Dissing, Frisvad, 6800 Varde
- Sanders, Gerhard, Offenbacher Landstr. 224, D 6 Frankfurt
am Main, Tyskland
- Schack, Else Grethe, Riddergade 17, 7000 Fredericia
- Schou, Birgitte Glavind, Vallerød Banevej 27, 2960 Rungsted
Kyst.
- Schou, Niels Jørgen, »Toften«, Nødebo, 3480 Fredensborg
- Schultz, Elmer, Bredgade 7, 7480 Vildbjerg
- Skár, Bjørg Elin, Arland i Samnanger, Bergen, Norge
- Skovsgaard, Edle Vejby, Gimlesvej 11, 8900 Randers
- Skygebjerg, Daniel, Tuesbøl, 6650 Brørup
- Smidstrup, Bodil Kjær, Søvind, 8700 Horsens
- Stage, Else, Jul. Valentinersvej 41, 2000 København F
- Stjernø, Lise, Vejlesøvej 38, 2840 Holte
- Svendsen, Mette, Jansvej 26 st., 2300 København S
- Søndergaard, Else, Høsterkøb Byvej, 2970 Hørsholm
- Søndergaard, Steen, Kornum, 8831 Løgstør
- Sørensen, Lilian, Elkær, Dolmer, 8500 Grenå
- Sørensen, Ole Damgaard, Søgade 9, 4180 Sorø
- Sørensen, Poul, Rakkeby, 9800 Hjørring
- Tang-Jensen, Kirsten, 7321 Gadbjerg
- Taudorf, Uffe, Borgevej 49, 2800 Lyngby
- Teicher, Hanna, Sydtoftevej 24, 2860 Søborg
- Therkildsen, Morten Boas, Jagtvej 14, Hasseris, 9000 Ålborg
- Thomassen, Kirsten, Rude Vang 17 B, 2840 Holte
- Thomsen, Anne Marie, Stokholmgård, Ganløse, 2760 Måløv
- Thomsen, Inge Kofoed, Edithsvej 5, 2600 Glostrup
- Thomsen, Kirsten Aae, Horne, 6800 Varde
- Thorsen, Gitte, Bernstorfflunds Allé 78, 2920 Charlottenlund
- Tindhof, Mathilde, 6571 Jels
- Trærup, Ella, Lem, 7862 Brodal
- Watkin, Bjarne, Bregnerødgade 51, 2200 København N
- Wibroe, Torben, Engskolevej 6, 2730 Herlev
- Wickstrøm, Unn, Akerveien 1, N 9000 Tromsø, Norge
- Vigenberg, Marianne, Lille Værløsevej 8, 3500 Værløse
- Wismann, Sven, Temmeshave, 5574 Rørmosehus
- Wittorff, Lars, Sæteren 7, Tved, 6000 Kolding
- Ørum, Mikkil, Nørrekær 34, 2610 Rødovre
- Øster-Hansen, Minna Merete, Hagens Allé 25, 2900 Hellerup
- Aaris, Birthe, Rosenlundsgade 24, 7700 Thisted